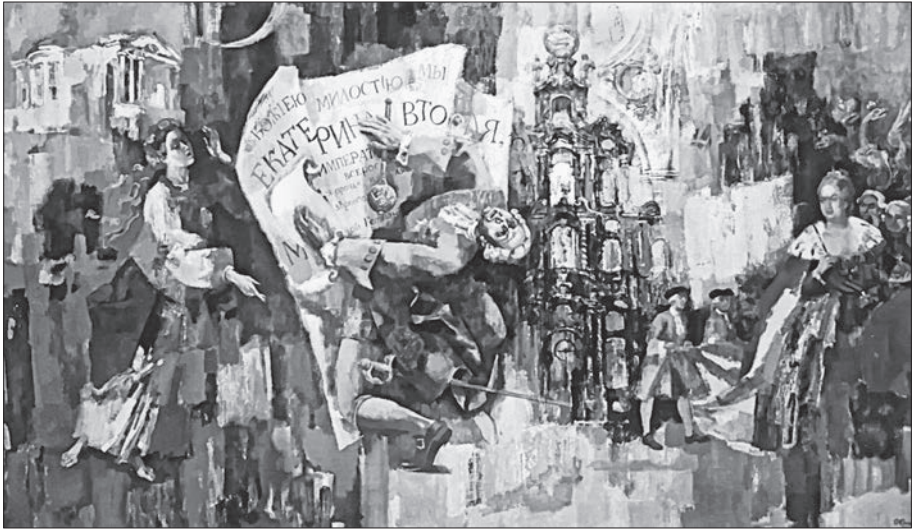

ДУЖАЯ

№ 1 2019

ДУКЛЯ

Рік видання 67 № 1 2019

літературно-мистецький
та публіцистичний жур-
нал. Видає Спілка україн-
ських письменників
Словаччини, Пряшів.

DUKLA –
literárno-umelecký
a publicistický časopis.
Vydáva Spolok ukrajini-
ských spisovateľov
na Slovensku, Prešov.

Realizované s finančnou pod-
porou Fondu na podporu kul-
túry národnostných menšín.

ІВАН ЯЦКАНИН,
головний редактор.

РЕДКОЛЕГІЯ:

ГРИГОРІЙ ГУСЕЙНОВ,
АНАТОЛІЙ КАЧАН,
ВАСИЛЬ ДАЦЕЙ,
СТЕПАН ГОСТИНЯК,
ЯРОСЛАВ ДЖОГАНІК,
ПРОКІП КОЛІСНИК,
ОЛЕКСАНДРА ІГНАТОВИЧ,
ГАННА КОЦУР,
МИРОСЛАВ ІЛЮК.

Виходить раз на два місяці.
Передплатна ціна на рік –
3,98 €.

Адреса редакції:
080 01 Prešov,
Ul. Janka Borodáča č. 5
Комп'ютерний набір
NITECH s.r.o., Prešov,

Objednávky na predplatné prijíma každá
pošta a doručovateľ Slovenskej pošty.
Objednávky do zahraničia vybavuje
Slovenská pošta, a.s., Stredisko pred-
platného tlače, Ul. Uzbecká 4, P.O. Box
164,82014 Bratislava 214,
e-mail: zahranična.tlac@slposta.sk

ISSN 0419-8131

ЗМІСТ

Ярослава Павличко Добірка поезії	2
Василь Дацей Любителька мистецтва	9
Сергій Федака З видання «Ковчег над Ужем»	18
Франтішек Швантнер Дама	27
Петро Ходанич Старий обіч дороги	37
Іван Філа Чоловік, який був на заваді	43
«Мазепа зрадник? Для Росії, може, й так, але для України – ні...»	50
Павло Лопата Про Антоновича, який зрадив свої переконання	77
Іван Яцканин Кому мила неволя?...	83
Микола Мушинка Книжка про засновника української наукової географії	85
Ігор Фарина «Франкову ниву» засіяно втретє	89
Україна видає	91

ПОЕЗІЯ

Ярослава ПАВЛИЧКО

* * *

Летить колісниця часу
крізь провалля наших
непорозумінь
викадровуючи
метопи розтопленого жалю
під апсидою
візантійського срібла
а черінь
як червень
переходить у черлене вино
чаші дня
ще свіжа охра
торкає лики апостолів
у хітонах
переливається
Господа
мисль

* * *

У розділі
свободи несвобідної
фантазійно
видумала тебе
придумала ймення тобі
обняла тебе подихом
житнього хліба
надала тобі змісту
закохала тебе
в себе
і –
розлюбила

Самота Никифора

Співають кольори
висвічуються
меланхолією
тонів-напівтонів
криницького краєвиду
будівлі несамотинні
вікна у роздумах
під голубими сплесками
стрілок
міського дзигара
Святі у човні
пливуть
по залитій водою вулиці
вранішнього
мовчазного міста
Тобі
між ними затишно
а один святий
поклав перст
на голову
і рече: «Ти будеш прославляти
край цей в аналах віків
метрику його
запишеш
скипетром
вранішньої роси»

О беззвучний світе майстра
не гаси свічу
полум'я якої обрізане
грифоном

царство німе
зелені
таки балакає
первнями світовідчуттів

вранішня ружа
сонця
викотиться

із капелюха
Никифора

Проте
ніхто не бачить
як
самота його
захована
не на кінчику пензля
а у полотняній тайстрі
пташкою
золотою
обернулась

Никифор Дровняк із Криниці

Никифоре із Криниці
у твоїх орнаментальних лініях
мальовил-рисуноків
місто сміється
гори танцюють
перестрибуючи потоки
на зеленій завісі
дерев

Зерна гірської ріки
розсипались
поміж отавами
плачуть
стогнуть
смарагдовим огнем
О! Яке дійство
євхаристії лемківського світу!
Притулені
до вишень гранатових вод
заодно із ангелами

Не покинути тобі край із криниць
дарма
що везуть тебе на захід
не раз і не двічі

Ти повертаєшся
тримаючись
пальців Божої руки

Дзвіниці
голосять
й понині
про лемківський рід-родовід

У площинних
твоїх рисунках
наче в іконах візанто-українських
помістилася
крихітна Доля краю
який
чужинці
ножами кривавили
аж мольфари
ридали
у світловодді рік
занімілих...

Ти купиш папір та олівці
за декілька позичених злотих
аби намалювати-помістити
рідну Лемковину
у квадрат
білого аркуша неба

* * *

Хтось перебрав сни
у зелене решето
ранку
пагорбами сіяв
розсіяв Beskidami
виросла ялиця
корінь –
у потойбіч
а вершечок –
трембітою
горнеться до
небесного купола

Невицька легенда

пізня година
що поробляєш
у краю
що зветься
Невицьке
там
на горі
піднебесній терасі
звідкіля –
місто-Уж на долоні
ночують
хрущі –
засмалі
негри
у розкішному винограднику
пісню
забуло
мале циганча –
боже творіння
живе
торкаючись ледь землі
невидима ідилія
пересікає
середохрестя
запізнілих душ
огортає
невицьке урочище
ти –
королева
я –
король
звірята –
наші діти
після дванадцятої
ночі...

Вірш про все і про ніщо

Стежку покинеш
на півдорозі
лежачого дня

запроменіє
Ладо твоє
у водах

пливе вінок
смутку твого

духи
ген із тих поколінь
вітрів
отав
що не вписались
у барвисту канву політь

вітер
ножем розітнув
фінішну
давніх
суперечок
старих газд ...

бачиш
як ватра
настояна
на чарах
полонинського зілля
світить
оком
морського дна

* * *

Цей світ такий – факсиміле –
обдертий, нищий, віртуальний,
повісивши на спис кол'є,
він, престарілий залицяльник,

хапає вітер за одвірки,
зіпершися на звичний жест –
в повітрі пише понеділки –
в єдваби вбраний і жоржет.

* * *

Заплітаю віршам радість,
А вони –
 мені кажуть – зима.
Заплітаю віршам весну,
А вони –
 «Приготуйте весла!»

Відкриваю – гербарій:
Ти
 у гербарії – спиш...

ПРОЗА

Василь ДАЦЕЙ

ЛЮБИТЕЛЬКА МИСТЕЦТВА

Душан сидить сам за столом у ресторані й уже допиває друге пиво. Дивиться то в пиво, то на стіл, але не підводить погляд на гостей в салоні. Він не спостеріг, що біля нього зупинилася дівчина, вона мусила гмикнути, щоб нагадати про себе.

– Ти якийсь сумний, – каже ставна блондинка. Очі трохи примружила, немов хоче взнати молодого чоловіка, потім між нафарбованими червоними губами проблиснули білі зуби. – Можу присісти?

Душан знизав плечима, бо моментально не може позбавитися дотеперішніх страдницьких думок і повернутися в сучасність.

– Я не можу бачити стурбованих людей, – каже блондинка, присідаючи на вільний стілець поряд Душана. – Про мене кажуть, що я зі своєю добросердністю мала стати монашкою. Ми з подругою зайшли на чашку вина. Сиділи отам в кутку. Вона пішла додому, але мене щось аж закололо біля серця – я якийсь час слідкувала за тобою. Кажу їй, своїй подрузі, я не можу пройти повз такого безрадінного молодого чоловіка. Гадаю, що тобі чи з тобою трапилось щось дуже неприємне.

– Сядьте, – каже Душан, показуючи на стілець біля себе, хоч блондинка вже там зручно вместилися. – Можу вам щось замовити?

– Ти п'єш пиво, – каже блондинка й піднятою рукою кличе офіціанта. – Я волю вино, ти теж вип'єш зі мною вина. На мій рахунок.

Замислений Душан не відмовився випити й вина.

– На рахунок монашки, – розсміялася блондинка й рукою погладила Душана по руці, потім теплою долонею пішла по шиї та підборіддю.

Випили по кілька чашок вина, але Душан не дозволив їй розрахуватися. Блондинка протестувала, відсувала його гаманець, хоч свого не виймала з сумки. Нарешті заспокоїлася зі згодою Душана зустрітися завтра – на реванш.

– Увечері, скажімо, о восьмій можеш? – уточнює блондинка. Коли Душан уже на підпитку притакнув головою, вона додала: – Могли б піти й на дискотеку... Але краще тут. Мені так приємно було з тобою... Відпроваджувати мене не треба, а ти теж сам потрапиш додому. Властиво, до друга, як ти сказав...

Наступного дня Душан прийшов у назначений час, але його здивувало, що блондинка вже сиділа за столом. Душан завагався, чи має йти до неї, бо з нею сиділи двоє молодих парубків – один з бородою, зате до півголови лисий, інший з косою, пов'язаною гумкою. Блондинка запримітила його й рукою поманила, тоді її спільники піднялися й відійшли від столу, здається, ані не попрощалися, а на Душана теж не подивилися.

– Вітай, вітай, Душане, – простягає до нього руки й чекає, коли він сяде, тоді посміхається: – Я б мала привітатися з тобою Слава Ісусу Христу – я ж казала, що не заперечу в собі монашки.

Замовили вино й домовилися залишитися тут в ресторані. Після першої чашки Душан спитав, чи не замовити їй щось з'їсти. Сам він уже повечеряв, але блондинка хоч голодна, бо не встигла наготувати собі вечерю, сама не буде їсти. У запропонованому офіціантом меню блондинка не довго підбирала для себе: свинячу лопатку з капустою та кнедликом, а Душанові запропонувала смажений сир, пізніше, може, й вона візьме його як десерт.

Після другої чашки вина блондинка, Отилія, сказала, що донедавна жила з батьками в Карлових Варах. Потім мати стала наполягати на неї вийти заміж. У неї було багато знайомих хлопців, з якими виростала, ходила в школу, але жоден їй не подобався. Залицяльники, бабії – він знає Карлові Вари – приставали до неї, обіцяли палаци за кордоном, але їм йшлося лише про те, щоб достати її в ліжко. Тому прийшла в Прагу до приятельки. Де живе, де працює – не сказала, бо попросила Душана більше розказати про себе.

Він народився в Брунталі на Моравії. Дід там переселився зі Східної Словаччини, коли після війни вигнали звідтам німців. Він там закінчив середню школу, а вищу – в Оставі. Отилія виявилася захопленою слухачкою. Потім поцікавилася, чи він одружений. Правда, моментально виправдалася, що зайшла в його інтимні справи. Знов нагадала про монашку, яка підійшла вчора до нього, бо він насправді був пригнічений. Але сьогодні цілком нормальний, навіть веселий. Заохочений Душан признався, що розлучився з жінкою. З її вини. Не буде приховувати, що це тяжко переносить. На щастя, дітей у них не було. Квартиру продали і вона дала йому солідну суму, хоч квартиру купили його батьки. Якийсь час поживе у приятеля, щоб отямитися, а потім не знає, що буде робити.

– Я люблю мистецтво, – сказала Отилія, коли чекали офіціанта, щоб розраховатися. – У «Театрі на Віноградах» завтра є хороша вистава.

– Можемо піти разом.

– Я б зранку пішла купити квитки.

– Гроші дам тобі, – каже Душан. Отилія не заперечувала. Він вибрав тисячку.

– Здачу поверну завтра, – пообіцяла Отилія. (Наступного дня подала йому квитки, але про здачу й гадки не було.)

Як і вчора, розійшлися по своїх квартирах.

Наступного вечора зустрілися на Вацлавській площі перед станцією метро, як були домовилися.

Душан був одягнений в святковому костюмі, який мав з собою з дому. Отилія мала на собі легкий плащ, тонкий ридикюль, але вже в театрі, коли здала плащ та кросівки в гардероб, взула туфлі на високих підборах, здивувала Душана макіяжем та своєю красою. Метром не довго їхали, зате ескалатор тут, здається, найдовший у Празьких підземках. Біля входу в театр включилися в натовп святково зодягнених та піднесено настроєних відвідувачів. Отилія легким дотиком руки спрямовувала Душана на їхнє місце в партері. Душан оглянув зал, балкони, Отилія сиділа випростана, груди трохи висунула. Як піднялася завіса, вони замовкли і до антракту сіли мовчки. Отилія раз чи двічі знайшла його руку й ніжно потиснула. В антракті майже всі глядачі вийшли у фойє, але Отилія попросила Душана залишитися на місцях.

Коли майже нікого не було навколо них, Отилія стала називати акторів, актрис, які брали участь у виставі, але й не лише тих, хто скільки разів одру-

жених, навколо котрої актриси останнім часом у бульварній пресі писали, про дрібні скандали в бізнес-шоу. Душана, правду кажучи, плітки не цікавили, тим більше, що й про нього, його розлучення з дружиною говорили в Брунталі.

Після вистави Душан заговорив про п'єсу, але Отилія показала йому на старшого актора, який сьогодні не виступав. Держачись за руки, вони пішли в метро. Душан оглядався навколо себе й бажав зустріти когось із знайомих, щоб похвалитися партнеркою. Він відчув пишність, а коли розійшлися на Вацлавській площі, в голові появилася думка: чи не закохався в ту красиву та милу блондинку (монашку).

Знову зустрітись Отилія могла лише через три дні. Вона назначила час та місце – Староміська площа, друга година після обіду.

Наступні дні Душанові здалися довгими місяцями. Приятель, у якого жив, повертався пізно увечері й не мав охоти слухати його. На третій день зранку Душан засумнівався, чи Отилія прийде на побачення. Для неї він не мусить бути привабливим – розлучений, а тепер і без роботи. Хотів піти тинятися по місту поміж людей, та згадав, що годиться потелефонувати матері. Мати зразу озвалася, немов весь час з нетерпінням чекала його дзвінка. Вона потішилася синові, по голосу впізнала, що він у доброму настрої. Як кожна мати, натякнула, чи не зустрів якусь приятельку. Душан похвалив Отилію, яку не випадково, а сама доля привела її (не хотів признатися, що не він, але Отилія підійшла до нього). Матір потішило, що були в театрі й твердження сина, що Отилія є любителькою мистецтва.

Душан зайве хвилювався, коли наближався до місця зустрічі, відчув стукіт серця. Усміхнена Отилія підійшла до нього, на його простягнуту руку для привітання не реагувала, а легко обняла навколо плечей і поцілувала. Взяла його під руку й повела повз курантів. Душан хотів подивитися на них, але тепер вони були в риштуванні. Він тішився на Карлів міст. Люду тут повно – або йдеш повільно з натовпом, або мусиш оббігати групи, зважати на дітей і обминати матерів з колясками. Він волів не квапитися, щоб роздивитися статуї, різних музикантів з розкритими футлярами для гонорару щедрих екскурсантів, малярів з уже готовими рисунками мосту чи фоном на Градчани. Отилія притиснулася до нього й поспішила. На кінці мосту звернула вліво й привела його перед будинок-особняк.

– Вілла Веріха, – пояснила Отилія, проходячи залізною брамою.

Усередині Душан згадав фільми та театральні вистави, які транслиували по телебаченні з Веріхом. Отилія притакувала головою, але в розмову не включалася. Довго там не затрималися й вийшли на невеличку площу.

– Тут недалеко є кав'ярня, – сказала Отилія й глянула на Душана, чи запросить її туди.

– Після такої екскурсії по мості та відвідин вілли Веріха треба трохи спокійно посидіти, – каже Душан і додає: – На мене це зробило приємне враження, зокрема вілла Веріха, яка запам'ятається на все життя.

Кав'ярня напівпорожня, Замовили каву, але згодом і вино. Душан признався, що про віллу Веріха навіть не чув і дуже вдячний їй за ідею прийти сюди. Веріха він вважає одним з найвизначніших чеських акторів, пожалів, що його друг Восковець виїхав у Америку. Отилія згадала останні плітки про акторів, які прочитала в бульварній пресі. Розмова зав'язалася, замовили далі вино, потім ще даліше.

– Душане, в мене був інший план на сьогоднішнє пообіддя та вечерю, – заговорила Отилія із стурбованим обличчям.

– Ми можемо зайти в котрийсь ресторан повечеряти, – енергійно пропонує Душан.

– Я хотіла тебе покликати до себе...

Душан спочатку недовірливо глянув на неї, потім потис їй руку, а Отилія нахилилася й поцілувала його на лице.

– Мені забаглося побути з тобою наодинці, – замріяно каже Отилія й коліном під столом торкається його ноги. – Подруга якраз сьогодні покликала когось до себе... Але...

Вона не доказала, та Душан порозумів, що хотіла сказати, що в найближчому часі покличе його до себе. В голову спала думка: як буде сама.

Отилія відмовилася від дальшого вина, закускою чи десертом теж не хоче псувати фігури. Ще додала, що потім не мусила б Душанові подобатися.

Розлучатися не хотіли, то пішли в центр погуляти. Душан гадав, що буде його водити по текстильних магазинах (мимовільно згадалися нудні ходіння з дружиною), але Отилія зупинялася хіба що перед вітринами з ювелірними прикрасами. Ненадовго. Душан не мусив навіть зупинитися. Аж згодом взяла його за руку й повернула кілька кроків назад. Як зупинилися перед вітриною, вона хвилину задивлялася на золоті прикраси, потім на Душана, чи щось не скаже.

– Дивися, – вона тицьнула пальцем у скло. Душан нічого особливого там не побачив. – Вже знаю, що мене підсвідомо повернуло сюди. – Золотий ланцюжок. Але не він самий, а той хрестик на ньому.

Душан ніяк не може здогадатися, чому їй той хрестик сподобався.

– Монашка! Я ж казала тобі, що мене вважають монашкою. Але в мене нема хрестика... – пояснює свою зацікавленість Отилія й додає: – Заощаджу гроші, то обов'язково куплю.

Душан завів її досередини, там знайшли ланцюжок з хрестиком, він подивився на ціну й попросив Отилію почекати хвилинку. На вулиці знайшов банкомат і вибрав гроші. Але Отилія відмовилася повертатися в крамницю. Вона не візьме від нього такий дорогий подарунок. Але на наполягання Душана згодиться взяти ланцюжок з хрестиком з умовою, що гроші вона поверне йому в найближчому часі. Може, й від подруги позичити.

Отилія взяла від Душана декоративну коробочку з ланцюжком та хрестиком і відклала в ридикюль.

– Надінеш його аж коли прийдеш до мене, – посміхнулася Отилія, поцілувала Душана в лице.

Вона сподівається, що через три дні приятелька звільнить їм квартиру. Домовилися тоді зустрітися отут на тому самому місці перед ювелірним магазином.

– У мене якраз електричка, дев'ятка, – сказала Отилія й відбігла.

Душан помахав рукою на рівні поясу і залишився стояти, хоч електричка завернула за ріг вулиці. Він оглянув місце перед ювелірним магазином, щоб запам'ятати його й не заблудити. Наступні дні провів переважно в квартирі приятеля, переглянув кілька часописів, які той приносив додому, взявся читати роман, трохи прогулювався по місту. Здавалося, що за той час міг добре відпочити, але навпаки: Душан геть втомився. Перед побаченням прийняв душ, надягнув чисті трусики, сорочку, у дзеркалі придивлявся, чи десь не залишився не виголений волосок. Уже на вулиці з приємністю пригадав, що про недавню дружину майже не думає, але Отилія не сходить з голови, ба одного разу йому приснилася. Він не боїться, що Отилія не прийде на зустріч. І насправді вона з одного боку, а він з другого одночасно підійшли до назначеного місця.

– Душане, – звертається Отилія до нього після поцілунку на привітання, – я навіть побоялася, що ти не прийдеш.

– Як таке можеш думати, – заперечує Душан, вдаючи мало не ображеного.

Пообіддя сьогодні видалося приємним. Вони не підуть сісти ані на каву, а прогуляються бічними вулицями, де менше туристів. Взялися за руки й ідуть, дивлячись під ноги, щоб не спіткнутися, але звертають увагу й на прохожих, щоб не наштотхнутися. Душан запримітив, що Отилія не заглядає в магазини, а часто кидає милий погляд на нього.

– Душане, – вона притищує ходу й повідомляє: – Сьогодні підеш до мене.

– У квартиру? – уточнює Душан.

– Співмешканка не буде вдома, – каже Отилія і з посмішкою додає: – Ти повинен причепити мені ланцюжок з хрестиком...

Душан випростався, а вона притулилася до нього. Енергійно ступають поміж пішоходів. Він гадає, що йдуть до найближчої зупинки метро чи електрички.

– Діана! – почули обоє за спинами. – Діана!

Отилія повертається й зупиняється. Двоє парубків, які йшли позад них, посміхнулися, один підняв руку.

– Почекай хвилинку, – попросила Отилія й повернулася до парубків.

Душан став осторонь і не чув їхньої розмови. Парубки спочатку спокійно заговорили, але згодом перейшли в атаку (Душан здогадувався по жестах молодшого). Старший бурмило з широкими плечима й грубим золотим ланцюжком на товстій шії прислухався та час від часу притакнув головою. Потім обидва відвернулися й пішли в протилежному напрямі.

Отилія вернулася до Душана, але не пригорнулася до нього, як він сподівався, а опустила голову. Мабуть, заплакала.

– Чому тебе назвали Діаною?

Отилія заспокоїлася, навіть посміхнулася. Це її кличка ще зі школи. Той молодший – її сусід і однокласник. Вона була гарною дівчинкою, тому хтось назвав її Діаною. Мовляв вона була зовсім схожа на англійську принцесу Діану. Душан придивився на неї й підтвердив, що схожість помітна. Діану він, правда, знає лише з фото в часописах, та Отилія ще краща. Але не тепер, коли чомусь зажурилася. На наполягання Душана, що трапилося, пояснила, що від неї блондин вимагає повернути гроші. Вона тут опинилася в скрутній ситуації, а коли його випадково зустріла, то призналася, що їй потрібні гроші. Тисяча крон. Він витягнув з кишені жмут банкнотів і подав їй тисячку. Вона від радості вибухнула, що поверне не сторицею, але десять разів більше, і той недоумок тепер вимагає від неї десять тисяч.

– Загрожує, що скаже про мене батькам і дасть адресу, – закінчує безпорадна Отилія.

Душан теж не може їй дати раду.

Вони зрушили з місця й певний час ішли мовчки. Відтак Отилія ступила перед Душана, щоб його зупинити, й заявляє:

– Душане, а я втру йому носа!

Вона піде до батьків і признається. Але піде не сама. Душан мусить зробити їй таку ласку – піде з нею. І щоб було довірливіше, назве його своїм нареченим. Між іншим, вона насправді закохалася в нього, а він хай трохи потерпить заради її спокою. Переночують у батьків – мати не дозволить їм спільно спати, – потім він може залишити її цілком і відійти. Вона не стане надокучувати йому.

Душан довго не вагався й запевнив, що з великою радістю піде до її батьків познайомитися з ними.

Але що в Отилії нема персня, вона купить якусь дешеву обручку. І в найближчій ювелірній крамниці купили обручку.

Але задоволення не тривало довго.

– Яка я була рада сьогодні, коли побачила тебе, то ніби крила росли мені і далі я вже не йшла, а летіла. Та несподівано така халепа. Я мало не впала в обморок. Мій однокласник, здається, був на наркотиках, хоче, щоб я завтра принесла гроші в хол «Люцерни». І щоб прийшла без супроводу, без кавалера, мав на увазі тебе. Та який там супровід, коли в мене нема грошей... Ми поїдемо до моїх батьків через кілька днів, але вони винюхають мене на роботі і вчинять скандал.

– Бачиш, а я не знаю, де працюєш.

– І не скажу, – сміється Отилія. – Я хотіла привести тебе до мене на роботу, але потім роздумала. Там такі потвори, що зразу накинулися б на тебе, а я непевна, чи котрась би тебе не спокусила.

Вони пішли далі, і Отилія знов зупинилася. Заговорила стурбовано. Ті двоє хай роблять з нею що завгодно, але вона боїться за Душана. Його вистежують і під чорною землею та можуть ушкодити, покалічити.

Душан замислився, оглянувся навколо себе, задивився на красуню Отилію. Як запримітив банкомат, то зразу попрямував там. Коли вибрав з кишені кредитну картку, Отилія вхопила його за руку й не хотіла дозволити вибирати гроші.

– Кажеш, десять тисяч, – говорить Душан і мало не силою всуває кредитку в банкомат. Всю суму всуває Отилії в сумку.

– Та коли я тобі їх поверну? – вдає стурбовану Отилія, але згодом стискає сумку під пахвою й цілує Душана на уста.

Сьогодні Душана не зве до себе. Її велика шкода, бо так тішилася. Тепер вона знервована й не змогла б створити приємну ситуацію й для Душана. Зустрінуться післязавтра, але не на тому місці, де сьогодні, чи перед крамницею, де купили обручку, а на сходах перед Національним театром. Душан розумів її розстроєння й попрощався потиском руки, Отилія поцілувала його на лице.

По дорозі Душан купив пляшку вина й заставив приятеля вислухати його. Він із захопленням повідомив, що поїде в Карлові Вари. З приятелькою. Там знайде роботу, візьмуть у найми квартиру, може, якийсь час будуть жити з її батьками. Від Брунтала досить далеко, зате не буде зустрічатися з дружиною, не буде мусити висвітлювати знайомим та друзям про його розлучення.

Наступного дня він раніше пішов на зустріч перед Національним театром. Щоб не стовбичити на одному місці, перейшов дорогу й оберся об поручні над Влтавою. Дивився на ріку, на кілька човнів, жоден корабель тоді не проходив по течії, задивився на панораму Градчан. Повернувся назад на сходи театру й спостеріг Отилію оббігати пішоходів. В голову налетіла думка, що Отилія точно дотримує час зустрічей, чого не міг сказати про дружину – з дому виходили в останню хвилину, а на зустрічі з ним запізнювалася й годину.

Отилія привіталася з Душаном і повела його в напрямі центру. Заговорила про зустріч у фойє «Луцерни». Прийшли обоє – монстр і блондин. Вони наперед оглянули, чи з нею нема якогось супроводу, відтак до неї підійшов однокласник. Отилія спробувала, чи йому не вистачила б половина, та той обурився, мовляв, дане слово треба додержувати. Схопив конверт з грошима й відійшов, навіть не подякувавши.

– Хай задушиться ними, – проказала Отилія й пригорнулася до Душана. – Не будемо час марнувати – ідемо до мене.

Електричкою дев'яткою поїхали в напрямі Жижкова. По дорозі Отилія пояснила Душанові, де сама виступить і де йому їхати. Вона показала на будинок, де живе. Душан піде одну станцію далі до готелю «Ольшанка», звідтам повернеться й підійметься на другий поверх. Вона буде чекати у відкритих дверях.

Душан поспішив, навіть побіг, але опам'ятався й пішов повільно, сходами піднявся на другий поверх, Отилія потягла його досередини й обняла та довго цілувала.

– Нарешті... – проказала.

Душан в холі хотів скинути черевики, але Отилія повела його в приймальню. Сіли на диван й знову обнялися. Коли Душан поклав руку на її груди, вона встала й повела його до холодильника. Спочатку щось закусять, вип'ють. Перед розкритим холодильником вилаялася – подружка з кимось видудлила шампанське та вибракувала й всі харчі. Отилія збігає в магазин, а він хай посидить. З нею не може йти, щоб не привертати уваги сусідів. Душан вибрав з гаманця дві тисячки й всунув їх Отилії в сумку. Він у неї гість, то вона платить, але великого спротиву не чинила, пообіцявши вернути здачу.

Отилія вернулася з двома повними сумками. Щось залишила на кухні, інше розклала в холодильник, а пляшку шампанського дала в морозильник. Душан допоміг їй наготувати канапки, вона на тарілки розклала кілька скибок сиру, шматків шинки й рогалики. Все занесли у вітальню.

– Каву можемо пізніше, – каже Отилія й вибирає пляшку з морозильника. – То не якесь шипуче вино, а справжнє французьке шампанське.

З буфету вибрала два фужери й поклала на столик. Коли Душан розлив шампанське й подавав їй фужер, Отилія попросила почекати.

– Спершу надінеш мені ланцюжок з хрестиком, – мило посміхнулася й подала йому коробку. А коли Душан надів ланцюжок, обняла його та поцілувала. – Тепер можемо пити. Тост скаже мужчина... Зрозуміла річ, що на любов.

– На любов, – виголосив Душан. Вони цокнули й випили.

Відтак обоє визулися й наділи туфлі, він залишився в сорочці, а Отилія в сукні, яку згодом теж зняла й наділа прозору білу блузку та коротеньку юбку – їй вистачило перекласти ногу через ногу, щоб показалися чорні колготки.

Вони повільно закусували, допили шампанське, замість кави випили чай, щоб могли заснути. Душан оглядав комфортно обладнану вітальню, кухню, хол вже бачив. Подивився б і в спальню, але не був певен, чи Отилія залишить його й на ніч. Розмова велася звичайна: яке хороше шампанське, яка смачна празька шинка (Душан пам'ятає ще коли вона продавалася в консервах), що французи мають понад триста сортів сирів, щось згадали про життя в Чехії: інші хай вихваляють закордон, але вони ні одне не відійшли б з дому.

Отилія добула з холодильника пляшку білого вина. І коли допивали її, вона піднялася й взяла за руку Душана. Попрямувала в спальню, відчинила двері й показала на широку постіль.

– Я сплю у вітальні на дивані, – каже Отилія і після короткої паузи додає: – Але сьогодні ми двоє будемо тут разом...

Уранці, власиво, перед обідом Душана розбудила Отилія. Вона вся гола вийшла з-під душу й всунулася до нього під покривало.

– Мені треба потім іти на роботу, – шепче Отилія, ніби в квартирі ще хтось є. – Але ми можемо зустрітись тут аж через три дні – тоді моєї співмешканки не буде тут.

Перед тим як відійти, Душан хотів спитати, чи і коли поїдуть у Карлові Вари, але Отилія закрила йому рота своїми вологими губами.

– Сьогоднішню ніч я ніколи не забуду, – знову прошепотіла йому на вухо. Те саме хотів сказати й Душан їй.

Вона після обіду йде на роботу. Потім, одягаючись, із сумом повела:

– Не знаю, як тобі сказати... Така неприємна справа... Вони вже не можуть тут зустрічатися. Подруга і її хоче викинути, бо не заплатила за квартиру...

– Ви ж подруги, – здивувався Душан.

– Як кажуть: брат не брат, а з груші злазь.

– Скільки їй боргуєш?

– Така дурниця – не ціла тисячка. Я ще не отримала свою платню.

– А коли ти їй сьогодні даси гроші? – питає Душан і виймає гаманець з кишені.

– Душане, я вже ані крону не візьму... Мені й так соромно перед тобою...

– Бери дві тисячі, – Душан кладе гроші на стіл.

Отилія кидається йому в обійми й цілує.

– Ми врятовані! Не знаю, чи сьогодні можеш прийти сюди, але попрошу її сьогодні залишити нас самих. Мені так не хочеться розставатися з тобою.

– А коли випроваджувала Душана, сама піде пізніше – це з-за сусідів, вся в захопленні пропонує: – Ми можемо піти разом на вечерю.

Душан згодився, хоч насправді дуже потішився. Тепер вона віднесе гроші подрузі, а під вечір зустрінуться.

Душан пішов додому переодягнутися й думав запропонувати Отилії, якщо не вийде справа з мешканням, поїхати в Карлові Вари до її батьків. Та після вістки Отилії, що сьогодні можуть бути самі, не буде їй згадувати про батьків. З Вацлавської площі пішли Штепанською вулицею. Душан не цікавився, чи Отилія наперед знайшла ресторан, або аж тепер, винятково, зупинилася перед «Alkscopom».

– Зайдемо? – питає Отилія й після згоди Душана заходять досередини.

Старший офіціант знав, що це не закордонні гості, але здогадався, що вони пристрасні любовники. Запропонував їм стіл для двох. Душан подавав їй стілець і роздивився навколо. Тут будуть мати інтим, бо гостей майже нема в салоні.

Подане офіціантом меню Отилія не розкрила.

– Покладаюся на тебе.

Душан гортав сторінки, але не знав, що замовити, властиво й не зовсім розумів англійські чи французькі назви. Крутить головою, нахилився до Отилії й показує їй розкрите меню.

– Як на мене, – посміхнулася Отилія, – я б посмакувала на свинині з капустою та кнедликом. Сумніваюся, чи щось таке мають.

Офіціант спитав про аперитив – чинзано?

Душан притакнув. Хвилину чекав, бо Отилія затрималася на одній сторінці.

– Спеціальність шеф-кухаря, – показала Отилія Душанові, потім це повторила й офіціантові.

З аперитивом не було так просто. Отилія з сумки видобула декоративну коробку, подала її Душанові й посунула перед нього ліву руку з розчепіреними пальцями, щоб легше було надіти обручку. Поцілуватися не змогли, бо стіл широкий. Та це не збіднило їхнього святкового настрою.

Зал поволі заповнився – переважно закордонні гості, що було видно по кольору шкіри та окремих слів, зокрема німці перекрикували всіх.

– Я ані уві сні не уявляла собі такого вінчального вечора, – каже Отилія, коли Душан попросив рахунок. Платив кредитною карткою та додав ще щирі чайові.

Отилія попросила офіціанта замовити таксі – їй хочеться бути якнайшвидше з ним в... Далі не сказала, немов побоялася бути вульгарною.

У квартирі обоє пішли голими під душ. Потім лягли під покривало, але швидко заснули. Першою проснулася Отилія й замріяно каже Душанові:

– Сьогодні ми могли б піти у філармонію. Знаю, що й ти любиш хорошу музику. Знаєш, де філармонія? На Рудольфіні. Зустрінемося там на сходах... Ага, квитки я куплю ще до обіду. Увечері вже не достанемо.

Душан дав гроші на квитки й поспішив до приятеля, щоб доспати ніч.

Перед філармонію Душан прийшов вчасно, спочатку став внизу під сходами, але згодом піднявся вище на одну сходинку, потім на дальшу, бо Отилія не показувалася, а до початку залишилося всього кілька хвилин. Нетерпляче водить очима по всіх дівчатах та жінках, чи нема Отилії – вона могла так причепуритися, що навіть не впізнає її. Нарешті, виймає з кишені смартфон, щоб подзвонити Отилії. Та її номера він не знає. Отилія ніколи не користалася при ньому мобількою.

Майже годину ходив сходами то вверх, то вниз, оглядався на всі боки, але Отилії так і не дочекався. Поступово його охоплював страх, чи чогось поганого не трапилось з нею, чи не попала в аварію – при тій уяві його обливає холодний піт. Іти за нею в Жижков не наважується. Піде завтра. Нарешті повертається до приятеля. Не знає, чи спав кілька хвилин, бо кожної миті зривався в ліжку. Щастя, що приятель твердо спав.

Уранці довго освіжувався під холодним душем. За Отилією піде ще перед обідом. Вона, може, на роботі. І знову сердиться сам на себе, що не вивідав, де працює. Але обов'язково увечері застане її вдома. У неї могли бути якісь невідкладні справи, що не могла прийти на концерт, а тепер чекає його вдома.

Перед обідом квартира була замкнена й ніхто не прийшов відкрити після довгих дзвінків. Навіть увечері ніхто не реагував на дзвінки. Аж наступного дня потішився, бо за дверима почув людську мову. Вистачило раз натиснути на кнопку, як двері відчинилися. Відкрив молодий чоловік. Мабуть, знайомий приятельки Отилії, але її голосу не чув.

– Ви до нас? – спитав чоловік.

– Шукаю Отилію.

– Кого? – перепитав чоловік, повернувся до квартири й покликав дружину.
– Той пан шукає Отилію.

– Ви, може, сплутали входи, – гадає молода пані. – Це часто трапляється.

– Ні, ні... Я позавчора тут був...

Молода пані пояснює Душанові, що вони вчора повернулися з-за кордону. Чоловік працює в дипломатичних службах. В часі нашої неприсутності за квартирою доглядала молода дівчина, але вона не називалася Отилією.

Душан не спитав, де б знайшов ту дівчину. Попросив пробачення, відвернувся й став важко спускатися вниз сходам, немов іде на протезах.

Запаморочений вернувся до квартири приятеля. Сів у крісло, але головою вирували страхітливі думки. Наступного дня пішов на Жижков і здала придивлявся, чи не покажеться Отилія. Ходив і на місце, де зустрічалися, годинами стовбичив у фойє «Луцерни», перед Національним театром, блукав Вацлавською площею. Та все намарно...

Сергій ФЕДАКА

Український письменник *Сергій Федака* народився 22 серпня 1964 р. у місті Маріуполь. Він доктор історичних наук, професор Ужгородського національного університету.

У співавторстві видав ряд краєзнавчих книжок: «Обличчя Ужгорода» (1996), «Ужгород: Путівник» (2001), «Обличчя Закарпаття» (2001), «Ужгород у стародавній листівці» (2003), посібник для школярів «Мій Ужгород» (2004, 2-е видання – 2006), «Перші особи: історія Закарпаття у біографіях його керівників» (2011).

Сергій Федака – поет і прозаїк, літературний критик й історик літератури. Автор чотирьох збірок поезій «Дороги кохання» (2004), «Окрушини дзеркал» (2004), «Небесні суходоли» (2006), «Калейдоскоп календаря» (2014). Прозової збірки «Яблуко від Єви» (2005). Художньо-документальної повісті «Карпатський криворяд» (2009), історико-пригодницького роману «Валет Валентина Другета» (2010).

Лауреат всеукраїнської літературної премії імені Зореслава та обласної літературної премії імені Федора Пушняка.

У збірці гумористичних і містичних оповідань «Ковчег над Ужем» послідовно викладається понад тисячолітня історія Ужгорода – найзахіднішого і найменшого з усіх центрів України, населеного людьми, привидами, видатними особистостями, дрібними шахраями, представниками чистої і нечистої сили, яких поєднує любов до рідного міста. Книжка є веселою пародією на сучасні містечкові хроніки, що заповнили книжковий ринок, і водночас це спроба незаангажовано, без гніву і пристрасті розказати про складні історичні події – просто і доступно, по можливості з посмішкою і легким лоскотанням нервів.

З ВОКЗАЛУ У ЦЕНТР

Коли я уперше приїхав до Ужгорода, поїзд зупинився прямо посеред густих джунглів кукурудзи. Вона була усюди – зліва і справа, ззаду і спереду. Міста не було взагалі. Точніше, воно вгадувалося десь там – ген за нескінченними зеленими пагонами, за шелестінням трави, за гудінням бджіл, що снували над усім цим зеленим шарварком.

Я із жахом подумав, що доведеться брести до міста довго і нудно поміж кукурудзяних патикив, грузнучи по коліно у м'якому ґрунті. Але пройшовши з перону через цілком пристойний вокзал на привокзальний майданчик, я був приємно вражений неозорими просторами, які мені відкрилися. Усюди було порожньо, виметено, як у

доброї господині. Аж врешті-решт мій чіпкий погляд після тривалого нишпорення околицями вокзалу вихопив якийсь, гм, екіпаж, що зачався десь у кущах. Екіпажем, щоправда, я назвав його виключно з природної делікатності. Єдине, що ріднило цю конструкцію з транспортними засобами, це наявність двох коліс, але на цьому будь-яка подібність різко уривалася. Та й колеса були одне ліпше за друге. Але це я зауважив уже пізніше, підійшовши занадто близько, щоб робити вигляд, ніби воно усе мене аж ніяк не обходить. Поміж коліс громадилося щось схоже чи на дерев'яну сповідальню, які стоять у наших храмах, чи то на величезний кошик для грибів чи ягід, котрий навіщоось причепили до коняки. Чи то сезон видався надзвичайно багатим на дари лісу, чи то так в Ужгороді уявляли лондонські кеби, але особливого вибору не було.

Прямо перед екіпажем у позі розкаяного грішника вкляк візник. Картину доповнювала коняка, якій би найбільше пасувало возити катафалки. Один погляд на це нещасне створіння враз навіював думки про марність існування, тимчасовість нашого перебування у цьому тлінному світі, про те, що врешті-решт всі ми опинимося там, куди давно вже пора цьому коникові. Та й його хазяїн не надто скидався на життєлюбця. Проте побачивши мене, він одразу до мене, обіцяючи миттєво доставити – і тут він перелічив скоромовкою добру дюжину вулиць, площ і просто закутків. Я навіть уявити не міг, що Ужгород такий гігантський. На карті він виглядав значно скромнішим. Зазвичай буває навпаки. Бо в нашому славному цісарстві картографи ще ті. Це в Англії бувають дороги, які побудували, але забули нанести на карти. У нас же навпаки: дороги на картах зображають хвацьки, але побудувати їх в натурі якось забувають. І якби тільки дороги. Коли бачиш на карті місто, сподівайся там зустріти у ліпшому випадку велике село (у гіршому – мале). Як села у нас позначають взагалі якісь ледь помітні хутірці з одним-двома дворами. На цьому фоні вокзал серед кукурудзи мене аніскільки не здивував. Але що до цього поля прилягає стільки вулиць – це вже було щось містичне. Вулиці, що ведуть у кукурудзу, за якою ще цілий вокзал – погодьтеся, у цьому є якась своя філософія. Як у маркіза де Сада – філософія в будуарі. Боюся навіть уявити, куди ті вулиці виводять своїм протилежним кінцем. Втім – навіщо уявляти! Треба просто туди дістатися. Тому ми швидко домовилися з цим Хароном, що він домчить мене у центр, до якогось пристойного гостелю.

Щоправда, спочатку мені довелося певний час пройтися пішки поруч екіпажу – поки візниця умовляв свого застояного коня розпочати рух, поки той з подивом виявляв, що має ноги, причому не одну, а цілих чотири, що їх можна переставляти тощо. Потім мені милостиво дозволили і самому примоститися десь між колесами, де я зразу відчув себе отцем-сповідником, але не надовго. Бо невдовзі кінь став як укупаний і більше не виявляв ніякого бажання рухатися далі. Тепер вже ми удвох умовляли його відновити свій траурний марш. Наші аргументи були не надто переконливими, бо клята тварина вийшла із філософської задуми тільки хвилин через п'ять, причому задля того, щоб невдовзі знову зупинитися. Так відбувалося багато разів, тому я вже збився з ліку. Інколи мені доводилося штовхати екіпаж разом з сидячим на ньому візником, крутити колеса, аби коняці було легше.

Коротше, добиралися ми до центру добру годину. Втім доброю її міг би назвати тільки закінчений цинік. Зате завдяки цьому я остаточно переконався, що Ужгород – місто не просто велике, а таки величезне. Можна навіть сказати, що безкрає.

Я дізнався багато цікавого про ужгородців, їхні оригінальні способи лавірування поміж калуж і куп сміття, які тут буквально щокроку, дізнався про їхній багатий внутрішній світ, який щохвилини виривався назовні з горлянки мого візника. Він лаяв «на всі заставки ковалів», що роблять такі погані підкови; лимарів, котрі розучилися робити зброю; торгівців вівсом, котрі продають замість нього казна-що; колесарів, не здатних виготовити два хоча би трохи схожих між собою колеса; двірників, котрі ніколи і нічого не підмітають. І це ще був тільки початок. Я дізнався

ую потаємну соціологію цього химерного міста, де кожний тільки спить і снить тим, як би підставити ближнього. За якусь годину я дізнався про городян значно більше, ніж якби витратив на це кілька днів спеціальних досліджень. Не дізнався я, на жаль, тільки одного, що навіки лишиться для мене головною таємницею Ужгорода: на чорта ми з візником взагалі брали з собою цього коня. Без нього ми точно дісталися б до центру набагато швидше і з меншими зусиллями – навіть якби я просто ніс би візника на власних плечах.

Зате від візника я дізнався, що чомусь усі приїжджі одразу хочуть потрапити на Корзо. Медом їм там помазано чи що? Вулиця як вулиця. За винятком хіба того, що все інше в місті ще менше може претендувати на звання вулиці, ніж ця. Пряма, як двері, і коротка, як ужгородські романи. Дійшовши кінця, не встигаєш нічого забути і нічому навчитися. Зате направо і наліво – повна ілюзія життя.

– Не ходив би ти туди, – похмуро кинув мені мій візник на прощання, – надають тобі там.

Тому на цю вулицю я ступив вже у всеозброєнні. Навколо, справді, сновигали самі підозрілі типи. У жодний пристойний дім таких би просто не пустили би. Усі вони сторожко озиралися, наче у роздумах, що би і в кого поцупити. Особливо підозрілим був один огрядний чоловічок, що насувався на мене з якимись явно недобрими намірами. Та не на того напав! Як тільки ми порівнялися, я зразу заїхав йому в око. Бо якщо бійка неминуча, то треба бити першому.

– Йой, до біса! – вигукнув опецьок. – Правду казали добрі люди на вокзалі – не ходив би я сюди. От і дістав по писку, як попереджали.

Коли виявилось, що він не злодій, а такий самий неприкаяний гість міста, як і я, мені зразу відлягло від серця. Потім ми з ним добряче попосиділи на постоялому дворі, в результаті чого з'ясувалося, що місто загалом не таке вже й кепське, як здається на перший погляд. Місцеве вино цілком виправдовує існування цілого Ужгорода, його вокзалу посеред кукурудзи і навіть тієї лінивої коняки, від якої користі не більше, ніж від клопів. Останні у готелі теж були максимально ліниві і мене практично не турбували.

«ТИТАНІК»

Завдяки Д. Камерону усі знають, що «Титанік» тонув під живу музику, яку виконував корабельний оркестр просто на палубі. Значно менше людей знає, що мінімум двоє виконавців там було з Ужгорода. І зовсім вже ніхто не знає, як воно все відбувалося насправді. А було це так.

Дюрі багато років грав у Віденській опері. Великі статки на тому не зібрав, але с'як-так кінці з кінцями зводив. Поки не закохався в одну співачку. Це могло вилитися у банальний службовий роман, який скінчився б днів за шість. Максимум сім. Але щось у небесному механізмі не прокрутилося. Схоже, він був таким же старим, як і віденські куранти, тож потребував регулярного змащення. Проте мастила Дюрію бракувало навіть на самого себе – куди вже там до неба!

Коротше, лишатися у Відні означало занурюватися все глибше у суїцидні настрої. Тому Дюрі почав турне віртуоза по цілій Європі. Аби було з ким випити, він підбив на ті мандри ще й Ферка. Свого часу вони разом приїхали з Ужгорода. На Ферка постійно вішалися дівки, хоча йому то і на біса не було потрібно. На вині він кохався значно більше. І мав рацію.

Не сказати, що вони надто вже гармоніювали між собою, але ж який Дон-Кіхот без Санчо Панси! Хоча, чесно кажучи, значно більше вони нагадували Пата і Паташона. Вони не підходили одне одному ні в чому, окрім пиятики. Але цього виявилось достатньо. Тим паче, що при усій несхожості вдач доля у них виявилася абсолютно однаковою. То навіщо пити менше?

І все-таки усяка Європа врешті-решт закінчується Англією. Повертатися було нікуди. Далі лежав океан, а за нею Америка, до якої тоді було приблизно стільки, як зараз до Марса. Щоправда, час від часу ходили пароплави. Проте здобутися на квитки скрипалі якогось не встигали. Гроші закінчувалися швидше, аніж з'являлися. Тому звістка про набір корабельного оркестру виявилася для них справжнім одкровенням. Як виявилось потім, апокаліптичним.

Тієї ночі Дюрі медитував на зірки за ілюмінатором. На сусідній шконці життєствердно хрпів Фері. Його не зміг розбудити ані тріск обшивки, ані зойки істеричних пасажирок, ані справжні баталії, які почалися навколо шлюпок. Він спав із почуттям чесно вишитого обов'язку.

Дюрі перехрестив товариша, прихопив скрипку і вийшов на палубу.

Фері у фраківі нагадував пінгвіна, що намагається злетіти, хоча й добре знає, що вони не літають. Особливо коли одне крило стискає скрипку, а друге – смичок.

Дюрі лиш на якусь мить глишнув на нього, мов на повного ідіота, що волає про горіння снігу чи можливість щастя.

– Дюрі, «Титанік» тоне! – ще відчайдушніше зарепетував Фері.

На що той відповів:

– Пак то твій? Ци тобі шкода? Якого фраса не граєш?!

Ці слова перекрыла музика. Але Фері зрозумів усе по губах, міміці, а головне очам друга, з яким він випив достатньо багато, аби розумітися без слів. Фері не був певен, чи він справді прокинувся. Він, немов лунатик, затиснув край скрипки підборіддям і торкнувся її смичком. Ніхто не пам'ятає, доки грали ці два божевільні – нещасний і щасливий. Врятовані свідчать, ніби музика довго ще лунала звідкись з крижаних глибин. Багато хто довго лікувався від слухових галюцинацій. Але це було безнадійно. Музика продовжувала звучати у вухах, навіть коли ті вже переставали чути будь-що інше.

Через шість років потонув тисячолітній рейх Габсбургів. Під аналогічні віденські вальси. Реакція переважної більшості ужгородців була та сама, що й у Дюрі. Подейкують, ніби у ті дні Дюрієва душа нарешті повернулася до Ужгорода. Вона і досі витає тут неприкаяною, оскільки на тім світі так і не можуть зрозуміти, чи то був випадковий збіг обставин (в який інфернальні сили принципово не вірять плавали, знаєм, самі ж ті всі обставини і влаштували!), чи то було все-таки максимально вигадливе, істинно сецесійне самогубство. Чи мав шанс музикант вчепитися за якусь шлюпку і дочекатися рятувальників? Одні чортяки твердять, що запросто. Принаймні, це на кілька порядків простіше, ніж дочекатися симпатії тієї співачки. Бо залежить лишень від тебе самого. Але коли ти втратив самого себе, відніс себе кудись у ломбард не знати заради чого, тоді все складніше. Тож інші доводять, що шансу не було жодного.

А поки вони сперечаються, безгоспа душа почергово вселяється то в одного, то в іншого хлопа з місцевого камерного оркестру. У такі миті філармонія над сивим Ужем на якусь мить скидається на океанічний лайнер, і чогири димки зринають кудись у бік Оноківців і Невицького. Той скрипаль починає грати з якоюсь паганівською затятістю; пальці витягуються, як у Фреді Крюгера; йому пророкують блискучу кар'єру, але врешті-решт він звільняється, прихоплює з собою якогось цімбору і вони разом подаються у мандри. Тож місцеве музичне училище ніколи не має проблем з працевлаштуванням випускників. От заради чого, виявляється, будувался той англійський човник.

ДЕТЕКТИВ

Оці ревнивці чоловіки мене вже дістали. Хоча тільки завдяки їм я і маю роботу. А що ще робити приватному детективу у цьому містечку, де все так тихо і спокійно, що поліція ходить вічно сонною і загальмованою?! Тільки дякувати хвойдам, завдяки котрим ще є якийсь попит на наші послуги.

Робота не бий лежачого. Бо це не місто, а край неляканих бегемотів. Тепло, за-тишно, без особливих хижаків. Великих статків тут не набудеш. Але як не маєш великих амбіцій, можеш прожити тут ціле життя ситно і спокійно. Коротше, тиха заводь. На місці цих жіночок, які буквально дуріють з нудьги, що її випромінюють їхні самовдоволені чоловіки, я би витворяв і не таке. Проте, на щастя, я на своєму місці, а не на їхньому.

Звісно, довелося трохи підучитися специфічному ремеслу. Взяти пару уроків у місцевого перестарілого дон-жуана.

– Аби псувати їй життя, то про це постійно дбає її законний чоловік, – амбіційно віщав цей уже досить підтоптаний дідок. – І в цьому ти з ним ніякої конкуренції не втримаєш. В чім-чім, а в цьому він дасть фору хоч усім коханцям світу укупі. За визначенням. А ти їй потрібен зовсім для іншого. Ну як би то сказати. Скажемо, показати, що можна ділити на нуль – незважаючи на все, що їй колись плела гувернантка. Причому не на словах запевнити, а таки продемонструвати вживу. Ти повинен уміти робити неможливе. Маєш стати для неї безвідмовним святом, щасливим квитком до її власної молодості, коли все було набагато яскравішим, ніж сьогодні.

Коротше, послухав я усе це божевілля, ретельно законспектував і навіть завчив напам'ять. Ну, геть зрозумілими для мене ті вар'яти все одно не стали, але більш-менш орієнтуватися у їхніх душевних лабіринтах я навчився. А чи мені то так зда-лося тільки – хто його знає!

Знаєте, у нашій справі найголовніше – це одразу здогадатися, чого клієнт хоче більше: щоб підтвердилося чи навпаки. Тобто не сам він хоче, а оте його підсвідоме, котре зараз сидить у ньому і показує язика, крутячи дулі навсібіч. Якщо вгадаєш, матимеш у кишені не тільки гонорар, а й добрячу премію.

Ясно, слідкувати за чужими дружинами – то остання справа. Для якоїсь то єдиний шанс побути бодай трохи щасливою, відновити душевну рівновагу і випростатися хоча б подумки. Але що маєш чинити, коли тебе виставили із поліції. Причому не за співчуття до прогресивних суспільних сил – мав я їх у носі. Та й до поліції я потрапив випадково – зразу по війні, коли все ще тільки створювалося, і то було простіше. Навчився там багато чому. Але далі почалася політика – не велика, державна, а наша, міністерська, усі оті інтриги, якими і живе реально кожне державне відомство, тільки удаючи, ніби робить щось корисне для суспільства. Коротше, впав я жертвою тих інтриг, але не надто за тим шкодую.

А тут я сам собі господар, прокурор, адвокат і судовий виконавець. Кінець кінцем, завжди є вибір, чи взяти гроші з нього, чи з неї також. А інколи можна і добру справу звершити. От був у мене випадок.

Прийшов до мене один, озираючись. Почав здалеку, мовляв, щось там його муляє і штрикає. А що кризь таке сало може штрикати?

Походив я, значить, за його дружиною тиждень. Приношу йому звіт і фотографії. Він бере спершу з таким острахом, наче то бомба. Я аж сам трохи засумнівався. А потім вона справді – як рвоне у його клешнях! Він аж випустив усе з рук і ледве сам не заточився! Довелося навіть підтримати цього веприка.

– Слухайте, це неймовірно. Боже, як вона усміхається – Джоконда вихідна. За цю посмішку можна віддати геть усе. А як очі блищать – ну, просто чудо. О, а тут так вигнулася, ніби їй двадцять. Та це ж не вона! Чи вона? Слухайте, а ви не змонтували? Це не може бути вона. Це щось таке божевільне і сексуальне, якою вона ніколи не може бути. Та ви що! Оце нещастя?! Та ні, ні! Вона же давно згасла, а тут наче гімназистка. А це справді вона?!

Я уявив себе, як я ріжу різні фотографії, затискаю ті вирізки на монтажному столикові, перефотографовую; заново все появляю і фіксую... Тьху! Замовник точно вже поїхав дахом. Чи він, справді, настільки не знав власної дружини?!

– Не можу повірити, що з моєю дружиною можна так гарно проводити час. Це

ж найспокусливіша жінка на світі. Господи, і хто би міг подумати, що вона здатна бувати отакою!

Уперше в житті я так і не зрозумів, за що саме отримав гонорар. До речі, цілком пристойний.

ПСИХОАНАЛІЗ

Найновіші віяння цивілізації врешті-решт дісталися й Ужгорода. Точніше, не такі вони вже і найновіші. Навпаки, з добрячою бородою. Вивіска на моєму кабінеті приваблювала різних божевільних. Моє вітання було незмінним:

– Чай, кава чи зразу горілочки?

Типові ужгородці вибирали друге, чесні – третє. Далі, коли усі чакри були розкриті для спілкування з істиною, починалося головне.

– Слухайте, закохався я тут в одну жінку. Вона теж нібито симпатизує мені, але є багато «але». Хоча ми створені одне для одного.

Ха, знаю я оце «нібито симпатизує». Вона його ледве терпить, але з якихось міркувань (їх може бути тисяча) поки притримує біля себе. А в очах закоханого це виглядає майже взаємністю. Залежність, що парадоксально, близька до наркотичної. Тільки виходити з неї значно тяжче.

Цей жевжик навпроти мене справляв загалом непогане враження. Десь навіть викликав співчуття. Він ще вірив у кохання. Бо інакше навіщо б приперся до мене?! Був приблизно моїх років, тож у підлітковому віці перейнявся сліпою вірою у всемогутність науки. Такі часи тоді були: людина в космосі, мирний атом, парус із каменю і їжа з повітря. Потім їх змінили гороскопи та інша хрінотінь. І оця божевільна релігія кохання. Втім вона була завжди.

Ну, не скажу ж я йому, що уся моя психотерапія за великим рахунком – ті самі стрибки з бубном навколо вогнища! Хто сам собі може допомогти, той справиться і без мене. А хто не здатен, тому я тим паче ніяк не згоджуся. І ніхто на світі. А тут він навіть не за себе. Зовсім як у Лермонтова: «Не за свою молю душу пропащую...» От тільки я не тепла заступниця світу холодного. Але і вона сама теж не допомогла б. Не тому що я атеїст. Просто є лотерейний квиток, який ти мусиш купити сам власноруч. Навіть якщо цілковито покладаєшся на небо. Або ж на науку, як оцей. Бо сфери, може, і прокрутують. Але квиток при цьому вже має бути у тебе на руках.

Можна, звичайно, сказати йому, що дорога туди, куди він хоче, лежить через десятиліття (причому не одне) болю, зради самого себе, уповання на сліпий випадок (котрий може так ніколи і не випасти) і взагалі через таку маячню, котру потім соромно буде згадувати перед смертю.

Якби я міг, то просто розкодував би його від оцієї конкретної занози у серці. Звісно, без його волі. Але потім він би сам мені дякував. Ну і суспільство теж – за повернення в його лоно корисного члена. Та на це не здатен навіть Всевишній. Сенс відомої історії про вигнання з раю саме у цьому. Є речі, віддані самій людині. Свобода волі, розумієш.

Господи, і що він верзе! Аж щоки почервоніли. М-да, його би енергію та й у мирних цілях. Ну нічого не поробиш – доведеться черговий раз шаманити. Головне, щоб мої антраша навколо полум'я мали якомога більш наукоподібний вигляд. І водночас, щоб вони навіяли йому відразу до об'єкта його пристрасті.

Бо усе це нейролінгвістичне програмування – мура на олії. Клеїти школярок на це ще можна – тим більше, що вони радо склеяться і без цього. Але оте, що у нього, не лікується жодними «крекс-фекс-пекс». Тільки часом, причому довжелезним. Частіше – довшим, ніж саме життя людське. Як зможе витримати, то дочекається. А не зможе – то туди йому і дорога.

Починаю показувати йому карти Роршаха – різні плями, на які пацієнт має від-

повідати негайними асоціаціями. Дурня повна, зате виглядає дуже по-науковому. Тому клієнтам страшенно подобається, адже кожен мріє відчuti себе Білкою-Стрілкою, яку готують до запуску у космос. Хоча цього я запустив би ще далі – аби він летів, і летів, і ніколи не вертався. А проте він і так вже запущений, причому настільки, що тут більше б допомогли юрист із гробарем, аніж я.

Відповідав він спершу неохоче, а потім розпалився і погнав. Я сам не видав би з ходу стільки специфічних термінів, як він за якісь кілька хвилин. Виявилось, що у моїх руках були ілюстрації до цілої «Кама-сутри» і навіть до її апокрифічного продовження. Фантазія у дядька справді неперевершена. Починаю йому обережно налякати, мовляв, не все так погано, у нього є певні тенденції до одужання, інтерес до життя прогресує тощо.

І тут він мені видає:

– Та ідїть ви, лікарю, під три чорти, ще́м такого збоченця не видїв. Ви биту годину показували різну порнографію, мені тут аж соромно стало, а виявляється, ніби хворий я?

У мене й досї, як згадаю того пацієнта, у ротї пересихає. І як воно в натурї ужгородських чоловіків може поєднуватися така бурхлива уява і знання відповідних сфер з такою чернечою цнотливїстю і небажанням називати речі своїми іменами? Пояснити це можуть тільки ужгородські жінки.

ПИСЬМЕННИК В УЖГОРОДІ

*Гадаю, у світі лишилися тільки три країни,
де я міг би ходити вулицями.*

Брюс Уїлліс.

Колись СРСР пишався, що він найбільш читаюча країна у світі. На це працювала найдешевша преса і величезна мережа взагалї безкоштовних бібліотек. Зараз Ужгород пишається, що він найбільш не читаюче місто на світі. Мабуть, саме тому тут відбувається так багато письменницьких фестивалїв: автори прекрасно усвідомлюють, що тут їх, принаймні, ніхто не поб'є. Ну, якщо і поб'є, то хоча б не за написане, яке тут усїм до лампочки. Тож письменникам можна сюди приїжджати безборонно. Ми їх дуже любимо, але не за їхні творіння.

Це як колись запитали у вірменського радіо:

– Чи правда, що Пушкін шовїніст?

– Чиста правда. Але цїнуємо ми його не за це.

Тож і в Ужгородї цїнують письменників зовсїм не за багатий внутрішній світ. Ні, їх просто цікаво побачити – як якихось екзотичних звірїв, що не знати, як і навіщо сюди забрели. Уявїть собі яких-небудь тапіра чи окапі на наших набережних. Їдуть собі, скубуть листячко, а за ними – ціла юрба цікавих. Кожний норовить підсунути найсмачніший листочок. Отак приблизно тут реагують і на заїжджких авторїв. Приємно потусуватися з успішною людиною. Правда, після цього чомусь ще більш скрутно лишатися наодинці з самим собою. Чому б це?

До того ж сучукрліт – це взагалї річка з роздвоєним руслом. Два потоки течуть цілком паралельно, роблячи вигляд, ніби геть не залежать одне від одного. Один потїк – це література писана. Інший потїк – література мовлена.

Так от, більшість ужгородцїв уперше дізнається про існування того чи іншого письменника лише після того, як він тут з'являється. Здається, Білл Гейтс казав: якщо тебе немає в Інтернеті, значить тебе немає взагалї. Так і ужгородцї кажуть: якщо ти ніколи не бував в Ужгородї, то тебе не існує і в літературі. Щоб ти там не

писав, не видавав і які б премії не отримував. Ні, Ужгород – це такий випробувальний будиночок, який мусить відвідати кожний літератор. Бо якщо виживеш тут, то виживеш будь-де.

Так от, приїхав якимось до Ужгорода один письменник, втомлений і літературним життям-буттям і просто повсякденним. Він нічого не бажав так, як втечі – від себе самого і від своїх спогадів. Жити з такою безнадією у голові було абсолютно неможливо, а просто померти – аж надто рано. Останнє було б повною капітуляцією. Тож доводилося жити далі, але на бігу – так, щоб в очах все мигтіло, як у калейдоскопі. Це не знімало болю, але хоча б стишувало його. А більшого прагнути і не судилося – кожна виграна година вже була перемогою. Біг аж ніяк не наближав до бажаного забуття, зате парадоксально допомагав тікати від пам'яті. Ну, принаймні, нехтувати їй, закривати на неї очі, наче її не існувало, хоча десь там у глибині вона продовжувалася вовтузитися, інколи навіть попискувати і гризти, невмолимо гризти своїми дрібними зубками.

Ужгород був лише черговим проміжним пунктом у процесі цієї епічної втечі від себе. Бо який ще сенс письменникові приїжджати у це химерне місто, де не існує ані читачів, ані тем для майбутніх творів! Хіба що для минулих, давно вже тобою написаних, коли ти несподівано переконаєшся, що все воно відбувалося не у твоїй бурхливій фантазії, а таки в реалі – отут, посеред цих кривих вуличок і бруднуватих площ. Утікати від себе нинішнього можна тільки до себе минулого.

Тому письменник зі здивуванням виявив, що він колись вже бував в Ужгороді. Може, в іншому житті, але бував точно. Чи хоча б у жахітті нічних сновидінь, коли неприкаяна душа полишає твоє тіло і вештається, мов п'яниця, десь світ за очі, до третіх півнів. Бо як інакше пояснити оце невідступне дежавю на кожному кроці! Він точно тут був – чи то тушкою, чи то чучелом, чи то у стані Жени Лукашина, якого заохали не у той літак. Отут він вперше побачив її, тут уперше заговорив до неї.

Це місто – один суцільний спогад і немає на нього ради. І нема від нього порятунку. Тому письменник поїхав звідси назавжди, аби ніколи більше сюди не повертатися. Бо ніколи не треба повертатися туди, де колись тобі було добре.

ГОЛОВА ПРОФЕСОРА МАСАРИКА

В Ужгороді 2002-го року урочисто відкрили пам'ятник Томашу Масарику. Це був пам'ятник не так конкретному політичному діячеві божевільного ХХ століття, як пам'ятник чеському міфіві на Закарпатті. У натовпі, як завжди, лунали неоднозначні оцінки. І в цьому була своя логіка. Оцінки політика-демократа в принципі не можуть бути однозначними. Єдино вірними бувають тільки оцінки диктаторів. Демократія ж – штука украй суперечлива, де правда густо замішана на брехні, народоправство опирається на олігархію, джентльменські домовленості нічого не варті, зло тут працює на добро, саме того не бажаючи, добро часто рядиться у шати зла. У демократичній епосі нічого не буває зрозумілим, аж поки вона не скінчиться. Це як випалювання скла. Доки скляна композиція не пізнала вогню та й навіть під час термічного процесу дуже важко сказати, якого кольору вона врешті-решт набере. Про це можна судити тільки вже тоді, коли все скінчилося і нічого вже не можна змінити. Бо демократія – це процес, а диктатура – стан. Тому до диктаторів емоції завжди більш пристрасні, розбурхані, глибокі, аніж до демократів. Ті емоції змінюють знак, але не змінюють напруги. Демократів же обожнюють якимось так – крізь зуби. Іхні плями значно помітніші, ніж чесноти у диктаторів.

– Та се як в анекдоті Брежнєва, – цвікав якийсь дідок. – Вказують тому пам'ятник Чехову. Генсек каже: «Знаю, знаю. Він «Муму» написав». – «Та ні, «Муму» написав Тургенєв». – «Дивно, «Муму» написав Тургенєв, а пам'ятник Чехову...» Ото й у нас –

двадцять років цивілізації мали завдяки Жатковичу, а пам'ятник Масарикові. Що, нашому челядникові не мож було поставити?

– А хто б з наших на нашого дав би? – заперечив якийсь підпилий хлоп. – А чехи давали лише на свого – і тоді, і зараз. Ніби і сьогодні мають налити за це діло.

– То правда, – устряг третій панок. – За нашого туйки усі б пересварилися. Нашим би тільки привід дай, аби одне одному писки начистити. Одним би ся не любило, що Жаткович не петлюрівець, іншим би, що не москаль, треті би ще якусь баламуту знайшли. А се – типу ми знову стукаємо у Європу. Як ото радянський емігрант, що вже кілька разів вилітав з Союзу і кілька разів вертався назад, аж весь ОВІР від нього вже на вуках стоїть. «Та Ви вже, визначіться, товаришу, де хочете жити!» – «Та розумієте, і там зле, і тут зле, але коли я у літакові – це такий кайф!» Ото й ми – при Масарикові мріємо про Україну чи Росію, а за України – тужимо за Масариком. Бо найліпше у літакові. Одним словом, між.

Тут якось несподівано грянув гімн, і публіка бодай на хвилику стихла. Над сквериком здійнялася зграйка горобчиків і полетіла в бік Рафанди, колишньої жандармської школи, розкішних котеджів, набудованих уздовж набережних для чеських чиновників. Відтак зграйка звернула до найбільшого пам'ятника чехословацькій епосі – будинку Земського уряду, де нині міститься обласна адміністрація. Він був символом чеського панування над краєм. І хоч його будівництво завершилося вже після відставки Масарика, все одно цей гігантський шестиповерховий лабіринт влади асоціюється саме з ним. Жаткович, подібно до Тезея, хотів проникнути у саме серце лабіринту. Не вийшло. Бо політики – завжди конкуренти. Ламати вони здатні укупі, але будувати – тільки поокремо.

Масарикові можна закинути дуже багато. Історики, власне, і є такими собі розгрібачами бруду. Якби не вони, наша минувшина не так би смерділа, тож педагоги мали б менше мороки із патріотичним вихованням зростаючого покоління. А так наша історія нагадує театр абсурду, де фінал завжди не такий, як задумувався на початку. Її неможливо перетворити на агітку, бо кінець-кінцем всякий плакатний лик показує язика. Минуле завжди несе у собі геть усі смаки – і солодкі, і гіркі, і кислі, і солоні. Інфантильні суспільства воюють зі своїм минулим. Дорослі – надійно зберігають його таким, яким воно було, аби мати від чого відштовхуватися у майбутнє. Закарпаття же якраз балансує між цими двома крайніми і ще кількома проміжними ставленнями до власної історії. З одного боку, хочеться якихось героїчних балад про шляхетних опришків, патетики і фанфар. З іншого боку, виходить якась казочка про Іванка-дурника, котрого усякий скубне. Виходять коломийки: про розгул народної стихії, що завжди закінчується тяжким похміллям. Виходять скоромовки про клятих воріженьків і несприятливу міжнародну обстановку. Словом, винні геть усі навколо. Цяточка добра гине в океані підступності, чистогану й агресії. Дуже тяжко сприйняти історію такою, якою вона була, в усій її тваринній безсоромності, епатажності, без наперед визначеної моралі, прийняти історію як природний процес, чия органічність є тільки ледь-ледь суб'єктивними прагненнями.

Пам'ятник Масарикові виявився пам'ятником цілій епосі і всім її творцям. Зокрема, і Жатковичу – цьому закарпатському Дон-Кіхотові, що прагнув жити у лицарському романі, а довелося грати у міщанській драмі. Чи варто було цьому Ланцелоту-Парсифалю ставати у третю позицію і кидати на стіл заяву про відставку? Чи не краще було не миттям так катанням виборювати міліметр за міліметром те, що не вдалося узяти сходу? Немає відповіді.

Бронзовий Масарик незворушно споглядає натовп зі свого постаменту. Уся композиція нагадує голову професора Доуеля, то ж підсвідомо чекаєш, що зараз уста розверзнуться і щось мовлять. Та час ще не настав. Пам'ятники починають говорити тільки тоді, коли люди змовкають – у жахові чи хоча би в задумі. Доти ж вони чіпко зберігають усі таємниці своєї доби.

Франтішек ШВАНТНЕР

Франтішек Швантнер – (29 січня 1912 р. у с. Би-стра – 13 жовтня 1950 р., Прага). Прозаїк. Найвидатніший представник словацького натуралізму. Естетичною максимом, що принципово вплинула на Швантнера як митця, була аж демонічна краса природи місця його народження та чарівних народних казок, захоплення творчістю Едгара По, Еміля Золя, Федора Достоєвського, пізніше – творчістю Віктора Гюго та Г. Бергсона. Вже в його ранніх творах відображене зіставлення життя і смерті як основна та універсальна екзистенціальна схема. Розмежування між ними не

можна навіть розгледіти, людський розум перед цією таємницею безсилый.

У 1942 році видав збірку оповідань «Малка». Як зазначала літературна критика, демонізм у творчості Ф. Швантнера є кодом зовнішньої бруталної дійсності, тому історію зазвичай передає проста людина через призму страху. Його оповідач веде провокативний, аж приголомшливий діалог із шокованим читачем. Незнані глибини людської душі автор виявив у магічному романі «Невістка гір» (1946), який вважається вершиною словацького натуралізму і однією з найскладніших семантичних структур в історії словацької художньої прози. Йдеться про перехідний тип між ліричним та епічним романами, де сюжетні компоненти підпорядковані цій тенденції.

Франтішек Швантнер одним з перших у словацькій прозі відобразив події Другої світової війни та Словацького національного повстання у своїх творах «Дама», «Селянин», «Лист», «Людська гра», «Священик».

З 1947 року письменник працював над романом «Життя без кінця», який вийшов посмертно у 1956 році. Роман подає суспільну та політичну ситуацію 1894-1934 років. Твір мав бути трилогією, але свого задуму автор до кінця вже не міг здійснити.

(ія)

Дама

Цю історію розкажу вам так, як я її чув від знайомого, який брав участь у поході проти Польщі на початку останньої війни. Я не думаю, що він її вигадав, тому й не додаю до неї нічого, щоб не зменшити її вірогідність. Не вважаю себе настільки здібним і розумним, щоб вносити у неї зміни, згладжував або додавав на її початку якісь міркування, як у такому випадку звик робити письменник, показуючи кращого розповідача, ніж він сам є, щоб пишатися своєю винахідливістю. Ні в якому разі не хочу спрямовувати ваші думки, нехай вільно розбігаються по власних стежках, як і личить справжнім думкам. Зрештою, мені байдуже, хай вам розповідає він сам.

Це було осінню 1939 року. Я був командиром військової частини, яка зайняла на польському боці Карпат гірське прикордонне містечко З., коли вже німці, просуваючись на північ слідом за польською армією, належно його пограбували і залишили. Так я неочікувано і нехотючи став паном над кількома тисячами жителів, оскільки, крім міста, під мій нагляд підпадало і декілька підгірських сіл та хуторів. Спочатку я собі й не усвідомлював відповідальність і серйозність цього завдання. Майже з легким серцем я перебрав управління над зайнятим містом від якогось верескливого прусака, який мене, прощаючись, назвав другом. У цьому не було нічого дивного, хіба що більше церемонії. Ми обмінялись прапорами, пролунали гімни, кілька

наказів, церемоніальний крок, потім трохи більше п'ятики у товаристві стриманих німецьких офіцерів, де треба було вести себе обережно і скласти більше речень по-німецьки, ніж мене навчили панове професори у школі. Та коли я пізніше вибрався вулицями приниженого міста, яким ще недавно з диким гуркотом пробігли сталеві танки, розсіваючи навколо себе смерть, то побачив і здивувався, як люди перелякано обминають мене, потім поспішають, аби бути якнайдалі. Це вже не були прості собі маневри, коли людина після виконаного завдання з довіреною військовою частиною прийшла відпочити у провінціальне містечко, де йому майже на кожному кроці пропонували справжню, щиросердечну гостинність і де ти міг збагатити одноманітне життя у війську приємнішими хвилинами у товаристві наївних міських дам. Але тепер це вже була справжня війна. Люди пережили своє приниження, відчували брутальну силу жорстокого ворога, відчували запах невинно пролитої крові, бачили по бруківці розкидані трупи своїх знайомих, почули жорстоку погрозу смерті, тому у них було і замало відваги. І хоча я не брав ніякої участі в їхньому приниженні, вони, однак, не вбачали у мені друга. Моя поведінка, рішучий крок та, зокрема, форма нагадували силу, яка зруйнувала їм нормальне і спокійне життя, та проти якої не змогли протистояти й тоді, коли б навіть не дізналися про моє доручення. Чужий воїн не може очікувати від мешканців зайнятої країни привітних поглядів.

Правду кажучи, це мене трохи дратувало. Я соромився сам себе, бо дозволяю, щоб мені звільняли дорогу сиві діди, шляхетні дами, згорблені бабусі, та не вмію влаштувати справи так, аби люди не гнулися принижено, по-собачому, не втягували голову в плечі, коли їм прийдеться зустрітися зі мною.

Я радий би пояснити їм, що я такий собі простий чоловік, здається, дріб'язковий, що у мене нема ніяких вимог, що я тут, власне, аби їх захищати, охороняти їхнє майно, закріпити порядок, з якого, так би мовити, зійшли, що я тільки пильную, щоб могли спокійно займатись своїми справами. Але чи повірили б мені? Для них я завжди був завойовником, злим тираном.

Пізніше я заспокоївся. Зрештою, я тут був лише тимчасово. Після декількох днів моя місія мала завершитись, бо я отримав оповіщення від нашого штабу, що у місті маю затриматись, доки фронт не пройде углиб країни, для забезпечення охорони і безпеки наших кордонів проти залишків переможеної польської армії, яка ще знайшла сховище в горах, де могла б швидко зорієнтуватись і підготуватися до нападу на нас. Але, слава Богу, нічого не трапилось. Натиск німецьких танків і літаків був настільки несподіваним, що поляки після першого удару і не опритомніли. Напевно, їхнє командування і не передбачало атаки з того боку, тому й не прийняло таких заходів щодо провадження диверсійної війни майже за спиною ворожої армії, хоча місцевість була для цього приречена. Так, окремі роти, менші й більші військові групи, які були ошелешені неочікуваною атакою і відірвані від основних частин, мали можливість легко і швидко створити майже цілу нову армію, ще небезпечнішу, з якою не рахувався б жоден генерал. Проте вони були залишені на покірливу бездіяльність і приречені на подальший розлад, оскільки не знали про себе, а головне, у них не було ніяких розпоряджень. Їх тримали у бараках під гірським масивом Татр, допоки їм вистачало харчів, потім вони повільно розійшлись по всіх напрямках, мабуть, тому, що так само зробили їх безпорадні офіцери, ніби не було іншого виходу.

Кожного дня командири окремих взводів рапортували мені про кожен випадок на околиці міста і в сусідніх селах, про те, що околицею блудять зграї воїнів, у яких немає войовничих намірів. Не встигли їх як слід обмундирувати. Майже з голими руками мали захищати батьківщину. Звичайно, зброю залишили в лісі, за наказом наших вартових охоче знімали з себе й останні клапті військової форми, коли їм було сказано, що після того можуть спокійно повернутися додому.

Вони не були небезпечні. Прості люди всюди однакові. Власне життя, хоча і вбоге, цінують найбільше з усього.

Але не можна було усім полякам отак легковажно вірити. Ще перед тим я чув про підступні злочини, які скоїли зловмисні цивільні та, зокрема, жінки із самотніми німецькими вартовими або поодинокими воїнами, які залишились у полі або у селі зі своєю частиною. Зрештою, про це свідчили й плакати, густо наліплені по брамах ще у часи німецького командування, застерігаючи цивільне населення від подібних вчинків. Це могли бути нерозважні вчинки окремих занадто палких патріотів, але також це могла бути навмисна діяльність якоїсь таємної організації, яка мала викликати більшу ініціативу людей проти чужих загарбників, хоча, здавалось, що наше військо отримало трохи приязні тутешнього населення, і що їм від нас нічого не загрожує. Правда, це не обов'язково мало залишитись поза увагою, оскільки, як відомо, змовники швидко змінюють правила своїх вчинків. Я ж був відповідальним за кожного свого воїна, тому відразу ж у перші дні я дав наказ, щоб кожен, під загрозою смертельного покарання, до двадцяти чотирьох годин здав зброю та вибухівки. Водночас я доручив обов'язковий обшук квартир.

Усе проходило гладко. Люди охоче здавали зброю. Не трапився ні один випадок, щоб хтось вагався. Ймовірно, погроза смерті вплинула на них належним чином, та й було у них досить часу переконатися, що розпорядження слід вважати серйозним. За цей короткий час, коли німці були у місті, витекло досить польської крові, але і після того не перестала текти, бо у місті було сумнозвісне гестапо, яке і без мого відома і дозволю доволі вибирало жертви. Кожного ранку на світанку тихими вулицями з грюкотом бігали коричнево забризкані, похмурі й закриті машини, та невдовзі звучали з регулярними перервами з недалекого лісу, де ще постійно пильнувала варта, короткі постріли. Всі знали, що означає цей утамований, колючий гавкіт. За таких умов легко було втримати беззастережну слухняність усіх верств населення. Одного ранку я стояв отак собі бездіяльно біля вікна у своїй кімнаті на першому поверсі міського готелю, де ми влаштувались. Перед готелем був напівкруглий сквер з кам'яним фонтаном, в якому безперестанно плюскотіла вода. Напроти нього вела до площі широка вулиця – з обох боків росли густо засаджені розложисті липи та стрункі клени. Внизу в невеличкому сквері сиділи перед клумбами квітів або просто гуляля гості: широкоплечі чоловіки, вбрані на туристичний похід у гори, гарні жінки у дерев'яних черевичках, різнобарвних спідницях і хустинах, аж до коричнева загорілі під гірським сонцем, сяючі радістю, усі пустотливі сяянням чистого неба, мов кольорові метелики. Навколо фонтану бігали пустотливі діти, а там, з обох боків чистенької вулиці, у тіні густих дерев, стояли блискотливі машини, бо це був квартал вілл, де здебільшого знаходились дачні місцевості польської шляхти з Варшави та Кракова. Один мій товариш, який прибув сюди раніше і краще за мене знав це середовище, розказував про літній палац, який належав президенту Польської Республіки. Могло бути й таке. Містечко заслужило на приязнь глави держави. Навряд чи інший куток міг зрівнятися красою. У поляків тут була своя Швейцарія, тому намагалися перенести сюди і розкіш, і пишноту. Містечко нічим не поступалося знаменитим дачним місцевостям у світі.

Але тепер людина не могла позбутися гнітючого почуття, коли отак мрійливо дивилась на містечко, яке прокидалось зі сну. Допускаю, що у цьому була й чарівність наступаючої осені. Сирий ранок з промоченим і липким туманом – у ньому принишкле місто, де ще не розбурхалось життя. Даремно ти відірвав зір від холодної землі і цікаво розшукував обрій, де мав би виринути вал, піднімаючись до небес татранських велетнів, у яких була найбільша заслуга в тому, що цей хутір горян не лишився лише неважливим і забутим селом з низькими дерев'яними хатинками, яких тут було безліч під суцільною смугою темних смерекових гір. Там тепер бушувало неозоре, чорне дно широчезної хмари. Так само, як учора, як і позавчора. З неї перед обідом завжди йшов дощ, який барабанив і настирливо хлюпав за вікном аж до пізнього вечора. Проте найжорстокіше торкався серця, бо слід війни був ще зовсім свіжий – там, на промоклих полях, і тут, у людських серцях.

Здалеку постійно долинали темне гуркотіння. Це була ще зрозуміліша мова фронту. Вона проникала і через міцний вал чорних хмар, і через безперервний шум дощу, через верхи, гори, стіни, безцеремонно вмішувалась у думки і сни людини. Лише кілька днів тому ще ніхто не міг і уявити собі, бо ж фронт жив тільки у спогадах кількох інвалідів, які злилися, що ціна їхнього героїства з кожним днем різко падала. Одної спокійної ночі загуділи гори, хвиля страхіття провалилась з верхів на спокійні підгірські хутори, широко простяглася полями й гнала перед собою сполоханих птахів, звірів і людину, залишаючи за собою тільки руїни життя.

Хоча містечко на вигляд не було ушкоджене, однак з першого погляду можна було визначити, що десь у своїй основі воно паралізоване. Наприклад, ця широка вулиця переді мною: не пройшла по ній жодна людина. Лежала тут мовчки, широка і без жодного голосу. З дерев на виблискуючий асфальт і на бетонні хідники по краях густо падало листя. Закрило майже усю ширину вулиці, ніхто його не підмітав, бо нікому не заважало. З-поза кущів та живоплотів пробивалась сірина стін й червонуваті стріхи панських будиночків та вілл. Але й вони були порожні. Люди з них повтікали. На деяких вже були виламані двері й вікна. На сходах і по коридорах валялися уламки дорогоцінних меблів, посудини, одяг, килими. Комусь було важко тягти усе це із собою, то відклав собі. Мабуть, ще повернеться по це. Так, по ночах грабувалось, кралось. Дещо воїни, більше цивільне населення. Війна і таке приносить. Де дозволено безкарно вбивати, там крадіжка не є гріхом.

І скверик під моїми вікнами нікого не притягував. Кружальця останніх осінніх квітів гнили серед вогкої і дощем оббризканої дернини. Багато декоративних кущів, деревця було вирвано з корінням, розкидано по доріжках. Біля лавиць валялись залишки консервів, коробки, розмочений папір і ганчір'я. Тепер усе це нікому не перешкоджало і не заважало. Поповнювало картину спустошення і недовговічності світської краси.

Так, це була війна, яка проникла у все і всюди, показавши зворотний бік життя. Інколи це людина повинна спробувати й побачити, мусить довше і уважніше дивитись на це, аби зрозуміти, чи правильно виконала своє покликання. Авжеж, хіба людина це може? Мабуть, існують міцніші сили, які її інколи змушують, напевно, із-за вищих інтересів, знищувати свій власний витвір, руйнувати божків, яким довгі роки підкорювалась, топтати і забруднити красу, яку довго, так би мовити, з муравлиним зусиллям і терпеливістю створювала навколо себе, скажімо, тому, щоб випадково не перебільшити їхнє значення, не порушити порядок і гармонію всесвіту. А якби так і сталося, рішуче заперечую, що вину мала б нести одна людина, один народ.

Ох, не знаю, як далеко я б отак дійшов. Змалку я любив снувати роздуми, тоді була для цього нагода. Раптом мою увагу привернуло дивне явище. Внизу по доріжці в напрямку до фонтану повільно йшла собі якась шляхетна дама. Напевно, належала до вищих верств суспільства. Принаймні її крикливий капелюх, модна зачіска, пальто, прикрашене на рукавах дорогим хутром, та й тримання тіла свідчили про те. Пройшла легесенько, я б сказав, танцювальним кроком, попід моє вікно, ніби манила до себе. Зайшла трохи вліво, однак потім повернулася і стала біля кам'яного фонтану так, щоб я міг бачити її обличчя, мабуть, щоб і вона могла відчувати мій погляд на своїх повіках. Отак їй і найбільше личило. Фонтан, напевно, залишив у собі найбільше чарівності, яка тут недавно сяяла. День і ніч невтомно промовляв співом своєї течії до околиці, щоб викликати у ній хоча б спогади про ті часи. Але околиця вже не розуміла його, так само, як і не знала створити відповідні умови для цієї дами, яка сюди завітала. Вони знаходились поруч – дама і фонтан, взаємно себе прикрашали і доповнювали. Напевно, отак і колись бувало. Гарні дами дуже часто зупинялися біля фонтану, із задоволенням вишукували на дні кам'яної чаші віддзеркалення свого обличчя. Чиста, джерельна вода вміла найвірніше відобразити їхню подобу, та водночас виявити даремність і недовговічність їх краси. Мабуть, і ця

дама повернулася, щоб у цьому ще раз переконатися. Або спізнилася. Її рідня у цій метушні забула про неї, пішла собі, всі пішли, а вона самотня блукає, шукаючи вихід із свого відчайдушного становища.

У всякому випадку, це не було буденне явище. Із самотніми жінками зрідка зустрічаєшся і через день на жвавих вулицях, а ця не боялася гуляти зранку, здається, найсамітнішим кварталом і стояти перед військовою казармою. Мені не хотілося вірити, що вона належала до тих, яких грішна пристрасть жене на вулицю. Вона так не виглядала. Але у свідомість дуже сильно напрошувалась думка, що її поява перед моїм вікном не випадкова, що, мабуть, у найближчі хвилини це щось для мене означатиме. Здавалось, що не думала рушити зі свого місця ще певний час, хоча було ясно, що вона знає про мене, що я отут за вікном.

Тому, трохи зворушений, я збіг вниз, де у мене була канцелярія, гадаючи, що на мене там чекають різні важливі рапорти, які змусять думати про щось інше. Та яке було моє здивування: черговий повідомив, що із самого ранку мене чекає одна дама.

Отже, передчуття не підвело. Дама прийшла до мене. Хоче зі мною розмовляти. Ох, це було так незвичайно. Я ледве встиг заспокоїтись. Адже її треба було прийняти.

Невдовзі вже сиділа переді мною і явно насолоджувалась моїм збентеженням. Її великі очі з довгими віями зосереджено дивились на мене. Вона уперто слідувала за моїм поглядом, ніби хотіла проникнути у підсвідомість і нав'язати мені свою волю, але її пронизлива усмішка, яка замиготіла навколо сильно пофарбованих губ, свідчила, що це лише примхлива і нахабна гра зарозумілої дами, яка усвідомлює свою вищість. Напевно, чоловіки її балували і шанували, мов богиню. Ще не зустрілась з відсічю. Звикла і очима надавати накази. До такого ступеня впевненості й вищості могла дійти й постійним усвідомлюванням власної краси. Вже до того часу я кілька разів чув вихвалання нещадної і тваринної краси польських жінок. При цьому завжди була велика доза хтивості того, хто це говорив. Але признаюсь, тепер я був здивований і розпачливий. Ця жінка, яка сиділа переді мною у невимушеній позі, була відьмою. Сьогодні вже не можу сказати, що з її зовнішності вплинуло на мене найсильніше. Чи це був саме той нестерпний погляд розширених очей з неприхованим пристрасним бажанням, чи відважне склепіння її брів, чи аж занадто стрімчасті вилиці, де її ніжна шкірка зафарбовувалась природним рум'янцем, чи хтива нервовість великих вуст, чи прозорість довгих пальців правої руки, з якої зняла шкіряну рукавичку, мабуть, лише з необхідності виконати якийсь рішучий жест, або чи не винятково довга лінія ніг, яка явно вимальовувалась під вузькою і обтягнутою спідницею, але і тепер ще пригадую, з яким самозреченням я поборював хвилювання, яке мені напинало груди. Ні, її чарівності не можна було встояти. Тільки-но я доторкнувся очима цих небезпечних місць, як моє тіло обдало жаром і я ніби наживо уявив її запаморочливі поцілунки.

Насамперед розмовляла по-французьки. Коли зауважив, що не розумію, з легенькою посмішкою перейшла на німецьку. Я їй ввічливо сказав, що краще розумію польською.

Після кількох досить недбало перекинутих фраз з певними викрутасами натякнула, що хоче мені щось важливе сказати, але недовіряє сержанту, який саме мав службу у моїй канцелярії. Той зрозумів і під видом, що треба призначеним командирам розіслати наказ, вийшов надвір.

Потім мені іронічно нагадала, чи я ще не забув про оголошення, за яким треба було здавати зброю.

– А чи це вимагали обставини? – запитав я ввічливо, щоб випередити її зізнання, допускаючи, що у цьому випадку буду змушений строгий вирок військового суду непомірно зменшити, якщо не зовсім скасувати.

– Ох, і не думаю про це, бо знаю, наскільки такий вчинок міг би вам вилізти боком, – сказала, швидко стягуючи рукавичку і з другої руки. – Зрештою, я прийшла вас застерегти.

– Буду вам вдячний, – сказав я якнайласкавіше, припускаючи, що це ще продовження гри, яка створить між нами атмосферу довір'я.

– Я знаю особу, яка навмисно переховує зброю, – нарешті повідомила, заливаючи мене своїм поглядом.

Звичайно, це було для мене аж занадто сильним. Такого я від неї не чекав. Я відразу не міг знайти слів, якими б придушив своє здивування. Як я міг подумати, що і шляхетна дама могла опуститися до доносів! Крім того, я усвідомив, що потрапив у неприємне становище. Коли я видав наказ про здавання зброї, то не рахувався з тим, що треба буде вдаватися до крайнощів. Деякі підкоряться наказу, інші злякаються, хоча доти будуть обережними, поки я не позбавлюся відповідальності. Але виявилось, що мої розрахунки були помилкові. З доносами я не рахувався. Ця дама хотіла випробувати, наскільки я воїн. Треба було рішуче діяти, швидко і безцеремонно. Цього я найбільше злякався. Ні, війна мене ще настільки не спаскудила, щоб я міг з легкою совістю взяти на себе роль злочинця. Людину я ще високо цінував, хоча бачив її приниженою. Кожного разу, коли появлялись ознаки, що буду змушений осквернити свою людську гідність, мене охоплював жах. І тепер його можна було бачити на моєму обличчі.

– Це ви точно знаєте? – запитав я її тихим голосом, повільно, майже по складах, щоб усвідомила наслідки свого вчинку. Та вона відповіла спокійно і чітко:

– Так!

– Ви його знаєте? – шпигував я.

– Так! – звучала точна відповідь.

– Хто це?

– Професор Клосовський!

Тоді я наважився раптово на неї глянути і чекав, що зловлю її при якійсь жіночій слабкості. Мала б принаймні опустити погляд, легко і ефективно прикусити губу, мала б собі удавано поправляти зачіску так, щоб трохи затінити собі чоло. Так роблять дами, відчуваючи, що хтось може прочитати по їх очам таємні думки. Але вона зовсім спокійно витримала мій допитливий погляд і чітко та холодно повторила свій донос.

– Вітольд Клосовський, професор тутешньої гімназії. Мешкає по вулиці Сенкевича, номер 10/А.

Я ще раз на неї подивився і намагався зрозуміти її поведінку.

– Він вам загрожує?

– Ні, – відповіла зі слабеньким акцентом впертості.

Тепер мовчанка тривала довший час. Я не думав продовжувати допит, бо вважав справу закінченою. Удавано взяв шматок паперу і позначив собі донос. Увесь цей час вона гралася з рукавичками. Не знаю, чи зауважила, що мені набридла. Не здавалось, щоб щось у моїй поведінці вводило її в оману. Добивалася свого, у всякому разі, не була з тих, які охоче повертаються з півдороги, коли у них перед очима і найменша перешкода. Зрештою, не було й причини, щоб сприймати мене серйозно. Ми зустрілись вперше та, напевно, і востаннє. Я мав бути однісіньким з її багатьох знарядь і отримати за це кілька звабливих усмішок. Чоловіки навряд чи означали щось інше і навряд чи отримували більші подарунки за свої послуги. Я заспокоївся і не знав, що їй сказати.

По хвилині мимохіть додала, ніби для пояснення:

– Мабуть, знаєте, що німці вбивають і невинних.

– Знаю, – відсід я суворо і безцеремонно, не залишаючи при цьому свою роботу.

Але її це навряд чи торкалося. Спокійно встала, повільно натягнула рукавички, прощаючись, ще мені нагадала, щоб я під час обшуку квартири не забув про бібліотеку.

Яке зухвальство. Ця дама прийшла попередити мене про виконання моїх

обов'язків і не заважало їй, що йдеться про одне життя. Яка бездушність! Стягне трохи рвучкіше рукавичку з ніжної рученьки і скаже – сьогодні Клосовський, завтра, можливо, Радзанський, потім дальші й дальші. Імена, які, мабуть, у її житті нічого не означають, тому й легко сковзнуть з губ і швидко про них забудеться. Отак просто звучить вирок. Все інше вже виконують чоловіки, які є її рабами. Вона себе не запламує, не бачить благаючих очей жертв, не чує ридання, не бачить кров. О, ні, серце б їй тріснуло, ночами б її ганяли привиди, але вона хоче спокійно спати, хоче, аби у неї був чіткий погляд, чисті й ніжні руки, хоче бути гарною, чарівною, бо любить світ, життя, дуже любить квіти й життя. Ох, яка ганебність. У мене від того скіпала кров. Я довго не міг заспокоїтись, зокрема через те, що саме я так легко попав у її сітку. Але ж треба було швидко діяти. Дама могла ж служити й німцям, які у такий спосіб хотіли переконатися, чи я не підтримую тутешніх мешканців. Вони були до цього спроможні, бо ж вірили тільки собі. Зрештою, я подумав, що буде краще, коли сердегу візьму під охорону скоріше, ніж про нього знатиме гестапо. мабуть, знайдеться спосіб, як йому зберегти життя, тому без будь-якої затримки я наказав зробити обшук квартири пана Клосовського.

Донос був до останньої крапки правдивий. У бібліотеці пана професора насправді знайшлася зброя. Це був малий браунінг у шкіряному футлярі, який нагадував книгу. Коли я показав його винуватцю, він дістав приступ гарячки й почав незв'язно белькотіти, що він лише професор ботаніки, у нього свої гербарії, свої учні, з якими час від часу ходить у гори викопувати різне зілля і коріння, а щодо зброї, то він зовсім у ній не розбирається, бо ж і солдатом не був.

– Ви знали про наказ, за яким кожен був повинен оголосити й віддати зброю? – запитав я його.

Він притакнув.

– У вас виконувався у той час обшук квартири?

– Так, – відповів.

– Чому ж ви не здали браунінг?

– Я не знав про нього, – сказав і знову почав плутати про свої гербарії і сушене зілля. Ніби й не знає, як могла зброя опинитись у бібліотеці.

Це була смішна, зовсім дитяча відмовка. Але ж це говорив дрібний і кволий чоловік, приблизно шістдесятилітній, з посивілою козячою борідкою, який промовляв зривистим голосом, коли починав нове слово. Стояв переді мною поблідлий, мов учень, який забув вивчити завдання і боїться прочухана. Напевно, не звик до чиновницьких приміщень, та й лякався військової форми. Постійно вовтузився, дрібними оченятами бігав то туди, то сюди, говорив незв'язно, пітнів і часто діставав з кишені хустинку, щоб витерти гострий і вогкий ніс.

– Позичаєте книги? – випитував я, шпигував, хотів хоча б для себе якимось розв'язати цей випадок.

– Так, – була його відповідь.

– Кому?

– Своїм учням.

– Переглядаєте повернені книжки?

– Інколи, – потім зірвався і мовив: – Ні, ні, цього не може бути. Вони б цього не зробили. Вони ще молоді, п'ятикласники гімназії, приносять мені квіти додому. Ні, на це вони б не наважилися. Я їх знаю.

– За це у сьогоднішній обстановці смерть, – сказав я скоріш для себе. Але я не мав його мучити питаннями. Неможливо було на нього дивитися. Я не знав, що люди можуть виявити такий страх, коли їм нагадають про смерть.

– У вас є служниця? – продовжував я, щоб виправити свою необережність.

– Ні, – відповів.

– Хто з вами живе?

– Тільки моя жінка.

– Ніхто більше?

– Ні!

– Відвідують її подружки або друзі?

– Ні. Це моя колишня учениця. Я сам її виховав. У неї велике порозуміння до моєї праці, ми не потребуємо знайомства.

Так. Все зрозуміло. Професору хтось підкинув зброю, щоб помститися. Напевно, це був хтось з його колишніх учнів, бо хто лише один раз побачив сивого і хирного старика, змушений був переконалися, що він спроможний тільки до збирання і висушування зілля. Тому я з чистою совістю міг пропустити провину і звільнити нещасного. Я в ніякому випадку не мав бажання стати знаряддям помсти якогось негідника.

– Тож не позичайте своїм учням книги, – закінчив я допит. Бідняга, не знайшовши нашвидкуруч слів, аби мені подякувати, лише потряс бородою, промимрив на прощання і дрібними кроками побіг до дверей, щоб якнайскоріше бути на вулиці.

Про цю справу я і не думав комусь говорити.

Після цієї пригоди десь на два дні пізніше ми з приятелем зайшли у місцевий костюол. Це не було моєю звичкою. Але мій приятель, у якого ще з дому було строге виховання, та який і тут не обминав обов'язки доброго християнина, твердив, що поляків, напевно, під тягарем нещастя охоплює надзвичайно сильна хвиля релігійного захоплення, що, ніби для дальшого розвитку обставинки в державі, може принести далекоглядні наслідки. Я хотів про це переконалися.

І він був правий. Тут, у костюолах, відбувалося щось незвичайне. Людина, пригноблена жорстокою силою війни, знову відновлює свої фізичні та духовні сили, знаходячи впевненість у собі і у своєму житті. Раптом зникає боязкість і наповнюється надією та, певно, і рішучістю. На перший погляд здавалось би, що це тільки виразніший прояв щирого релігійного завзяття, в якому людство потопає завжди після катастрофи, але в дійсності це вже був опір. Правда, ще прихований, але зате небезпечніший, бо охоплював широку громадськість, об'єднуючи усі верстви народу, надавши кожному надлюдську силу приносити і найбільшу жертву. Так, тут, у затінку глибоких кутів, під переломленим склепінням і за мовчазного палахкотіння свічок на вівтарі, тепер тільки щирим покаєнням прочищався дух приниженого народу, як прочищався дух перших християн у вогких дірах катакомб, щоб ще раз міг виконати великі діла. Якби хотів ворог мати з цього народу слухняних рабів, був би змушений зруйнувати усі костюоли, повісити священиків та з народу вихолостити це почуття, яке його єднає з найсильнішим джерелом безпеки.

Ми могли зайняти місце тільки біля дверей, бо хоча був будень і виконувалась звичайна ранкова панахида, костюол був переповнений. Люди товпилися і у проходах між лавками. Тут були старики, жінки, але й чоловіки, деякі вбого вдягнені, майже недбайливо, ніби забігли сюди прямо з роботи, інші акуратно вдягнені, аж занадто розкішно на цей бурхливий час, напевно, нарядилися до костюолу. Сиділи й стояли один біля одного, пліч-о-пліч, без будь-якого станового розшарування, як можна було б очікувати саме тут, де ще зберігаються різні родові привілеї.

Орган мовчав. Співало лише кілька тонесеньких голосів. Інші замислено молилися, схиливши голови. З підвищених позолочених підставок та холодних стін дивились униз здивовані скульптури святих, ніби уважно прислуховувалися придушеного шепоту говільних душ. Напевно, не могли зрозуміти таку раптову запопадливість віруючих. Раніше під час панахид костюол був майже порожній. Від вівтаря долинає монотонний голос священика, у перерві чути на кам'яній бруківці важкі кроки паламаря, який прислуговує під час треби замість прислужників. Час від часу з вулиці через відчинені двері чути різкий тупіт коней, гуркіт двигуна, чіткі голоси прохожих, бо на лавках сидить лише кілька згорблених бабусь, які своїм диханням не піднімуть багато повітря. Але тепер ця інтимність утрени порушилася. Тільки-но на вежі

розхитається дзвін, починають дверима струменіти люди, аж поки ксьондз не вийде перед вівтарем, заповниться простір до останнього місця. Ні, кам'яні скульптури із золотим локоном не могли цього зрозуміти. Можливо, відчули трохи жорстокої сили цієї несамовитої бурі, яка нещодавно прокотилася вулицями містечка, яка мусила сколихнути й стіни костьолу, але не знали, як глибоко вселилась у серця людей. Тому із зацікавленням дивились своїми блискучими очима на це море голів, яке хвилювалось під ними.

Тільки-но я зайшов у костьол, то зауважив, що близько біля вівтаря стоїть якась шляхетна дама. Уся була закутана у важку чорну вуаль. Кожен, хто заходив у костьол, міг її запримітити. Вона сама це якось вимусила. Здавалося, що меса відбувається тільки із-за неї, ніби і люди тут зібралися через неї. Як там стояла отак нерухомо, слідкуючи за ходом меси, нагадувала холодний стовп, витесаний з мармуру, який мав зображати людське горе. Люди трималися від неї на чималій відстані, щоб не тривожити її у скорботі.

На вулицях міста я часто зустрічав подібних дам. Де б вони не появлялись, викликали пошвавлення у перехожих. Люди зупинялися і довго залякано дивилися услід, оскільки їм нагадували жакливу дійсність. Але пізніше стали зовсім буденним явищем. Скоріш ті, які забулися і далі носили різнобарвне убрання, вражали крикливістю, викликали обурення. Було вже загальновідомо, що польську справу втрачено. Вороже війсьсько заливало країну з усіх боків. Опір захисників слабшав, та й не міг ні на одному укріпленні призупинити ворога. Кожного ранку, десь там на півночі, гудіння гармат ставало дедалі слабшим. Це було передвістя жакливої трагедії. У такому стані навіть той, у кого не було жодних поганих вістей про своїх найдорожчих, які залишили домівки, щоб захищати батьківщину, не міг жити у серці безпечний спокій. Дедалі більше всмоктувались сірий і чорний кольори у цей світ розчарованих сподівань. Були в небі, в полі, та й у місті, розстелялись над запущеними городами, мовчали у порожніх домах, виглядали з розбитих вікон і дверей. Ці кольори були й в поглядях людей, які перелякано бігали вулицями, але ж не було нічого дивного, що ці кольори стали модними.

А все ж таки дама у скорботі із самого початку зацікавила мене найбільше. Мій погляд постійно повертався до неї і слідкував за нею. Мабуть, тому, що у її зовнішності було щось несумісне, що само від себе розвалювалось і розділювалось на дві протилежності. З одного боку, це був чорний колір її одягу, який намагався зовсім її поглинути, а з іншого – плавні форми її фігури, які явно виринали з-під глибоких зборок густої вуалі і видавали, що вона ще молода. Ні, молодість і смуток не співпадали. Або взаємно спотворювались, або зраджували одне одного, як це було у цьому випадку Кого вона втратила? Брата, сестру, чоловіка? Найскоріше полюбовника, з яким прожила у цьому чарівному кутку гаряче літо і з яким саме у той час мала стати під вінець, немов янгол з білою вуаллю перед освітленим вівтарем. Тепер стоїть одна, у неї вуаль, але трохи важча. Отже, знищені надії, зруйнована мрія і принижена любов. Найважчі удари злої долі, які можуть розтрощити й жіноче серце. Та вона витримала їх. Прийшла сюди, стала перед лицем свого Бога, аби прийняти з його рук чарівні ліки, які повернули б її до життя.

Напевно, не була самітною. З глибини храму дивилось на неї повно засмучених очей страждальних жінок, матерів і доньок. Багато з них залишилося вдома і тільки в думках перенеслися сюди, багато з них саме в цей час приймали свої удари, інші на них слухняно чекали, але всі однаково з нею у своєму відчаї рятувались тією ж самою розрадою. Тож, здавалось мені, що воно зображає горе всіх, страждання усього народу. Не має значення, що вона була молодішою, що її плечі й шия ще не звикли до такого тягара. В такі часи й молодість повинна принести свою жертву. Це вона усвідомлювала собі. Мужньо несла свою долю. Не згиналася, не нарікала, не плакала. Для чого б їй були сльози? Випростана перед очима усіх, жодним порухом тіла не

дала знати, що її перемагає втома. Її співгромадяни могли бути за неї горді. Силою свого страждання перемагала і оту вовчу жорстокість ворога.

Зізнаюсь, мені було неприємно, коли я це усвідомив. Мені було соромно за своє покликання. Поведінка цієї дами викрила моє боягузтво, оскільки тепер більше, ніж будь-коли я відчував, що моє місце не мало бути тут, у цьому затишку, зокрема не мало служити цим людям, які так свавільно і нахабно розладнали спокій людини, але там, де, мабуть, стояв і стік кров'ю її коханець, брат, батько, служачи цій думці, яка надавала їй сили, аби витримати страждання.

У той час меса продовжувалась. Священик відкрив келих і готувався подати грішникам святий поживок відпущення гріхів. Храмом чітко прозвучав дзвін, який скликував бенкетників до гостини Господньої. Правда, серед людей зашуміло, але ніхто не рушив з місця, тільки шляхетна дама ступила трішечки вперед і стала на коліна перед вівтарем. Сьогодні вона була єдиним обранцем, але мала прийняти підкріплення за всіх, які у цю хвилину почували себе слабкими й самотніми. Усі це розуміли так, як я, бо у цю мить храмом загриміла пісня віддачі, як єдине освідчення всіх душ. Співали чоловіки й жінки, багаті й вбогі, ніби на одному диханні, одними і тими ж вустами. Лице священика сяяло. Так, це був триумф страждання і смуту.

Зразу ж після причастя грішниця готувалась покинути храм. Спершу підійшов до неї якийсь охоронець, ставний мужчина у широкому пальто, опушеному коштовним хутром. Мабуть, брат або хтось з родичів, на кого могла б спертися, і хто б її провів. Люди їм звільняли місце між лавками. Я з приятелем вийшов з дверей на сходи, щоб могли пройти.

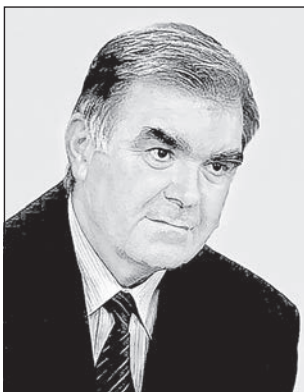
Шляхетна пара йшла повільно вуличкою, за якою з обох боків з пошаною слідкували присутні. Мужчина сприймав цей прояв співчуття і уваги із задоволенням, дякував, киваючи головою. Але його супутниця не дозволяла її тривожити і виводити зі своєї замисленості. Рухалася, мов велика тінь, залишаючись у покірності та у повному заглибленні, щоб бути гідною пощади, яку саме охопила. Храмом пройшла з опущеною головою, з очима, впертими до землі. Тільки, коли проходила повз мене, виснажливо підняла важкі вії, роздивляючись вільний простір, ніби хотіла зітхнути і вільним поглядом позбутися тривоги. Тривало це лише хвилинку. Її очі розширилися і мрійливо розлетілись у далину, мов птахи, яким вдалося втекти з клітки, і тоді за денного світла я міг досить чітко побачити під густою вуаллю її обличчя. Це був лише слабенький відблиск, оскільки її супровідник швидко вів її до карети, що стояла саме тут, перед костьолом, і здавалося, що чекала саме на них. Не знаю, чи встигла зауважити, що я також тут стою і спостерігаю за нею, чи неочікуваний поспіх, який її охопив, коли вийшла з костьолу, маю зрозуміти так, що її спантеличила моя присутність. Але ж я її знав. Безперечно, це була моя знайома, яка ще кілька днів тому сиділа у моєму кабінеті. Так, це були ті самі холодні очі, те саме самовпевнене обличчя, тільки мені було дивним, що бачу її у ролі народної мучениці. Пригадую, що вона завдавала образи цим людям, які тепер їй проявляли стільки уваги і співчуття. Це був великий поворот. Яке нещастя її могло спіткати за такий короткий час, що почала каятись? Запитання дуже швидко нагромаджувались у голові і були дедалі настійливіми. Не можна було їх тільки так заглушити. Коли я побачив, що мій приятель її ввічливо вітає, то не міг стриматися, аби не проявити своє здивування і зацікавлення.

– Це молода жінка певного професора ботаніки з тутешньої гімназії. Цієї ночі його забрало гестапо, оскільки у своїй бібліотеці приховував зброю, – приятель охоче пояснював мені, спостерігаючи із співчуттям шляхетну даму, яка зникла у кареті.

Тоді я все зрозумів.

Карета з панством за той час зникла за рогом. Вулиця стала порожньою і тихою. У костьолі за нами було чути останні звуки пристрасної молитви віруючих, у білій далині перед нами гуркотіли гармати, напевно, націлюючись на Варшаву.

***Зі словацької переклав
Іван Яцканин***

Петро ХОДАНИЧ

СТАРИЙ ОБІЧ ДОРОГИ

Олекса звик просинатися спозаранку. Перехрестився на ікону Миколи-заступника, зазирнув у сусідню кімнату, зігнувшись калачиком під барвистим вовняним ліжником, онук Родик ще додивлявся сні, Олекса тихенько вийшов з хати, й двері не скрипнули.

Мляве сонце з нехїттю, ліниво, як сонна курка, струшуючи зі своїх оранжевих боків полонинські тумани, вибиралося на світ Божий. Довколишні ґрунї ніжилися в туманах, немов повногруді молодиці, в білих перинах. Десь далеко у сивій мряці скрипнуло колодязне колесо, донїсся дзенькіт порожніх відер, а там і тужливе мукання корів.

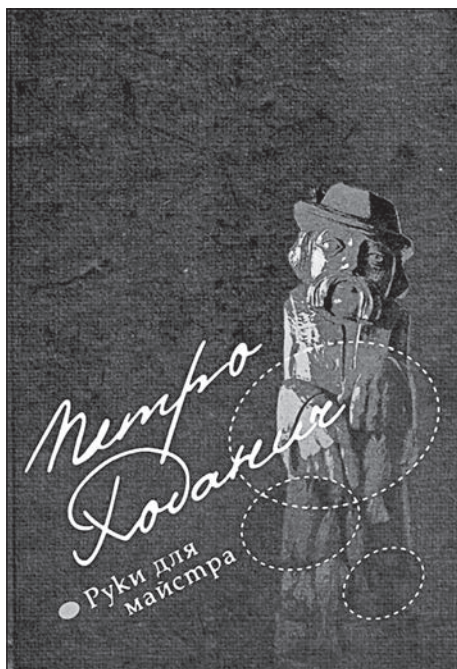
Старий любив цю мить, відчував при тому якусь особливу снагу життя, усвідомлення самого себе, бо на кого як не себе сподїватися у цьому розхристаному, як останній п'яниця, життї. Село бралося до газдївства. Брався до свого і Олекса. Найперше прибрав коло кїз, без поспїху, тїшачись млосному запаху свїжого молока, подоїв своїх рогатих улюблениць. Було їх сїм, всї молочниці на пїдбїр, хе-хе! – чеськї породистї кози. Ще козенятами купив їх з Турянської долини, файнї грошї відрахував тамтешньому газдовї, чи то пак по-теперїшньому фермеру. Але нинькї село вже від Олекси наперед замовляє козенят. І пїшло – Олексовї кози. З козами легше поратися, нїж із коровою. Знову ж, мода на козяче молоко наспїла. Як порядному газдовї не скористатися? Молоко та сири козячї файну копїйку нелїнивому приносять. Олекса віднїс відро паруючого молока на кухню, процїдив крїзь марлю і розлив у лїтровї пластмасовї пляшки, відразу акуратно спакував у бисагї*. А тут і церковний дзвїн, неначе батоґом, розсїк мряку, сповїстивши свїтовї святу недїлю. Олекса тричї перехрестився і тихо прочитав:

– Отче наш, їже еси на небесах, да святиться Ім'я Твоє...

Нарештї випустив кїз у загородку пастися. Пїд ногами плуталися кури, насипав їм кукурудзи, налив у ночви води, і вже в лїтнїй кухнї добре поголився, акуратно пїдстригти сивїючї вуса, розчесав їх гребїнцем. На головї вже чесати було нїчого, хїба по крайцї тїм'я. Заглянув у спальню. Онук Родик продовжував солодко спати.

– Як будити канїкулянта? – тихо мовив Олекса чи то сам до себе, чи до Святого Миколи.

І знову тихо у лїтню кухню готувати млинцї з сиром. Улюблена Родикова страва. Наготував повний тарїль, два з'їв, запив молоком, а решту залишив на припїчку. Хлопчина прокинеться, поснїдає та й пожене кїз на луку. А дїд йому подарунок принесє. І який подарунок! Новий

* Бисагї - наплїчна торба в горян.

ранець. Учора на торговиці приглянув. Хай то стане для малого приємною несподіванкою.

– А де наші гроші? – тихо запитав Олекса; дружина його Олена давно пішла спочивати під смереки, а він все ще отак радився з нею. – Без грошей ти й не чоловік. Не правду кажу?

Не дочекавшись відповіді, відчинив дверцята креденца, німо дивився на стосик паперів. Чого там не було – квитанції, старі листівки й конверти, пожовклі страховальні листи й облігації давно не існуючої країни. Їх би в піч, а чомусь шкода викидати, бо то не просто папери – в них твої мозолі, твої роки. Олекса дістав складений навпіл аркуш старої облігації, розгорнув. Там було не густо банкнот, відрахував кілька і поклав у кишеню сорочки. Нашвидку зачинив дверцята. Але щось тримало його коло того креденца, постояв хвильку і дістав зісподу лист із штампом районної міліції.

Той папір принесли йому минулого тижня. У листі сухими, як тогорічна трава, словами писалося, що розшукується гр. Дмитрук Г. О., себто його рідна донька Анця, і одержувач цього листа, себто Олекса, повинен у триденний строк повідомити у райвідділ міліції про місце перебування розшукуваної. Тиждень збіг стрімко, порубцювавши тяжкими думками Олексине серце, як повенева вода – річкові береги. Милий Боже, він сам би рад дізнатися, де ниньки його Анничка. Той лист одним потішив: розшукують – то жива.

– І що порадиш чоловікові? – вкотре запитав старий чи то Святого Миколу на стіні, чи то свою Олену, яка вхитрилася першою піти у добрий світ. – Донести на рідну дитину? І де та дитина?

Олекса погладив голе бліде тім'я, мовчки поклав конверт під купи старих паперів.

– Ну, як уже є, а мушу йти.

Перекинув бисаги з молоком через плече, взяв ще звечора приготований кошик з грудками сиру і подався долі грунем на торговицю. Це слово для села нове, хтось із молодиків так на сміх назвав підсипаний рінню крихітний майдан посеред села. Весною тут гуляє річка, але влітку вона спокійна: тихо шумить пінистими водами по камінню, ховається у корінні розлогих верб та обчимханих вільх. Сонце вже осміліло, порозганяло тумани над горами і гріло обважнілі серпневі роси. Тільки унизу понад межигір'ям все ще дрімала біла мряка. Село притулилося під самісінькою полониною, а Олексове обійстя і геть під горами, то й світ унизу як на долоні. Кошик і бисаги важенькі – не розбіжшся, а торговиця аж за он тим далеким грунем. Олекса йшов напрямки чужими городами й садками, йшов осиротілими обійстями, некошеними травами, йому вклонялися здичавілі яблуні і з сумом дивились услід вікна покинутих хат.

Як вибрався з-за груня на биту дорогу, урочисто заграли церковні дзвони, скликаючи парафіян на молитву. Олекса мовчки наклав на себе хрест. Як кортіло йому звично стати на крилосі й заспівати разом з дяками! Ані мусить, мусить іти у святу неділю на торговицю, бо світ помінявся, час так повернув дишло, що не один упав із воза – годі на ноги зіп'ятися. А Олекса падати не хоче і права на те не має, бо в нього на руках онук.

Повелось, що першою на торговиці з'являлася Настя Матійчачка. Файна молодиця з присілка Кам'яний, міцна, густа, колись завідувала в селі клубом, красно співала і грала на скрипці. А як клуб зачинили, стала першою торгашкою. Настя чи не єдина ходила у вишиванці і ройтованій хустці**.

– Олексо, будьте розумний! – повчала старого. – Подумайте про колорит! Для кого працюємо? Для туриста. Накиньте на плечі бодай каптар з червеними бойтками, опережіть черево чересом. У вас такі пишні сиві вуса, закосич-

** Ройтована хустка - квітчаста хустина.

те си крисаню, а не ходіть на торговицю у шапці, як московський начальник.

Колорит він і є колорит. Туристи аж увивалися коло Насті.

Молодиця накрила складний столик білим полотняним рушником, вишитим по крайці червоними ружами. На тому імпровізованому прилавку зайшлася виставляти грубі й дрібніші будзи овечого сиру, вурди і бринзи. Ще б, – Матійчаки тримають файну отару. Над самим берегом річки, у затінку розлогої старої липи порядкував Юрко-шашличник. Вправно нанизував на шампури мариновану баранину, піддував ватру. Його грубезне черево випирало з-під затісного і гарно випрасуваного білого халата, черево, здається, заважало рухатися, але руки молодика бавилися роботою. Юрко висвистував веселу коломийку, на нього зацікавлено зиркали, перешіптуючись, дві молодички. Нетутешні, – прийшли з-за полонини торгувати яфинами. Відколи совітьське військо, будуючи радіолокаційну станцію, проклало на полонину бетонну дорогу, в село зачастили туристи і відпочивальники, а за ними й люди за-полонинських сіл – на торговицю. Чим тільки народ не торгує! Вашукова Гафа розкладала навезені від турків джинси, ліфчики і таку всячину, що годі й допатрати, що воно таке? Олекса поклав око на зелений ранець із широкими лямками, думав його ще вчора купити, але виторгу не вистачило, йти ж до Гафи у боржники не хотів. Така в нього натура. Має купити, ні – заробить. Придбати ранець мусить, бо Родик має піти до школи а новим ранцем, з книжками, фарбами і всім, що належить школяреві.

– Слава Йсусу, – привітався старий з челяддю. – Гафіє, ранець прибережи для мене. Спродано, куплю.

– Так вже, Олексо, й купите! Щоб я ще через вас покупця не втратила.

Олекса не хотів відразу витягати гроші, бо то погана прикмета, хай краще сам торгує, а вже тоді. Він неспішно викладав на дощатий столик сир, молоко. Столик вчинив сам, вкопавши стояки у кам'янистий ґрунт.

– Н-но, Олексо, ви справжній бізнесмен, – сказала Настя. Тільки й ціну тримайте, а то ви опускаєте та опускаєте.

Слово бізнесмен чуже, але, як терня коло плота, швидко і міцно вкоренилося в селі. Олекса бізнесменив козячим молоком та сиром, ще приносив грушки зі свого саду, невеликі, бо рік вдався дощовий, але дуже солодкі й соковиті. Добре йшли яфини, але яфинами не торгував. Колись його Олена те добро відрами носила, а йому ж гаманити по верхах полонинських не з руки. Яфини продавали молодіці з того боку полонини. Виклавши своє, придивлявся до чужих скарби, шукав очима гриби. То дуже ходовий товар, за ними у ці гірські дебрі приїжджають молодюки з Ужгорода, вантажать в авта-холодильники і везуть у ресторани до Італії. Беруть гриби тільки білі, невеликі, з корінням треба виривати.

Колись у часи лісорубські Олекса за літо носив грибів міхами. Олена сушила на печі і здавала в заготконтору. Нині й тих лісів уже нема. Олекса на лісорубській пенсії, а пенсії хіба попри пальця. А їх двоє. Викручуйся як хочеш.

З сільради приходили, хотіли Родика записати до інтернату, але Олекса не віддав. Дитина без батька-матері, а тут ще й рідний дід би відмовився? Не по-християнськи. І як самому у хаті? На стіни вовком вити? Олекса не може натішитися онукові. Таких дідо-бабиних й у селі чимало. Сироти не сироти. Ходять білочубі, чорнявенькі, чимало вузькооких, з роду-віку в селі не бувало, вони як вітром з полонини занесені.

– Нащадки Советського Союзу, – посміюється колишня завклубом.

Це ж до неї в клуб на танці солдатики з полонини ходили, хто-хто, а вона добре знає, як у їх руках мліли сільські дівчата, як п'янок падали в високі трави від солодких поцілунків, веселилося село у клубі дівочькими та порубочими голосами.

Й Олексина Анця туди бігала. Бо вигналася дівка, як малва коло хати, розцвіла личком, розпустила, під сорочкою цицьки заграли, а вона, навіжена, ще й гудзики розстібне, 'ня маєте, і побігла на гульки. Олексу ж лякали і ті казарми на полонині,

і сама радіолокаційна станція, що зіп'ялася величезними колесами антен до неба. Солдати хвалилися, тамешні антени проглядають небо - до самісінького Середземного моря, пантруючи за американськими кораблями.

- Все панські забави. Нащо людям війна? Просто му чоловікові аби хліба здобути і дітей у люди вивести, - говорила Олена.

Вона виштовхувала чоловіка з хати - мов, приглянь за дівкою. А що він міг вдіяти, як музика у клубі грала, аж старі стіни дзвеніли від молодецьких ніг, бачив, як дівчата мліють від хтивих очей вояцьких. Свої хлопці, між тим, розбіглися по заробітках у далекі краї, ніхто не брався за сокиру та лід, як батьки, рубати чи випасати овець.

За Анцею впадав сержантик, хлопець нічого, і ставний, і веселий, білявий лицем. Родиком звався. Як свій приходив до хати, колов дрова, косив з Олексою сіно, казав - родом із рязанських, там луги, він до коси звичний, пив горнятами накурену Оленою сливовицю, щипав Анцю за боки.

- І що то з того вийде? - журилася мати.

А Олексові думалося - прибудеться хлопець у селі, працюватиме контрактником на тих локаторах, коли вже так треба з полонини приглядати за Італією і морем далеким. Хата в Олексі міцна, жити є де, а треба - ще одну поставлять. Одне настожило Олексу. Насіяв хлопець конопель на забутій нивці за пригірком, щось там з них збирає, щось потайки при потоці варить і тим варивом з Анничкою причащають. Ходять - п'яні не п'яні, тільки очі горять.

- Кайф, батя! Кайф!

Олекса нарешті втямив, що воно за зіллячко і Анцю добряче насварив, а тоді потайки пішов і ті коноплі викосив і спалив. Родик місця собі не знаходив. Олекса сказав, що то міліція носилася селом і де яка стеблина коноплі - винищила. Родикову спрагу втихомирював сливовицею.

- І що за кара Божа? - хапалася за серце Олена.

- Потерпи. Густо тутешніх женихів? - відповідав Олекса.

Він сподівався від молодих того одного слова, коли вже можна буде й до весілля готуватися. А час збігав повільно й байдуже, як сніги з полонинських верхів. Непомітно й сад скинув лист. А там і Родиків слід пропав. Олена щось серцем відчула, питала у доньки, що сталося, а та ні пари з вуст. Тоді Олекса пішов на полонину. Питав про непутнього зятяка знайомого старшину, який часто купував у нього сливовицю.

- Батя, атслужіть сержант свайо! На родіну вернувся.

- І «будьте здорові» не сказав! - ридала Олена. Анця ж ходила, як лист осінній. Упали сніги, гаразд, що дорогу в долину торували військові бульдозери. Тяжкою була зима. У снігах Олекса возив дружину в районну лікарню, а що лікарі, як Оленине серце краяв материнський біль. А напровесні й доньку повіз. У пологовий будинок повіз! Повернулися вже з дитям. Село й не здивувалося. Не перший сіянчик від локаційної станції. Олена ж від розпуки геть занемогла. Так від розпуки й пішла. Боже милостивий, як тяжко і йому проходити щоразу повз той ґрунь, де спочиває Олена?

Олекса собі місця не знаходив. За дівкою треба було приглянути, з хлопцем по-чоловічому: поговорити, а він тішився, бо той з ним сіно косить! Докосив! Так накопив, що годі й висушити.

Й держава тріснула. Радіолокаційна станція стала нікому не потрібною. Військові вивезли локатори і лжка, а більше добра залишили без догляду. Добрі люди розтягнули цеглу з казарм, залізо, нині посеред полонини руїна. Сірі бетонні каркаси стирчать над пагорбами, як скелети динозаврів. І вже нікого не цікавить Середземне море з американськими авіаносцями. А що Олексі чийсь військові турботи, як у нього померла дружина, а про доньку краще й не думати? А воно думається, так думається, що в голові клекотить, як Лумшорські водоспади.

Одна Олексі радість - Родик. Хлопець білявий, очі голубі, великі, - відразу видко,

що коріння не тутешнього, бо в селі народ більше чорноокий, а статурою опецькуватий і кремезний, то вже така вівчарська й лісорубська кров. Хлопчина слухняний, порядна дитина, і кози попасе, грядки на городі догляне. І вчиться добре.

Закінчив четвертий. А далі мусить ходити в Ключі – сусіднє село, за горою, за лісом. Свою дев'ятирічку кілька років тому закрили – школярів не вистачало. Отож надалі тих кілька діток сільських і ходить у Ключі. Як дорогою, то дванадцять кілометрів набереться. А через і гору, через ліс навпрошки якась година ходу. Добре, як гарна днина. А в сніги, слякоть? Олекса прибирав дитині на нові чоботи, курточку. З пенсії не розженешся. От і мусиш думати про зайву копійчину. Добре, що є торговиця.

Родик все більше розпитує про матір, про батька. Олекса ж ніяк не зважиться відкрити малому правду. Хоч знає – добрі люди вже все розповіли. Бо ж хто Родик для них – «байстрюк мацкальський!» Тут хоч зрозуміло. А мати?

Що дітвакові скажеш, як матері й слід пропав. Того року написала, що вийшла заміж і збирається з новим чоловіком поїхати в Португалію на заробітки. А як малий? Як вона його любить! Тільки догляняйте, татку, за дитиною, а вона незабаром приїде, забере свого Родика рідненького.

Ага, так воно й буде. Не віддасть їй Олекса дитину. Якось удвох виживуть. Добре, що городські взяли за моду їздити на полонину. Їдуть з Ужгорода, їдуть мукачівські, їдуть київські, їдуть міцними джипами, їдуть автобусами. Тільки автобуси залишають у селі, а вже нагору – пішки. Хвалити Бога, що їдуть. Ото й готує Олекса для суботи-неділі грудки козячого сиру, молока, садовину збирає і бізнесує. Приїжджі просять саме козяче та овече молоко й сири, скуповують овець на шашлик. Минулої осені теж Олекса спродав п'ять баранчиків, прикупив за виручені гроші мішок цукру, муки півмішка, макаронів, бо малий дуже любить макарони з сиром. А ще придбав Роликові нові штанці та зимовий светр.

Знову заграли дзвони. Аж ойкнуло Олексі під серцем – неділя, час молитви, а він мусить стовбичити обіч дороги і чекати на машини, які б от-от мали появитися з долини, тішитися, що розпогодилося і полонина чиста, видно обриси бетонних каркасів, видно невелику отару, що бреде узгірком.

Ващукова Гафа, переставляючи свій крам, допитувалась в Олекси, бо на те він і є старший чоловік, чи, бува, погода до кінця дня не зіпсується.

– А що їй псуватися, ачей вона не сир на сонці?

Олекса знав: хмара, яка щойно вивалилася з-за гори Маковиці, може за годину затягти полонинський хребет сірим пасмом дощу. Та волів не бути поганим пророком, бо теж прагнув доброї днини.

Між тим горі вулицею потяглися святково одягнені люди, віталися «Слава Йсусу!» і йшли поважно до церкви. Все старі, немічні, тільки піп у чорній рясі молодий, він нетутешній, приходив раз на два тижні з Ключів і правив службу. Село змаліло, і тримати свого священика не з руки.

Нарешті донісся надсадний гул автомобіля, що долав останні серпантини крутого перевалу перед селом. Торговиця враз весело загомонила, а незабаром прикувала очі до величезного червоного автобуса. Машина їхала повільно, чіпляла лискучими боками гілля яблунь, нарешті зупинилася перед торговицею. Різнобарвна юрба туристів заповонила майдан. Хтось із приїжджих кинувся мити у річці руки, деякі з фотоапаратами і кінокамерами подалися до церкви Святого Миколи Чудотворця, що притулилася поміж старезних лип на узгірку неподалік торговиці. Олекса знав, що саме заради цієї дерев'яної церкви, зведеної його пращурами ще за часів імператриці Марії-Терезії, й приїздять сюди. Фотографуються, їхкають – яка краса! які майстри були колись! як воно без єдиного цвяшка купи тримається!?! Олекса, було, пояснював, що майстри стягували дубові колоди на дерев'яних кілках, що і є цвяшками, бо як вгатити у сире дерево цвяхи, то іржа швидко залізо перетре. Та збаг, що правда розчаровує туристів.

– Ні, таких майстрів нині не розшукаєш, – кивав головою Олекса, він вже не видавав таємниці майстрів, тільки поважно розводив руками. – Диво, без жодного гвіздка, а триста років тримається.

Хай тішитесь народ, приїздить до церкви, фотографується. А там повернеться на торговицю і щось таки купить в Олексі, бо в нього сир ого! Олекса навчився прихвалювати свій нехитрий товар. Але куди йому до Вашукової Гафи? Тут кожен як уміє.

Олексині груші вмиті росою, налиті гірським сонцем, настояні на пахучім гірським вітрі. Який турист не скуштує грудочки козячого сиру, не з'їсть таку грушку? А Олексі потрібні гроші, великі гроші, щоб купити Родикові новий портфель, костюм, книги, зошити, а ще фарби, папір. Онук захопився малюванням, тут грошей не настачишся. Воно ж дороге, як циганська поміч! Гаразд, Олекса навчився пензлики з кізячої шерсті виготовляти, добрі пензлики, навіть учитель малювання із Ключів замовив десяток. Теж чоловік малює, іноді продає свої картини на торговиці.

– Прошу купувати екологічно чистий сир, – припрошував гостей Олекса. – Від справжніх чеських кіз.

– Як це? – здивувалася поважна пані у барвистій куртці.

– То є перша з європейських кіз?

– А італійські? – втрутився у розмову високий вусань, мабуть, її чоловік. – Відомо, що саме італійські кози продукують найкращий сир.

– Пане, коли ж то було? Нині найкращою є коза чеська. І не забувайте про корм. Де в Італії знайдете справжню траву? Там одна хімія. А тут?!

– У Турині, там дихати нічим, – підхопила пані.

– Прошу, скуштуйте сиру. І зрозумієте, що то є чеські кози.

Туристка взяла нанизану на дерев'яну скалку грудочку сиру.

– Як смачно, Франю.

Високий Франьо довго пережовував сир.

– Загорніть мені оцей кавалок, – сказав нарешті. – І цей.

– А спробуйте груші. Їх завезли з Австрії майстри королеви Марії Терезії, коли зводили церкву Святого Миколи Чудотворця. На наших ґрунях груші добре прижилися й набралися особливого смаку.

– Ой, у груші черв'ячок! Ви бачили справжнього черв'ячка? – сказав Франьо.

Туристи брали сир, груші, Олекса рахував гроші і ховав їх у глибокі кишені. І беаги, і кошик швидко спорожніли. Перерахував гроші і до Ващучки.

– Скільки просиш за рюкзак?

– Як з вас, Олексо, тридцятку.

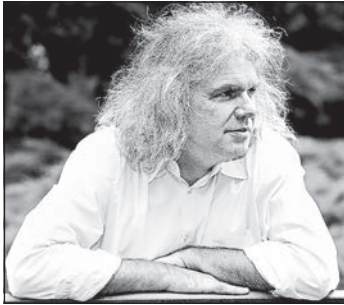
Мовчки відрахував зашкарубленими пальцями. Ото вже Роликові радість буде! Ще Олекса купив хлібину, а заодно й газету. Їх привозив на торговицю Юрко-шашличник, називаючи «інтелектуальним товаром». Олекса читати любив, але газет не вписував, бо дорогі.

Ще не віддзвонило у церкві, як Олекса вже сидів на своїй призьбі і читав газету, дочікуючи Родика, який ще не повернувся з козами. Увагу привернув фоторисунком: розшукується невідома особа, підозрювана у... Олекса онімів... Невідома особа на тому рисунку як крапля води схожа на його Анцю. Отак – не повідомив міліції, а її шукає весь світ! Похапки згорнув газету, не знав, де її притулити. Помилуй, Боже, щоб побачив газету Родик! Геть, геть з очей, – заховав газету в креденц під стосик паперів. Не знаходив собі місця.

Тоді пішов у комору, дістав з полиці свічки і подався городами на кладовище. Запалив на могилі своєї Олени, запалив на могилах батьків.

– Що маю робити, накого'сь ня лишила, Олено?

Тим часом за вершок полонини зачепилася хмарка, вінуло прохолодним вітром. Олекса знав, що за якусь годину вдарить грім і на гори упадуть дощі. Та старий не поспішав додому, молився навколішки, а погляд його ніяк не міг відірватися від тої зворини поміж лісів, де сховалася дорога, якою в недобрий день поїхала шукати кращої долі його Анця.

Іван ФІЛА

Іван Філа – чеський кінорежисер, сценарист, педагог. До його найвизначніших творів належать кінострічки «Леа» та «Король злодіїв». Роман «Чоловік, який був на заваді» – історія про Франтішека Кріґеля, який у серпні 1968 року єдиний не підписав московську капітуляцію.

Чоловік, який був на заваді

Цей день, ця ніч

(Уривок)

Кріґел з Рівкою сиділи мовчки біля столу, за ними грало радіо.

«У студію саме дістався Їржі Дінстбір. Їрко, що ж нового?» – запитала диктор.

«Доброго ранку» – привітався Дінстбір. «Подейкують, що на сьогоднішньому засіданні Президії ЦК КПЧ Біляк, Індра і Колдер розпочнуть вирішальну атаку проти групи Дубчека. Ніби підготували матеріал, які відповідають ультиматуму советів з Чорної на Тисі. Президія має про цей матеріал голосувати і, зрозуміло, що йдеться про керівну позицію Дубчека в партії та про дальшу долю реформ.»

Ріва подивилась на Кріґла і вхопила його за руку.

«Вибачай...» – виправдалася за вчорашній вечір.

«Ти ж була права» – сказав Кріґел. «Це так, як тоді в Іспанії. Йдеться вже тільки про те, чи вийдемо з цього живими.»

Ця подія з 1938 року врзалась у пам'ять і позначила його на все життя.

* * *

Поле покрито мертвими тілами інтербригадистів. Фашисти Франка цілять на молодого Кріґеля і на дальших двох лікарів у білих халатах.

«Біжить, врятуйте ваших товаришів!» – кричить на них іспанський воїн.

Другий воїн підніме рушницею голову Кріґеля.

«Ти не чув? Біжи!»

Кріґел, який примирився зі смертю, біжить з лікарем у поле.

«Швидше!» – гукають за ними солдати і, сміючись, починають стріляти.

Кріґел мчить, летить, немовби у нього чорти за п'ятами гналися, петляє по-між безсилимими тілами, навколо нього свищуть кулі. Раптом стрільба припиняється. Воїни насакають у машини і від'їжджають. Кріґел з лікарем падають на коліна, єдині живі серед сотні мертвих. Тиша. Безкінечна тиша. По хвилині озвуться два постріли. Обоє лікарі повалились на землю, їх білі плащі зафарбляться кров'ю.

* * *

Кріґел продирався через натовп журналістів перед «хатиною», один через другого вигукував:

«Товариш Кріґел, відкидаєте думку, що товариш Дубчек сьогодні подає у відставку?»

«Це був би кінець реформам і демократичному процесу?»

«Можна порівнювати обстановку з ситуацією в Угорщині 1956 року? Загрожує нам військова інвазія?»

Крігел зупинився.

«Панове, я вас прошу, це ж засідання, як і всі інші. Закінчиться, видаємо проголошення, про все ви дізнаєтесь.»

«Ви не думаєте, що демократизація країни занадто уповільнюється?» – запитав дальший з них.

«Весна приходить прудко», – звернувся до нього Крігел, – «Але дозрівання йде повільно. Ми тішилися весні, допомагаймо літу. Готуймося до осені. Весняні квіти гарні, але важливішими є жнива.»

Крігел недбало посміхнувся і зайшов у будинок.

«Пане Крігел» – кричав за ним двадцятирічний юнак і добіг його біля прохідної. - «Жалкуєте, що ви, будучи заступником командира Народних міліцій, брали активну участь у комуністичному перевороті?»

Крігел зняксовів, зміряв його поглядом.

«Ти ж прецінь молодий Радімський, чи не так?»

Юнак притакнув.

«Пишу у студентську газету.»

Крігел знав його батька, якого звали «червоний Дани», воювали разом в Іспанії, пізніше став щирим другом Готвальда і у «Руде право» писав палкі коментарі, обстоюючи страту Сланського та членів «змовницького центру».

«Батька ти також запитував?»

Радімський розгубився.

«Батько покінчив життя самогубством.»

Крігел зняксовів.

«Вибачай, про це я не знав... Коли це трапилось?»

«Півроку тому. Я його запитав на те саме, що й вас.»

«Я ж не обстоював страту Сланського, я підписав петицію за його звільнення, мені загрозувала петля. Зразу після Лютого я Готвальду сказав, що з людьми не можна поводитися, як зі скотиною. Викинули мене з міністерства і я не смів працювати в лікарні. І я опинився заводським лікарем у «Татровці».

«Це вас не виправдовує», – сказав Радімський, - «ви були ж такий, як і мій батько – складовою злочинної системи».

«Слухай, Володимире Іллічу», – посміхнувся Крігел, - «а знаєш ти, що Савл, закидаючи камінням християн, будучи святим Павлом, був основоположником християнської церкви? Ти тоді не був на світі, звідки у тебе право судити мене?»

«Не сказали ж ви в одній розмові, що ключ до всього важливого є в минулому, що людина повинна постійно пригадувати минуле, відновлювати його і досліджувати?»

«Так, і стою на цьому, отак там і напиши. Ще додай, що історія повторюється, та ще з усіма помилками, що настав час, коли революція починає поїдати своїх дітей. Але я відкидаю модне самокатування, яке ставить сотні тисяч чесних комуністів у роль обвинувачених. Можу жаліти свої помилки, і я готовий платити за них, але особисто мені нема за що ганьбитися.»

Обернувся і зник.

Радімський дивився за ним. Роздратовало його, що звернувся до нього отим жахливим ім'ям, яке так ненавидів. Його батько, «червоний Дани», великий шанувальник Володимира Ілліча Ульянова, тобто Леніна, свого первородного сина

назвав по ньому. Пізніше Ілліча мати викреслила із свідоцтва про народження, коли діти у школі сміялися з малого Володі.

Кріґел згадав натхненні репортажі Фучика з Радянського Союзу про будівництво комунізму – «В країні, де завтра вже означає вчора». Тоді лише мало хто догадувався, що Фучик знав правду про червоний терор і свідомо брехав. Можливо, якби були знали, що Ленін під час революції наказав його своїм одноплемінником, то «червоний Дани» не заподіяв би своєму синові важкої травми і Кріґел та й мільйони дальших перед Лютим вирішили б інакше.

«Товариші!» – писав Ленін. «Заколот у п'яти куркульських районах треба безпощадно придушити! Найменше сотню відомих куркулів, багатіїв і пиявок безбуть яких вагань стратити повішенням, щоб це люди могли бачити!»

* * *

Кріґел піднімався по сходах. Гусак стояв, підпершись об стовп. Кріґел підійшов до нього.

«Жаль, що не побачу морду Біляка, коли буде голосування.»

«Як? Ти дістав Піллера?» – здивовано запитав Кріґел.

«І Барбірка. Сім чотири для вас.»

«Ти впевнений?»

«Піллер був блідий, мов крейда, коли я це перед ним «розпакував», – сказав Гусак і стиснув кулак. «Тримайтесь! Увечері у мене виступ в Ж'ярі, потім тобі подзвоню.»

Зім'яв сигарету і пішов собі. Кріґел за ним дивився. Ця усмішка, цей щасливий вираз обличчя пригадали йому один сонячний травневий день 1960 року.

* * *

Відчиниться брама леополдовської в'язниці, вийде з неї змарнілий, беззубий мужчина із сильними діоптричними окулярами: Гусак. Йому 47 літ і після майже десяти років бачить світло волі. На ньому теліпаючий одяг, в руці у нього мішок. Проти нього стоїть Кріґел. Обнімуться. У Гусака появляться сльози.

Його звільнено в рамках найбільшої амністії політичних в'язнів в історії держави. Він сидить у потягу в Братиславу, у вухах затихають слова директора в'язниці, який під час рапорту всім амністованим нагадав, що «комуністичний режим після двадцяти років влади почуває себе достатньо стабілізованим, щоб вчинити жест до своїх противників, і що амністія є ще одним проявом непохитної сили і непорушності нашої соціалістичної держави, та водночас доказом справжнього гуманізму нашого державного устрою, який надає можливість сумлінно працювати споконувати свою вину і тим, які в минулому були винними перед народом.»

Гусак дивиться через вікно від'їжджаючого потягу на сонцем опромінені краї і почуває себе гордим. Усе пережив, у нічому не зізнався, на нікого не доніс, та через усі прикрожі залишився вірним ідеї комунізму й надалі вірить у Радянський Союз. Усе своє життя керувався гаслом: «Ніколи не критикуй Радянський Союз!» Був вихований як католик і своєю віру з дитинства поміняв на глибоку віру у комунізм. Партія є для нього церквою, Москва Ватиканом, Бог Об'єктивним законом історії. У Христові вбачав свого супутника, коли у школі на уроці катехізису мав написати роботу на мотиви його цитати: *Для чого людині здобути увесь світ, коли загубить свою душу?* І він написав, що Христос спрямував свої слова проти розбагатілих і капіталістів.

Його вірою не похитнули ні брутальні «темні» від товаришів по в'язниці, які в комуністах вбачали ініціатора свого нещастя як прихильника режиму, який їх несправедливо ув'язнив. Накинули йому покривало на голову, щоб їх не впізнав і жорстко його били. Одного разу лежав непритомний, потім збирав по камері вибиті зуби.

Його вірою не сколихнув ні духовний Тайовський, з яким був в одиночному ув'язненні та якому сказав, що, на відміну від комуністів, він по праву сидить у в'язниці, оскільки намагався знищити республіку.

«Це неправда», – захищався Тайовський, – «ми хотіли лише свободу для церкви, яку у нас забрали.»

«Ви йшли проти нас», – сказав Гусак, – «і тому ви були справедливо засуджені. Однак ви не мали отримати таку високу кару. Як я буду президентом, звільню вас.»

Так, він, довічний в'язень і освічений егоїст залишився таким і в безвихідній обстановці переконаний, що одного разу стане президентом. Перший день на волі для нього означав початок шляху на вершину. Але тепер насамперед хоче сатисфакції. Буде вимагати повної реабілітації, повинні його прийняти в партію і повернути йому партійний квиток. Чи знає хтось відданішого і свідомішого комуніста, який і наперекір суворим умовам у тюрмі не зрадив віру? Хто його може зупинити? Хто здібніший за нього, у кого більша жага, завзятість і навіженість досягти своєї мети?

* * *

Біляк з Індрую в туалеті мили руки.

«Ти бачив?» – запитав Біляк.

«Кого?»

«Ну, Крігла з Гусаком. Що ж там разом замишляють?»

«Це вже не має значення, чи не так?» – сказав Індра і подивився на годинник. «Ще дві години і усе лусне, провалиться.»

Вже забулося, як ще недавно дорікав Біляку, що грубо рветься до влади. Тепер були знову нероздільними союзниками, які підписали листа-запрошення з надією, що сьогоднішня ніч їх винесе на чільні місця держави та партії, а Індра ще очолить революційний трибунал, де, як за часів якобінців, смерть була єдиною допустимою карою без скасування, буде, як сучасний Робесп'єр, вирішувати, хто з право орієнтованих і ворогів режиму повісять у бункері.

* * *

У залі засідань за довгим столом сиділи члени й кандидати в члени президії ЦК. Панувала нервова і запальна атмосфера. Біляк встав і розіграв сценарій, на якому домовились у радянському посольстві.

«Прошу, щоб у зв'язку з обстановкою ми відклали обговорення основ чотирнадцятого з'їзду, а президія першочергово займалась пропозицією щодо розв'язання кризи.»

«Порядок денний вже було ухвалено», – Дубчек, – «чого ж зразу захотів його міняти?»

«Даймо на голосування!» – запропонував Індра, думаючи, що прихильники Дубчека у меншості.

«Не затримуй!» – накинувся на нього Крігел. – «Хочете тут сидіти до ранку?»

Дубчек, який вів засідання, не прийняв цієї пропозиції. Він ще не мав і гадки, що двоє з групи Біляка, Пллер і Барбірек, перейдуть на його бік.

* * *

Гусак пробивався шпалерою металургів у переповненому фабричному залі в Ж'ярі. Тиснули йому руки, поплескували по плечу.

«Товариші!» – гукнув з трибуни, – «наш головний обов'язок – створити простір для розвитку господарства та вільного життя усіх людей і всіх суспільних угруповань. Так, у нас появляються сили, які хочуть призупинити демократичний процес. Чинять так тому, бо бояться людей, зі страху за власне крісло, оскільки не всі, які звикли до директивного керівництва, почувають себе комфортно в нових умовах і в новій системі, яку створюємо. Можу вас запевнити, що нова течія, репрезентована товаришем Дубчком, вже ніколи не зупиниться. Люди вже ніколи не будуть шаховими фігурами, якими хтось, як йому заманеться, рухає на шахівниці!»

Говорив експромтом. Коли увійшов у раж, був захопливий. Прозвучали бурхливі оплески.

«Хай живе Гусак! Хай живе Гусак!»

Так, це були ті п'янкі хвилини, які йому в тюрмі здавалися незчисленними, заради них і вижив. Задля цих моментів, коли на нього всі дивилися із притаєним диханням, він і жив, заради цих моментів усе й пережив.

Прощаючись із фабричною залою, один металург його запитав, чому залишився комуністом, коли ті ж комуністи його так мучили.

«Це як з християнством», – сказав Гусак, – «це також пройшло різними періодами, також у нього був свій інквізиційний період, і своя реформа. Подібно воно і з комуністами. Людина, яка розчарується у своїй вірі, або її відкине, або ще більше її укріпить у собі. Я її укріпив у собі», – посміхнувся, подав йому руку і пішов.

* * *

Ріва цього вечора сиділа, як і мільйони інших, біля телевізора. Показували фільм Вацлава Кршки «Ріка чарує» – історія чоловіка, який поступово старів і через свою властолюбну дружину втрачає охоту жити, та повернення у рідний край в околиці ріки Сазави настільки його змінить, що вирішить спробувати усе знову. Дивним способом молодіє і почне насолоджуватись radoцями життя.

Допоки Сазави дочаровувала і чоловік омолодів, у генеральному штабі військ Варшавського договору командир інвазійних військ, генерал Іван Павловський, підняв слухавку телефону.

«Влтава 666», – сказав пароль і дивився на освітлену карту Чехословаччини, що висіла на стіні.

З радіостанції поступово було чути голоси

«Отримав сигнал... Виконаю... Сигнал отримав...»

Незабаром після того танки та броньовики проломали шлагбауми на кордоні на півночі країни.

Отак лишилося тільки при швидкому весняному дозріванні, по врожай собі приїхало півмільйона воїнів п'ятьох армій Варшавського договору. Операція «Дунай» стала найбільшою військовою акцією в Європі від Другої світової війни.

* * *

У міністерстві оборони подзвонив телефон. Слухавку підняв міністр Дзур.

«Слухаю...»

Вискочив.

«Товаришу маршал...»

«Союзницькі війська Варшавського договору розпочали військову операцію на допомогу вашій партії і вашому народові», – повідомляв його Гречко. «Вимагаю від вас, щоб ви вашим військовим частинам дали розпорядження, щоб не чинили опір. Якщо пролунає хоча б один постріл, то ви будете першим висіти на телеграфному стовпі.

* * *

Чернік вийшов із залу засідань, дзвонили йому з міністерства внутрішніх справ. Зайшов у салон до окремого телефону і підняв слухавку.

«Що...? – запитав, не повіривши, коли дізнався про інвазію. «Що це за дурниця? Перевірте це!»

«Нема чого сумніватися, товаришу міністре, союзницькі війська переступають наші кордони з усіх сторін.»

Обличчя у нього скам'яніло, закликало видивлявся у порожнечу. Це ж нам прецінь не могли зробити! Він, сміливий остравський бродяга, який ще недавно на шляху з Чорної на Тисі вигукував, що «вже нас ніхто не зупинить», тепер повинен йти у зал засідань і бути послом найтрагічнішої вістки від часів Мюнхена 1938 року.

Повільно наближається до дверей, відчинив їх і зайшов у зал. Посиніле лице, крові б на ньому не дорізався. Перед очима миготіли розмазані силуети жестикулюючих чоловіків, сперечалися, кричали, але він їх не сприймав. Підійшов до Дубчека, нагнувся до нього і прошепотів, що трапилось. Дубчек на нього недовірливо глянув. Подивився на чоловіків біля столу.

«Тихо!» – вигукнув.

Усі замовкли.

«Війська Варшавського договору переступили наші кордони і займають нашу країну», – повідомив тремтячим голосом.

Кріґел, Шпачек, Шімон вискочили із-за столу. Сморковський вдарив рукою по столі.

«Яка курва про це знала? Хто це був?» – вигукнув.

Всі подивились на Біляка. У нього почервонів пияцький ніс. Ходив по залу і вигукував.

«Чого на мене дивитесь? Ну, лінчуйте мене! Чому ж мене не вб'єте?»

Індра нервово оглядався. Колдер уперто сидів, не наважився і глянути на Дубчека. Той ходив поперед залу засідань за столом президії. Не володів собою, у нього бризнули сльози.

«Це вчинили мені, комуністу, який прожив дитинство в Радянському Союзі, якому я присягав вірність.»

* * *

Дзвонив телефон. Зі спальні вийшла Рівка і підняла слухавку.

«Алло...»

«Вже знаєш про це?» – запитав Кріґел.

«Про що?»

«Окуповують нас. З усіх боків на нас насуваються танки. Не чуєш літаків?»

Ріва відхилила фіранку і відчинила вікно. Долинав до неї гуркіт літаків, один за другим пролітали над містом і приземлювались в аеропорті Рузинь, де на воїнів елітної сьомої десантної гвардії чекали працівники радянського посольства і направляли їх до визначених місць.

«Ради бога, чому? А ти де?»

«В ЦК», – сказав Крігел. «Готуємо проголошення. Включи радіо.»

«Маю прийти?»

«Ні, прошу тебе, нікуди не йди! Вранці побачимо, яка буде обстановка.»

«Інсулін у тебе є?» – запитала Ріва.

«Є. До ранку вистачає.»

«Франтішек...»

«Рівочко, я мушу кінчати.»

Поклав слухавку. Запалив сигарету.

«Пане докторе...» – озвалося за його спиною.

«Крігел оглянувся. Прибіг до нього Зелінка.

«Совети зайняли міністерство оборони, затримують там міністра Дзура. Ви мали б...»

«Що? Ти боїшся?»

«Ні, тільки... Ви мали б десь сховатися, вони підуть по вас.»

«Зелінка, тебе я б за компаньйона у війну не взяв. Як радіо?»

«Не знають, як довго будуть ще передавати, наближаються до них танки.»

«Якщо мене заберуть, сховаєш мою жінку в лікарні. Обіцяєш?»

«Обіцяю, пане докторе.»

«Влаштуєш її у відділі легеневих захворювань, у головного лікаря Янечка, це мій друг.»

На шматок паперу написав номер телефону і подав йому.

«Доктор Жажкова усе влаштує.»

«Виконаю, пане докторе.»

«І дай мені спокій з цим паном доктором, я Франта, так мене і називай.»

Посміхнувся, подавши йому руку. Він любив цього хлопця, приріс йому до серця. Коли два роки тому зайшов до нього і несміливо запитав, чи міг би у нього проходити практику, Крігел на нього спантеличено подивився.

«До біса, я ж тебе звідкілясь знаю, ти мені когось нагадуєш! Ну, ясно!» – вистрілив по хвилині. «Цей початкуючий залізничник з «Поїздів під пильним спостереженням», це ж ти!» – сміявся отим для нього типовим сміхом.

Так. Мілош Грман, інакше Вацлав Нецкарж, непоцілований, незайманий, з наляканими очима і невинною усмішкою з Менцелевого оscarового дебютного фільму, єдиного фільму, на якій залишився у кінотеатрі і після «Тижневика» і бачив його разом з Рівою. Так, це був Зелінка, у руки якого вклав долю своєї жінки.

В пам'яті у нього виринула один з репортажів Фучика, в якому було надруковано пропагандистський плакат, на якому була молода піонерка, яка віддає честь на Червоній площі в Москві, під ним було написано: *Ми народилися, щоб казку перетворити у дійсність*. Ця казка закінчилася годину до півночі, червона дійсність валилася на Прагу.

**З чеської переклав
Іван Яцканин**

ПУБЛІЦИСТИКА

«Мазепа зрадник? Для Росії, може, й так, але для України – ні. Він для неї був і є великий патріот»

Пригадуємо 355-річчя від дня народження словацького письменника періоду бароко Данієла Крманна (1663-1740), який є автором «Подорожнього щоденника» («Itinerarium 1708-1709»), де розповідає також про Полтавську битву. Данієл Крман зустрівся з гетьманом Іваном Мазепою, про якого написав: *«Був це чоловік більше як сімдесятирічний, мужнього обличчя, яке зображувало козацького генія, який, між іншим, володів латинською, польською і російською мовами і був власником великого багатства... бо ж йому належала на все життя уся Козація».*

Багато словацьких істориків ще й сьогодні трактують роль і місце І. Мазепи в історії за мірками радянської історіографії, та не раз спираються на російські джерела. В українському виданні «Подорожнього щоденника» (Данієл Крман: Подорожній щоденник (Itinerarium 1708-1709) – Київ: Видавничий центр «Просвіта», 2010, – с.260: іл.) у вступному слові літературознавець Микола Неврлий пише: *«А про Мазепине і всього українського народу до «москалів», як Крман називає росіян, найкраще довідаємось із наради 30 полковників, що їх скликав Мазепа напередодні «зради», тобто розриву з Петром І, про якого Шевченко у своїй сатурі на царський двір «Сон» писав: «Це той Перший, що розпинав Нашу Україну» (1844). А про саму «зраду» найвизначніший сучасний український притик І. Дзюба сказав: «Мазепа зрадник? Для Росії може й так, але для України – ні. Він для неї був і є великий патріот».*

Український письменник Гнат Хоткевич (1877-1938) написав чимало наукових розвідок з історії України, серед них і «Гетьман Іван Мазепа» (1917). Літературознавець Федір Погребенник свого часу про цей твір написав: *«Спираючись на історичні джерела, Г. Хоткевич наводить свідчення того загального невдоволення, яке викликали продовжані царем обмеження прав і вольностей українського народу, постійне виморювання козаків військовими походами і битвами задля інтересів царської Росії. Автор, таким чином, дає зрозуміти читачеві, чому Мазепа, зрештою, наважився розірвати ті пута, що їх накинули на Україну російські царі. Всупереч монархічним історикам, Хоткевич стверджує, що І. Мазепа у своєму остаточному рішенні розірвати союз із царем Петром керувався не особистими амбіціями, а «бажанням добра рідному краю». Для нього І. Мазепа – не зрадник і не себелюбєць, а людина, яка пішла за голосом совісті народу, все віддала, як і його одностудці, за «світлий ідеал національної незалежності».*

(ія)

Гетьман Іван Мазепа

У 1654 році, вибившись з-під польської неволі, гетьман Богдан Хмельницький вступив у союз із Москвою на правах рівної держави. Се не була навіть автономія, се була чиста федерація. Так думав Хмельницький – та не так думала Москва. Вона зразу ж почала дивитись на Україну як на свою провінцію і всю свою діяльність, весь свій розум уживала тільки на те, як би убити в українському народі дух самостійності і зробити українців такими ж рабами, якими вічно були москалі.

І Хмельницький скоро, зараз же побачив, що союз демократичної України з самодержавною Росією добра не дасть. А коли Москва першим же ділом ввела в Київ сильний свій гарнізон і поставила там свого воїводу, побачила біду й старшина козацька – і от з того часу нема вже союзу України й Москви, з того часу – тільки боротьба: Москва хоче наложити руку на всі права і свободи українського народу, а народ в лиці кращих своїх людей бореться против того. І ся боротьба червоною ниткою проходить через всю дальшу історію України. Проти московських кайданів повстають і Виговський, і Юрій Хмельницький, і Тетеря, і Брюховецький, і Дорошенко; свідомо інтелігенція козацька чує всю гіркість будучої неволі свого народу і бореться за свободу. Але ворог показався сильнішим, ніж Польща – і шаг за шагом, рік за роком Україна тратить свої права, Москва забирає все в свої руки і обертає вільну, незалежну Україну в свою область.

Послідні сплески цієї боротьби за долю свого народу бачимо при гетьмані Мазепі, але Москва жорстоко роздавила сю останню спробу – і від того часу нема України. Загибло й саме ім'я її, викреслилася вона з історії вселюдської. Поділила Москва Україну на «губернії», убила не тільки дух свободи, але й душу саму, вирвала язика – і став наш народ безграмотнішим серед безграмотних, темніший серед темних, рабом рабів.

Але прийшли інші часи, розбилася віковична московська тюрма, висипали на вільне повітря всі віками томлені невольники, а серед них і Україна. Тож настав час споманути всіх наших борців за долю народню, а в їх числі і гетьмана Мазепу. Може, й не весь він чистий, як Христос, може, й не один гріх є на його душі, але все ж його ім'я серед борців, а не серед тих, хто «за шмат гнилої ковбаси» продавав і рідний край, і народ, і його будучність, і свободу, а гетьмана Мазепу уживав зрадником і анахтему йому в церкві возгласав.

25 червня 1687 року, тобто через 30 літ по смерті Хмельницького, у Глухові був вибраний гетьманом військовий осаул Іван Мазепа. По звичаю, при виборі і новий гетьман, і московське правительство підписували мовби договори такі – що кожна сторона зобов'язується робити і чого робити не сміє. Був такий договір підписаний і Мазепою, а зі сторони московського правительства воеводою князем Василем Голіциним (тоді на Москві царя не було, а були тільки царенята: Іван і Петро; правила державою старша їх сестра Софія, а що Софією правив князь Василь Голіцин, то властиво царем московським був він). От головніші з тих пунктів – усіх їх 22.

Пункт 1. «Щоб український народ мав усі свої права і свободи, про які догворено було ще при Богдані Хмельницьким». На се московське правительство дало згоду, бо що ж? В такій ширині усе можна признати на папері, але в життю можна з того нічого не дати - так московське правительство і робило: на бомазі признавало всі права, а в дійсності не давало ніяких (так воно робить і в сю хвилю – середина 1917 року).

Пункт 2. При Хмельницьким царський воєвода сидів в Києві, але згодом царі, «чтобь впрעדъ въ Малороссійскихъ городахъ замъшанія и измъны ни отъ кого никакія не было», поставили своє військо і воєвод і в Переяславі, і в Ніжині, і в Чернігові, і в Острі. Так от пункт 2-й просив, щоб хоч нехай тільки не давали їх більше, у другі міста. А що до сих воєвод, то пункт 2-й просив, щоб вони прав українського народу не нищили і в суди не мішалися. На се теж була згода правительства, бо все одно фактично воно і не думало переставати мішатися усе.

Пункт 6. «Щоб гетьман був обраний вільними голосами». Се був один з головніших пунктів автономії України: право вибрати собі президента своєї республіки на тлі вибирання всіх нижчих правителів – се ж уже велика річ. І досі гетьмани наші обиралися вільними голосами на підставі загального рівного козацького голосування. Але тепер московське правительство положило лапку і заявило, що вибрати гетьмана можна буде тільки після «челобитья», тобто після того, як московське правительство розрішить: «А безъ челобитья и безъ Указу Великихъ Государей гетмана не обиратьъ»... От тобі й свобода виборів.

Пункт 7. Се теж був важний пункт в автономнім укладі України і про нього дуже дбав ще Хмельницький. – «Щоб гетьманові вільно було писати до чужих монархів і від них листи відбирати». Право зносин з чужими державами – се ж велике право і цілком реальне, але Москва, милостиво згоджуючися на пункти, які мало мали під собою реального ґрунту, на все важне накладала руку. Наложила і на сей пункт, заявивши; «ни съ которыми государи такихъ ссылокъ чинить не вельно для того, что отъ того чиняться въ Малороссійскихъ городъхъ многіе ссоры». Замість того повелівалося всі листи й документи від сторонніх держав посылати не розпечатуючи в Москву. От тобі й автономія.

У сім же пункті заборонялося українцям вести торгівлю з Кримом:– «остерегать того накрьпко, чтоб изъ малороссійскихъ городовъ въ Крымъ съ торгами и со всякою живностью не ѳздили и лошадей въ Крымъ не продавали». Се вже лапка й на економічну сторону життя України.

Пункт 8. Щоб військо московське не ставало у козаків постоем, «и мужиками и измънниками ихъ не называли». Се знов такий загальник, на який московське правительство цілком могло погодитися.

У сім же пункті говорилося й от про що. Україна була краєм свободи й рівності, і тому багато москалів, не зносячи царського тюремного режиму, переселялося жити в Україну. Але Москва історично все мала претензії бути краєм благоденствія для всіх, а хто не хотів благоденствувати, того били кнудом і сажали в тюрму. Так московське правительство робило і з отими своїми переселенцями: розшукувало їх через своїх шпionів на Україні і хоч чоловік нічого нікому злого не подівав, тягло його в Москву, а там уже коротка розправа: «да не імел лі злова какова умисла на Ево Царская Величества, да не чиніл лі с кем угавору» і т. д... А що єдиним способом дійти правди, був кнут та муки, то били й терзали чоловіка не знати за що й про що. Так от пункт 8 просив, щоб «русскихъ людей, которые на Украину зашли давно, изъ Украйны не выводитъ». Але цар, як одвічний кат, очевидно на се згодитися не міг і повелівав нікого на Україну не приймати, а які єсть московські люди - видати їх Москві головою.

Пункт 9. В нім новий гетьман хотів забезпечити й своїх людей. Річ у тім, що Москва по якому-небудь доносу, а то й просто по капризу воєводи забирала наших людей до себе (так само, як і досі робили губернатори) і там мучила, держала в тюрмах. Часом такий нещасливець вирвався й тікав додому, але гірка його була година, коли він по раз другий попадався в московські руки. Так от пункт 9-й просив, щоб хоч тих, що вернуться на Україну «не учиня никакого воровства» – щоб хоч тих не забирала Москва назад та не мучила. І царське правительство великодушно на се згодилося.

А от пункти, які вставляло саме правительство московське. Таким є, наприклад, пункт 14. В нім говориться от про що.

Наші торгові люди їздили з торгом і до Москівщини, між іншим продавали тютюн і горілку. Але ж царі московські – то одвічні шинкарі, і цар заявив, що від того торгу українських купців «кабацькимъ сборамъ чинитца поруха и недоборъ». Так от цар вимагав, аби гетьман «подъ жестокииъ наказаньемъ» заборонив українським купцям торгувати в Москівщині. Що ж гетьманові робити? Мусів згоджуватись.

Але найцікавіший то є пункт 19-й. Річ у тім, що для плати війську московські царі робили в Севську спеціальні «чехи» – мабуть, щось не краще отих наших теперішніх марок та бонів. Але на Україні народ тих «чехів» не хотів приймати, бо то ж було сміття. Так от цар і вимагав, аби гетьман звелів ті «чехи» приймати. «А естли бь кто противень учинился – и тьмъ чинить смертная казнь»... Московська розправа коротка: не захотів московського п'ятака прийняти – голову геть.

В сім же пункті повелівалося – і се власне і показує всю московську політику від давніх часів до послідніх днів – «народъ Малоросійській всякими меры и способы съ Великоросійскимъ соединять и въ неразорванное и крепкое согласие приводитъ супружествомъ и инымъ поведениемъ».

От де вона, та «кровна» єдність двох «братніх» народів – на кінці московської нагайки. Для обрусення всі средства були добрі: навіть супружество з акту взаємної любови оберталось в средство русифікації.

А закінчення 19-го пункту дуже звучне. Повелівалося, щоб «никто бь голосовъ такихъ не испущал, что Малоросійській край – Гетьманского Регименту, а отзывались бы везде единогласно – ИХЪ ЦАРСКАГО ПРЕСВЪТЛАГО ВЕЛИЧЕСТВА САМОДЕРЖАВНОЙ ДЕРЖАВЫ».

От він і єсть, весь дальший путь і шлях російської політики. «Не было, неть и быть не можетъ» ніякого українського народу, ніякої української мови – так говорив міністр Валуєв в XIX столітті. І сі слова – тільки логічне закінчення акту XVI століття, в яким повелівалося «никто бь голосовъ такихъ не испущаль», що Україна не то щоб там самостійна чи автономна, а що вона тільки «Гетьманського Регименту». Але натомісць всякий мусить всюди говорити, що Україна – не більше, як область «Ихъ Царскаго Пресвѣтлаго Величества Самодержавной Державы».

Отакі-то пункти мусив підписувати новий гетьман і старшина козацька. Очевидно, для кожного щирого українця було ясно, що Москва попросту ковтає Україну, послинить-послунить і ковтне трошки, а потім ще послинить – і ковтне. Але що робити, як узятись, щоб відбити свободу, того не знав ніхто. Політичні думки в усій своїй ясності зріють не скоро.

І от новий гетьман вступив в урядовання. 13-го жовтня прийшла йому вже офіціальна, «жалованная грамота», де виписувалися і потверджувалися попередні пункти, а, окрім того, й ще дещо додавалося.

«А къ окрестнымъ Государемъ, а именно къ Королевскому Величеству Поль-

скому и Крымському хану и къ инымъ государямъ тебѣ, подданому нашему Хетману, и всей старшинѣ ни о чем не писать и ссылокъ съ ними никакихъ не чинить. А если которыхъ государей или хана Крымскаго будутъ къ вамъ письма – и тѣ письма, принявъ вамъ, присылать къ Намъ, Великимъ Государямъ, Нашему Царскому Величеству».

«А старшины генеральной и полковниковъ безъ воли и указу Нашего Царскаго Величества тебѣ, подданому нашему съ урядниковъ не перемѣнять; есть ли которая старшина и полковники предъ Нашимъ Царскимъ Величествомъ объявлялся въ какой винности, а к тебѣ, подданому нашему, въ непослушаніи – и о томъ писать къ Намъ, Великимъ Государямъ». Ну, а от як хто нападе на московську державу – тоді «Мы Великіе Государи, Наше Царское Величество, изволяемъ тебя, подданого нашего, Ивана Степановича, и всю старшину и войско запорожское держать въ Нашей Государской милости и отъ неприятеля во всякой оборонѣ». Помогати тобі будуть «Нашей Царскаго Величества рати съ боярами нашими и воеводи изъ Великороссійскихъ городовъ», але, «когда по нестройному какому пути осенью или весною не вскоре те рати придуть», так ти вже справляйся як сам знаєш.

Столиця гетьманська має бути в Батурині, але – «при тебе въ Батурине для охраненія и цѣлости твоей быти полку Московскому Стрѣлецкому»... Бач як беспокоїлося царське правительство за гетьмана українського... «А хлѣбные запасы на тотъ полкъ давать тебе изъ своихъ доходовъ»...

А від гетьмана вимагалось, щоби він хотів «службу свою и радѣніе показать» в усю широту. Йому велілося проти Кодака на сій стороні Дніпра зробити шанець; на р. Самарі, на р. Орелі та в устях річок Берестової й Корчика «построить породы и населить ихъ Малороссійскими жителями». В усім «Наше Государское пожъленіе исполнять, по Нашему Царскаво Величества указу», и всьому українському народу, «видя къ себѣ Нашу Царскаго Величества милость – подѣ Нашею Царскаго Величества Самодержавною высокою рукою быти во вѣчномъ поданствѣ и служити Нам, Великимъ Государямъ, Нашему Царскому Величеству и Нашимъ Царскаго Величества Наследникомъ и впредь будущимъ Великимъ Государемъ Царемъ и Великимъ Княземъ Російскимъ вѣрно».

Он як заклинали руські царі! Віковічна кабала. А за які радості, за яке щастя?

І розпочалося гетьманування під царською рукою. Насамперед треба було побудувати ті кріпості, що згадувалися в грамоті. З них найважнішою була на Самарі, але вона мусила стати на запорожських землях і гетьман знав, що запорожці будуть протестувати. Та мусив чинити царську волю, а запорожцям казав, що кріпость (будується тільки на час, бо буде похід на Крим, так щоб було де провіянт зложити. Але кріпость була вже побудована, і сів у ній московський воевода, а війни все не було. Запорожці кричали:

– То нас просто дурять! Кажуть, буцім кріпость тільки для війни, а на війну не йдуть. І виходить, що то тільки зроблено нам на досаду.

Були голоси, що лучче тепер же розірвати з Москвою, а самим свобідно вести торгівлю з ким хочеться.

Але Москва таки думала воювати з Кримом. Царицин любимець князь Василь уже ходив раз сромотно у такий похід, але, загубивши мало не всю армію, мусив ні з чим вернутися назад. Тепер хотів знов виступити – і 19 вересня 1688 року Москва об'явила похід. Очевидно, в нім і наші люди мали брати участь. Але і другий похід був такий само неудачний, як і перший: Голіцин вернув ні з чим, тільки даремне полягли наші козацькі голови.

Тим часом на Москві сталися великі переміни: малий Петро виріс, скинув

з трона свою сестру і сам сів на царство. Софію заточив у монастир, Голіцина послав у Сибір, боярам порубав голови – словом, управивсь чисто. Вороги гетьмана думали, що от тепер новий цар і Мазепу скине, але так не сталося і гетьман зостався на своїм уряді.

А на Україні не було спокійно. Чулося в народі, що якимось не так все йде, не по правді – а куди кинутися, що зробити – від людей було сокрито. Поки гетьман був у Москві – по краю уже пішли чутки ходити, що і гетьмана, і старшину Москва заарештувала, і що на Україні мають бути якісь відміни. А запорожці так прямо післали до польського короля післанців, пишучи: «Ми вже у вічній неволі у царя та його бояр. І військо Запорозьське, і народ козацький весь з немалим болем і жалем сердечним на се нарікають, що самі собі руки й ноги сплутали, і доведеться вже нам під ярмом московським довічно стогнати. Москва водить нас за ніс: Задніпрянщину забрала, нарід одвічний козацький звідти та й з інших городів наших козацьких виперла і хоче не тільки ім'я козацьке згубити, але й Запорозжя викоренити і щоб ми, Вільне Військо запоріжське і весь народ козацький, були їм вічними рабами». Хоч з післанництва й нічого не вийшло, але се показує, яким хистким був союз України з Москвою і що жадоба свободи ще не вмерла в українським народі.

А різні-прерізні доноси на гетьмана тим часом сипалися й сипалися. Скільки було в них усіх правди – ми поки що не знаємо, але чимось у повітрі віяло. Так ще в 1689 році проявився в Варшаві якийсь чернець, котрий передавав королю листи буцімто від самого Мазепи, де гетьман писав, ніби хоче з усією Україною вернути назад в польське підданство. Се все показалося вигадкою – і листи, й печаті були підроблені. В 1690 році знов у Києві появилася «подметное письмо», в котрім писалосся, що Мазепа хоче віддати Україну Польщі. Такий само донос подав якийсь Михайло Чалієнко. Потім ще якась черниця – але вже з одного того, що тих доносів було так багато – з одного того в них нічого не виходило: слідство кожний раз доводило, що то неправда. Та московське правительство хоч і показувало, ніби вірить гетьману, а саме не дуже вірило: іще в початку 1691 року думний московський дяк Українцев секретно поручав генеральному писарю Кочубею поглядати за Мазепою. Але поглядати було нічого, бо хоч і збиралося там щось у серці у гетьмана, та поки що не було ясним – і він вірно служив Москві. На Січі навіть говорили, що Мазепа продався Москві і хоче усю Січу розруйнувати, а козаків порубати...

Взагалі на Запоріжжі ніколи не бувало спокійно. Від московського благоденствія багато тікало туди народу, і сі люди приносили з собою відомості, що робить Москва на Україні. Запоріжжя завжди було чутке на національну кривду, і тепер голосно говорило, що пора вже москалів побити добре та в Кортмлин повкидати. Тому, коли появилася охоча людина – багато народу пішло за нею.

Такою людиною став військовий канцелярист Петро Іваненко, або коротше Петрик, як його називали. Він появился на Запоріжжі у 1692 році і підіймав запорожців проти Москви. Потім подався до татар і опинився в Кизикирмені (се тепер Берислав у Херсонщині). Звідти знов писав до запорожців.

«Часто багатьом з вас я говорив, у яким горі живе наша Україна і до якого приходить вона упадку. Але що ніхто не хотів узятися за діло, то я сам став за весь український народ, для чого й пішов до держави Кримської. Колись-то предки наші жили з татарами в союзі, і тоді ніхто з нас не сміявся».

І от тепер кликав Петрик запорожців піднятися і йти на Москву.

«Хто хоче йти з нами для відобрання дорогої отчизни нашої з-під московської власті, той нехай готується до походу».

Сі заклики робили шум не тільки в Запорозжі, а й по всій Україні, і люди почали збігатися на Січ.

«Доконче треба городове свавільство припинити, – писав Мазепі один з його вистників, – бо вже не тільки полем, але й річкою почали бігти: по п'ять, по шість душ на липі пливають».

Але в самій Січі не було однодушності: одні хотіли йти за Петриком, другі ради московських червінців (Москва щороку присилала гроші на Запорозжя) хотіли бути й далі вірнопідданими.

Мазепа прислав кошовому лист, в яким радив і надалі бути вірним царям. Кошовий відповідав, що запорожці на Москву не підуть, але нагадував, що коли Хмельницький робив договір із Москвою, то умовлено було, щоб нарід український zostався свобідним.

«А тепер бачимо, що бідним людям великі кривди робляться. Ваша Вельможність, правду пишете, що за ляхів погано жилося, але ж Богдан Хмельницький вибав нас із неволі. Тоді ми думали, що вже навіки-віков нарід наш не буде в неволі – а тепер бачимо, що бідним людям ще гірше, ніж було при ляхах».

І послу Мазепа, Горбаченку кошовий Гусак те ж саме говорив: що запорожці на Москву не підуть, але нехай же Москва буде обачніша.

А Петрик тим часом уже підписав договір із Кримом. По сьому договору княжество Київське і Чернігівське з Військом Запорозьким разом складають самостійну державу, причім полки слободські будуть переведені на Чигиринський бік. До запорожців же Петрик прислав велику грамоту, в якій писав, що Україна стогне від сусідніх царів та королів.

«І не диво, що так робить польський король: тільки з Божою поміччу за Богдана Хмельницького вибилися ми з неволі, але так багато польському королю шкоди наробили, що він і досі не стямиться. Не дивно, що й Кримський хан з нами ворогує: ми з давніх-давен робили вред Кримській державі та й тепер завжди робимо. Але дивом дивують поступки московських царів. Не мечем же вони нас здобули, а предки наші добровільно з ними з'єдналися ради віри християнської. Переселивши з правого боку Дніпра на лівий наших людей – москалі обсадилися нашими людьми від усякого ворога, бо звідки б не прийшов неприятель – все буде наші села перше палити, наших людей у неволю забирати, а Москва буде за нами в безпечності, як за кам'яною стіною. Але Москві й того мало – і вона хоче всіх нас обернути у своїх рабів та холопів. Гетьманів наших Многогрішного й Самойловича, що за нас стояли, забрала в неволю, а теперішньому гетьману Москва дозволяє роздавати старшині маєтності, а старшина позаписувала наших людей своїм дітям у вічну неволю, і тільки що у плуг не впрягає. Се Москва дозволяє нашій старшині таке робити для того, щоб наші люди оплошіли та омужилися, а москалі тим часом заволодіють Дніпром, Самарою та набудують там своїх городів.

Отже подумайте, розумні голови, чи краще нам бути в неволі чи на волі? Чужим слугою чи самому собі паном? У москаля або ляха мужиком – а чи вільним козаком? Коли славної пам'яті Богдан Хмельницький з Військом Запорозьким вибився з-під ляхського підданства – хіба погано тоді було жити на Україні? Чи не було тоді у козаків золота, сребра й сукон дорогих, коней табунами і скота чередами? Усього було багато. А як стали ми московського царя холопи, то загинула в кінець чигиринська сторона, а у тих наших братів, що перегнала Москва на лівий бік Дніпра, і їсти не було чого. Багато наших людей сидять у неволі по московських городах. А ще нехай вам, панове, буде й те відоме, що сам гетьман з поради всіх полковників прислав до мене секретно чоловіка і велів передати,

що як тільки ми наблизимося до Самари, то всі вони від Москви відстануть, зйдуться з нами і будемо разом бити москаля».

І Петрик пішов з ордою до Запоріжжя. В Кам'янім Затопі (се була кріпость недалеко від Січі) запорожці стріли Петрика і вели з ним довгі переговори. Петрик казав одно: «Як тепер ми не виб'ємося з-під московського ярма, то не виб'ємося вже з-під нього ніколи».

Але ж Січ Запорожська й тепер не рішилася вся піти за Петриком, і дозволено було йти тільки охочим. Таких набралось тисячі зо три. І вони виголосили Петрика гетьманом. Новий гетьман випустив універсал до всього народу українського, де писав, що хоче вибавити народ з-під тиранства московського, і закликав готовитися, «в сю військову путь проти ворога свого москаля, аби з божою поміччю скинути невільниче ярмо з ваших козацьких хребтів. Знайте, що ся війна проти москаля розпочалася не з чого іншого, як ради вашої свободи й загального добра. Самі знаєте, що з нами роблять москалі – станьте ж дружно за свою свободу! Коли тепер поможе Господь Бог вибитися з-під ярма московського – заведете тоді самі у себе такий порядок, який самі захочете. І будете мати ту свободу, яку мали предки ваші при Богдані Хмельницькім. А коли тепер ви не встанете за свою свободу, то знайте, що згубите її навіки і вічно зостанетеся московськими рабами і ніхто вже потім за вас не заступиться».

Що ж робить Мазепа? А висилає проти Петрика п'ять полків, а сам з другими п'ятьма іде услід, пославши до Москви просьбу, щоб теж поспішали із своїми військами. Вислані вперед полковники повідомляли, що деякі міста переходять на сторону Петрикову: от перейшла Царичанка, от перейшов Китай-городок (се тепер містечка Кобелякського повіту при р. Орелі); кишенські й сокільські жителі по правім березі теж готові перейти, і всюди по людях іде гомін, навіть серед війська самого гетьмана чуються крики: «будемо москаля бити!»

Москва сильно перетривожилася. Бо приїхав туди стрілець з України і розповідав, що весь край схвилювався і всі явно говорять:

«Нехай тільки прийде Петрик з Військом Запорожським – то ми всі пристаємо до нього».

Але – скінчилося то все несподівано. Татари ніколи не були добрими союзниками і тепер вони нараз кинули все діло. І Петрик зостався сам. Він пішов назад з ордою і жив у Перекопі. Туди прибували до нього люди, і він усім казав:

«Я що надумав, те зроблю. Вижену москаля й усіх вас освобожу з московської неволи».

І дійсно, коли кримці вибрали собі нового хана, Петрик уговорив його таки йти на Москву, а до запорожців знов вислав грамоту. В ній говорив, що минулого літа не міг довести діла до кінця, бо татари його покинули, але новий хан тепер твердо постановив допомогти українцям вибратися з-під московського підданства.

«Не ласьтеся, браття, на ті гроші, що вам шлють московські царі: се вони роблять так тому, що бачуть вовка у лісі. Але нехай тільки Москва помирилася з Кримом – зараз же видасть частину України орді, а другу забере собі у вічну неволю. Не прив'язуйтеся до тої Москви, як риба-судак до волака, що її ще тягнуть, а вона вже до ниток прилипла. Отак і ви добровільно прийшли до Москви, а вона з вами те ж зробила, що учинила й з тими, яких перед Вами у неволю забрала».

Але Запоріжжя знов не пішло все за Петриком, а тільки охочі. Петрик з ордою підійшов аж до Полтави, та знов повторилася торічна історія, татари його кинули й пішли геть. Так не вдіяв нічого Петрик і на сей раз.

Ще раз бачимо його в 1695 році, коли він ішов разом з ордою і знов писав

універсали до народу, але не судилося Петрикові нічого зробити. Татари знов його кинули – і Петрикостався сам. Мазепа пообіцяв дати тому тисячу рублів, хто уб'є Петрика. Знайшовся охочий, якийсь Вечірченко: він догнав Петрика й проколов його списом, але нагородою не поживився, бо й самого його вбили.

Ми умисне зупинилися довше на Петрику, щоби показати, що нарід український не забув ще своєї свободи, що знаходилися люди, які уміли говорити слова про Україну, про весь нарід український, про волю й незалежність. Значить, були ще ті слова в устах народних. А хто ж знав їх тепер, перед революцією? Який не тільки канцелярист, а хто хочете, від посліднього мужика до найвищої людини на Україні – хто кричав так, як Петрик:

«Як тепер не виб'ємося з-під Московського ярма, то не виб'ємося вже з-під нього ніколи! Станьте дружно за свою свободу! Коли тепер поможе Господь Бог вибитися з-під ярма московського – заведете тоді у себе самі такий порядок, який самі хочете, а будете мати ту свободу, яку мали предки ваші при Богдані Хмельницькім. А коли тепер ви не виступите за свою свободу – то знайте, що згубите її навіки і вічно зостанетеся московськими рабами».

Ні, таких уже слів не знав ніхто. Прийшла світова війна, прийшов єдиний час, коли можна було щось видобути для свого народу, інші й добували – а ми... мовчали. Покірно, як бики, ішли «руськими полками», ішли куди погонять, ішли навіть на рідного брата, в Галичину. Ішли нищити свою ж українську культуру, і ніхто тоді не крикнув Петриковими словами: «Гей, українці, начувайтесь! Прийшов такий час, який не повториться ніколи! Коли тепер не здобудемо волі своєму народу – вічно зостанемося московськими рабами...»

Ні, ніхто таких слів не говорив, забув народ сі слова... І котила над українськими головами всемирна війна грізні свої хвилі, і ніс наш народ жертву криваву – але не для себе, не для своїх дітей, а для чужих дітей.

А тоді бач ще такі слова говорили. Канцелярист говорив і голову свою ніс не за чужу ідею і не на чуже торжество, а за долю рідного народу. Що не піднявся за ним увесь нарід? А за ким із соціалістів він зразу піднімався? Чи не убивав він так само кожного соціаліста, як Вечірченко убив Петрика? Завше люди убивали самих пророків, починаючи від Христа і по днесь-день, бо тільки кров пророка, а не слово, возвишає маси і веде їх за тіннями пророків. Петрик не пророк, але ідея його пророча – ідея свободи рідного краю. І поліг Петрик, але «слава не вмере не поляже» – і настав час, коли видобудемо ми із старих архівів всі імена борців наших за волю народу, а серед них і Петрикові місце.

А що ж робилося ще по Україні? Воювала вона. Безперестанно воювала по приказу царському. От наші люди добувають Очаків під командою генерального осавула Ломиковського. Держить наше військо безперестанну сторожу при тій нововибудованій кріпості на Самарі. Під проводом Гамалії б'ється проти татар під Доматовим. Знов ідуть козаки під Очаків і на Буджаки за Дніпро іде Лизогуб Яків з 20 тисячами. І під Перекоп, куди з такою бідою ледве дістався колись князь Голіцин.

І зимували наші полки в боєвім строю. І ретраншементи робили коло р. Синюхи. І на берегах Азовського моря билися – словом, де тільки й не лягало нашого трупу козацького.

А потім затіяв цар Петро Пзова добувати. Велів самому Мазепі з усіма козаками йти. Козачество пішло. Чернігівський полковник Яків Лизогуб пішов на байдаках Дніпром, а гетьман з усім військом степом. Козаки в сей похід взяли 14 міст, а цар Петро нічого: як пишеться в літописі: «Государь Царь Петръ Алексіевичъ съ войскомъ ходилъ подъ Азовъ, но не взяли, токмо каланчу».

Тоді цар на слідуючий рік узяв уже й українські полки з собою під Азов і се йому вийшло на добре. «17 числа іюня козаки ворвались въ самый городъ и овладели однимъ городскимъ больверкомъ съ четырьмя въ немъ большими пушками, въ которомъ укрѣпившись и прибавивъ къ тому и пушекъ своихъ, произвели внутрь города сильну пальбу, продолжавшуюся безпрерывно целые сутки». Турки не выдержали й піддалися. Цар на радощах поїхав празникувати, а діло все поручив Мазепі, Мазепа розбив сильну армію Ісляма-паші і два роки ще держав турків на своїх плечах, аж поки вони не замирили за царем на 30 літ.

А не встигли козаки вернутися з походу, як прийшов царський приказ – готувитись до війни зі Швецією... Сього було занадто. «От уже 11 літ, писав Мазепа царю, – вершиться війна з Кримом і всі війська московські йдуть через нашу землю. Люди терплять, бо їм топчуть трави й хліб, витинають і випалюють байраки. Гінці безперестанно їздять не тільки з царськими грамотами, але й з воеводськими листами, требують від жителів собі корму й пиття, а ні – то б'ють і безчестять навіть старшину козацьку. Хоч і є царський указ, аби без царських грамот гетьманських проїзжих аркушів нікому нічого не брати, але на то ніхто не дивиться й знати того не хоче».

А в другім місці він пише:

«За 12 літ з початку свого гетьманства я зробив 11 літніх і 10 зимових походів – то ж не тяжко всякому розсудити, які труднощі, убитки й розір від тих безперестанних походів терпить Україна».

А царю Петру все мало – він об'являє похід на Швецію. На Україні голод, люди їдять хліб з половиною і лободою. Москва давить, притісняє – а тут іди, воюй. Задля якої причини, задля чиєї користі – невідомо. Для відбудовання Великої Росії.

І от чи не тут уперше зародилася у Мазепи думка, що куди ж се ми, на правду, гатимо свої сили, куди тратимо народне багатство, кому добуваємо світлу будучність? За яким же гаспидом замість Великої України ми маємо будувати Велику Росію? Чия ж се дика фантазія така – кров і достояннє своє все віддавати для чужого добра, зоставляючи дітям своїм тільки руїну і рабство. Та чи не гріх же то проти свого народу, проти рідного краю, проти Божої правди нарешті?

Але хоч, може, й роїлися ті думки не тільки в Мазепиній голові, а й у багатьох інших, та всі сиділи тихо, мовчали: для зросту ідеї треба більше часу, ніж для зросту дерева.

І тільки одно Запоріжжя ніколи не мовчало. Кошовим там тепер був Кость Гордієнко, а він москаля любив дуже. Саме по приказу Москви будувалася кріпость коло Січі і се було як болячка запорожцям: вони грозили, що коли-небудь візмуть та й поб'ють к чортовій матері всіх тих майстрів. Гетьман писав для них, просив, щоб дозволили камінь ламати на кріпость, але запорожці відписували у відповідь, адресуючи прямо на царя: «Об'являємо вашому царському величеству всі ми одногосно, що зовсім не хочемо тої кріпості коло нас на Дніпрі мати і каміння на будівлю брати не дозволимо. Ще й кріпості нема, а ми вже терпимо поруху в свободах наших, чого досі ніколи не бувало за попередніх царів. Проти бусурман по вашому царському указу йти ми завжди готові, але кріпості будувати не дозволяємо».

А самі тим часом посилали гінця до татар, пропонувавши їм з'єднатися проти москаля. Та хан не рішався на те сам і постановив знестися спочатку з султаном. Впрочім і на самім Запоріжжю не було однодушності. Одні кричали: «Лучче навкі піддамося туркам, ніж зостанемося в московській неволі», другі тягли за Московію. Татари теж не відбирали надії на поміч і казали, що коли Москва

не кине своєї охоти будувати кріпості на Дніпрі, то татари охотно підуть проти москалів.

Се все, очевидно, знав Мазепа і писав о тім цареві. «І не так, – писав, – страшні нам запорожці з татарами, як взагалі народ український: він весь свобідним духом дише. Ніхто не хоче бути під тою властю, під якою є, а полтавський полковник пише лист, що весь його полк, в разі чого, перейде до запорожців».

Нарід дійсно хвилювався на Україні і, чуючи, що запорожці хочуть іти Москву бити, сунув масами на Січ. Взагалі москалі побачили, що з нашим народом не можна так, як там із своїми, що наш народ не раб. Відносини ставали все гірші й гірші. Хоч народ ніби й не повставав увесь, але незадоволення чулося, а найбільше тепер від тих невиносимих Петрових походів, податків і поборів. А вже найбільше затяжило козачеству те, що цар почав кидати українські полки всюди: гнав їх на Північ, і в Лівонію, і куди тільки схотів. Наші козаки знали досі тільки свою Україну та степи татарські, а тепер довелось сіяти труп козацький, де тільки погонить цар. Вернувшись, наприклад, з Лівонського походу, Мазепа писав цареві:

«Вернувшись із служби нашої монаршої з границь Лівонських, полковники, старшина і товариство почали на мене дуже нарікати насамперед за те, що понесли такі труди й господарство своє розорили під час такого дальнього походу, а далі за те, що за сіно немало їх товариства побито й потоплено, аброл й коні повідбирані, а управи, не дивлячись на всі спори, їм жадної не дано. Особливо ж вони скаржуться за те, що у Пскові забрали їх гармати польові. Взагалі всі говорять на мене, що я не стою за їхні права і вам, великому государю, не б'юся чолом, що такі діла роблються».

Москва прислала стольника Лутовінова розглянутися по справі, і сьому стольнику гетьман говорив уже більше подрібно. Показалося, що козаки як були у Пскові, то їздили купувати фураж для коней, але платити могли тільки тими «чехами», якими їм самим платив московській уряд. А що тамошні люди тих «чехів» брати не хотіли аж ніяк, то коні козацькі пропадали з голоду, коли козаки попробували взяти сіна самі, то московське військо накинuloся на них, душ 40 утопили та побили, у багатьох повідбирали коней і зброю. Козаки скаржилися боярину Шереметєву, але він нічого не зробив.

«Кажуть про мене, – говорив далі Мазепа, – що гетьман їздить у Москву та получає ордена, а про нас і про наші нужди й не дбає. Але як він і далі так буде робити, то ми підемо служити або польському або шведському королю».

Цар ніби й звелів зробити слідство, але Шереметєв так то все повернув, що вийшли в усім козаки винні: гармат вони самі не захотіли брати, бо не було на чім везти: бійку зачинали самі й т. д. Так з того нічого й не вийшло.

Але від того часу не перестаємо бачити в листах Мазепа до царя описи настрою українців супроти Москви. «Від тяжких походів козаки й селяне дуже люті і кажуть між собою, що доведеться, мабуть, всім до кінця пропадати: скоро вигублять нас москалі частими та тяжкими походами». Писав і про те, що говорив ханський візир козацькому посланцеві: «Знаємо ми добре, що у вас на Україні робиться; знаємо, що козаки усі пошилися у злидні. Але нехай тільки будуть із нами по-прежньому в братстві – то за кілька літ стануть такими ж богатими, якими були при Богдані Хмельницькім. Жаль нам вас, як людей військових: пропадете ви скоро, коли будете держатися того народу московського».

І народ дійсно пропадав. Москва, одвічний край насильства і беззаконія, не могла інакше робити як робила, але від того нашим людям було не легше. Історичні документи тих часів – то якась безконечна хартія всякого свавільства,

жорстокості і поправання всіх божих і людських прав. Тих випадків сотні, тисячі – і то тільки занотованих у акти. А скільки того пропало, перетерпілося і зосталося навіки невідомим? От їде підполковник Левашов мимо міста Кишенки і шле туди приказ, щоб люди виходили його стрічати хлібом-сіллю – тоді він не буде нікого займати. Кишеньці послушалися, вийшли назустріч з возами, наладованими хлібом, гусьми, курми і всякою їдою, дали ще й грошима 15 талярів. Левашов усе то взяв, але слова не здержав і ввів своїх москалів до міста. Ті п'янстрували, безпутували кілька день: попалили у людей хати, повиривали усю городину – мов у ворожий лагерь попали. Нарешті, пішли, й Левашов обіщав на відході, що вже тепер – то ніяк не буде нічого злого робити. Але тільки вийшов, прислав назад москалів, і вони забрали у людей усіх волів. Довелося кишеньцям їхати услід та викупляти за чисті гроші. А коли хтось-то сказав Левашову, що се ж не по закону, то підполковник кинувся зі списом і мало того чоловіка не проколов.

«Полно вамъ, блядины дети, хохлы свои вверхъ поднимають! Уже вы у насъ въ мѣшкѣ».

Другий начальник Скотін ішов українськими городами і його москалі били людей, а деяких, мов татари, забирали в полон. Та хіба можна перерахувати й перелічити усі ті кривди, що терпів наш народ від москалів? І Україна хвилювалася, казали, що коли б тепер з'явився такий Петрик, то може й інакше поставилися б до нього люди. Коли гетьман скликав полковників на раду й питався, чи слід зібрати усі полки докупити, аби двинути їх проти запорожців, то полковники відповіли, що се небезпечно, бо тоді там, де нема козаків, селяне скоріш підіймуться й підуть за запорожцями.

А запорожці так прямо вже відмовилися навіть і присягати царю, поки не будуть знесені всі кріпості на їх землях. Як не просив їх царський посол, «отложить новоизмышленные противные слова», як не завіряв, що ті кріпості побудовані для їх же, запорожської користі, січовики знати нічого не хотіли. «Коли кріпості знищать, тоді й присягу приймемо». І грозили, що підуть у Батурин і вб'ють гетьмана за те, що він тягне московську руку.

Так от воно як було на Україні, а зовсім не так, як учили нас по російських учебниках історії, що буцімто весь народ аж не тямився, так любив царя і тільки «гнусный изменник» Мазепа хотів учинити зраду, але йому не удалося. Як бачимо, Мазепа ішов тільки туди, куди пхала його сила річей: а що йому не удалося, то на се є багато причин серйозніших, ніж «любов до царя», якої ніколи в нашій народі не було і бути не могло.

По раз перший Петро потяг українських козаків на північ у 1700 році. Гетьман снарядив козаків, призначив наказним полтавського полковника Іскру – як приходить другий приказ від царя: іти самому гетьману з 10 000 козаків. Збирає гетьман козаків, виступає – новий приказ: не йти зовсім. Іде гетьман назад, розпускає людей на польові роботи – знов указ: якнайскоріше зібрати й вислати 12 000. Ідуть ті люди; наказним є Обидовський. Ідуть до Нарви, але поки дійшли, то шведський король, маючи 20 тис. війська, упень розбив 80 тис. москалів. Не було вже по що Обидовському і йти, але все ж козаки провели там на півночі в тих холодах цілу зиму. Натерпілися добре, аж почали тікати. Гетьман, правда, карав утікачів, але сам писав до Москви, що не можна ж уже так з людей знущатися: «одні вернулись зовсім без коней, у других коні ледве повзуть, а всі козаки zostалися і без одежі й без обуві».

На зміну тим нещасним послав гетьман 7 000 козаків під гадяцьким полковником Боруховичем; але стрічні козаки як поросповідали, що то за добро там на

півночі, то боруховчане прямо постановили вертатись назад та й годі. І тільки універсал гетьмана, що він їх тоді буде вішати, трохи спинив.

В лютім 1701 року Петро бачився з польським королем Августом і після доброго п'янства порішили вони воювати проти шведа разом. Уже навіть поділили й землі, які завоюють. А при тій нагоді король попросив, щоб Петро віддав би полякам назад і правобережну Україну. Але у Петра ще стало розуму порадитися о тім з Мазепою, чи віддавати, чи ні. Відповідь Мазепи дуже цікава (ми й не будемо приводити всю). От що пан говорив: «Поляки просили між іншим дозволяти їм заселити Чигиринщину й другі краї на правобережній Україні, то Мазепа був протів. Чому?»

«Бо тоді з лівого берега будуть люди переходити на правий жити і в одно літо заселиться весь беріг Дніпра. Та й запорожці будуть тягти до правого берега, і мене, гетьмана, будуть слухатися тільки в крайній неволі».

Отака-то була благодать на московським березі. Аж страшно було, що коли людей не спинять зброєю (під страхом кари не розрїшалось переселятися на той бік), то «в одно літо» спустіє московська сторона, сторона православної свободи, а заселиться польська сторона католицької неволі.

Скоро по тім гетьман дістав указ іти самому на війну. Зібрався, пішов, але дістав другий указ, де велено було зостатися, а виправити тільки відділ. Пішов Апостол Данило, полковник Миргородський; розбив шведського генерала Шліппенбаха, але доносячи про те гетьману, скаржився, що москалі відбирали у козаків здобич і всяко зневажали українців.

Навряд чи хто далі, почувши від товаришів про таке добро з москалями, захоче йти в оту царську службу. Хіба тільки з-під нагая, – говорили полковники.

Козачеству так добре було під москалем, що воно почало тікати до шведів, і цар видав указ, де говорив: «Намъ великому государю, слышать о томъ при-скорбно, однако мы васъ, отамановъ і козаковъ и все посольство увѣщаваемъ дабы вы, припомяная Бога и крестное наше цѣлованіе и службу вашихъ предковъ и отечество свое – возвратились въ дома свои безъ всякого сумненія, а наша, великаго государя, милость никогда отъ васъ отъемлема не будетъ. Кто же сію милость презреть и попрежнему въ домъ не возвратится – и тѣ лишены будутъ нашей царской милости и воспримуть смертнующую казнь і отчество ихъ и наслѣдіе въ вѣчномъ проклятіи да пребудуть».

В 1702 році стародубський полковник Миклашевський удачно бився під Биховим, а Раїч бився в Литві зі шведами, а потім Нарву запорожці взяли, а потім Чернігівський полковник Юхим Лизогуб узяв Орішок (тепер Шліссельбург). У слідуючій разі погнав Петро козаків аж з башкирами воювати, а запорожці стояли на Неві. Москалі їм не давали ні круп, ні сухарів, та й хліба давали тільки половину пайка. Вернувшись додому, багато дечого доброго розказували січовики про московську добрість. Словом, показала себе Москва на всі боки. Аж гетьман уже писав, що у українців у всіх «зъло отпадает сердце къ великому государю»...

1704 року Петрові забажалось послати козаків й у Польщу. Гетьман пішов з усім військом, а вперед з 3 000 послав Апостола. І довелося Апостолу попасти під начало царського посланника німця Паткуля. Добре Паткуль залив сала за шкуру козака. Учив їх німецькому строю військовому, а хто не скоро вчився, того бив. Коли сотник Родзянко сказав був раз, що козаків хіба півроку треба буде учити – то Паткуль хотів за се повісити сотника. Взагалі Апостол писав до гетьмана: «Від самого початку вірної служби нашої престолу пресвітліших монархів ніколи не були ми в такім безчестю й нарузі, як тут від пана Паткуля.

Він самовольно велить нам бути під його командою і каже, що цар нас прислав сюди тільки по те, щоби тут і ім'я наше пропало. Військо голе, босе й голодне. Коли й далі так буде, то хоч би й під страхом смертної кари козаки розбіжаться, бо нічим жити. Хоч і служимо, обливаючися кровію, за тутешнє Величство, але честі ні від кого не маємо».

І так воно й вийшло, як казав Апостол: Паткуль для своїх німців відібрав у козаків коней – і козаки піші тинялися по Польщі. Подогонили їх шведи, били і ледве 80 душ вернулося їх додому.

А в 1705 році велено було гетьману йти на Волинь. Потім, як звичайно, прийшов другий указ, де повелівалося йти на Брест; а потім іще указ – йти самому на Сандомир, а в Литву пустити відділ війська. Мазепа йшов до Галичини і 14 серпня був під Львовом. Новий король польський Станіслав Лещинський чотири рази прислав до Мазепа, натякав про увільнення «з під володіння тиранського», але Мазепа всі ті листи відсилав царю.

А де тільки сходилися українці з москалями – діялася кривда. Мазепа послав під Ригу прилуцького полковника Горленка і от що писав Горленко: «Панове полковники драгунські з полками своїми стоять по селах, а козакам не дозволяють не тільки в селах ставати, але й випросити корму в село козаків не пускають, а як хто прийде, то драгуни б'ють». Писав і Орлик, що казакам дається хліба вповнину менше, ніж московським солдатам – «але тим хлібом без солі, без крупи, без сала чи можна прожити? Коні у козаків через шестимісячну роботу так уже знужені, що не можуть більше служити. А найголовніше – козаки мало не всі голі й босі, бо все потерлося через оту шестимісячну царську службу на дощах».

Цар звелів там поробити почти й на почти поставити козаків. То що вже тут виробляли московські офіцери – легко догадатися. Забирали силою у козаків коней, а потім козак ішов шукати свою худобину й находив змучену, голодну чортзна-де. Взявши козака з конем, офіцер бив разом і коня й козака: чому твій кінь поганий? Горленко скаржився, що його самого, наказного гетьмана, насильно зіпхнули з коня російські офіцери й забрали підводи й коней у нього й у козачої старшини.

От до чого довела себе Україна. Що всяке сміття, всяка дрань московська могла знущатися над кращими виборними людьми козацькими. От у яке болото втопталася честь національна.

А тут іще пішла чутка, що цар зовсім хоче скасувати козацтво, а поробити з козаків драгун, та й послати потім їх учитися військовій муштрі у Німеччину. А тут із чернігівського полку доносять, що Зиков чинить нечувані насильства над людьми: «хати відчиняли, шуби й одержу забирали, гусей, курчат різали. У сотниковім дворі, коли його не було дома, господаря мало не убили до смерті; горілку з кухви випустили для сміху, дьячка з церкви з клироса вивели і так побили, що ледве чи буде живий. Ганялися за людьми й кололи їх шаблями. Забрали до 70 коней і не вернули – так і пропали». А там якийсь Роптев їхав з аптекою і вимагав 44 підводи і йому обіцяли, але він не ждав і почав сам ловити коней. Наловивши більш сотні, велів викупати за готові гроші. І з усіх боків, з усіх боків ідуть і йдуть і ідуть вісті, одна другої краще. Та у кого ж, що хоч трохи любить свій народ, не заболіло би серце? І у старого гетьмана вирвалася фраза:

«Якого ж нам добра вперед надіятися за всю вірну нашу службу і хто ж би ще був такий дурень, як я, щоб під такий час не прихилився на пропозиції короля Станіслава?»

Се були перші слова...

Москва вже показала, хто вона й чого від неї сподіватися треба. Москва України

не поважала, не шанувала ні її прав, ні її людей. Цар Петро то носиться з думкою скасувати козацькі полки; а зробити набір драгун, то наміряється викроїти з Українських земель княжество для герцога Мальборо, Мазепу нагородити титулом князя Римської імперії, а гетьманство віддати своєму любимцю Меншикову. Народ стогне від московського насильства, зрештою вся психологія українська зовсім інша, ніж московська. Москаль зжився з рабством – українець-вільнолюбець; москаль централіст-самодержник – українець демократ-конституціоналіст; москаль грубий деспот – українець шанує людське достоїнство. Вони попросту не можуть зговоритися, не можуть зрозуміти один одного. У царського дяді Льва Нарішкіна була карлиця родом українка. Забавляла-забавляла вона панів московських, але потім якось їй стужилося за рідним степом і вона втекла на Україну. Нарішкін з погрозами «требувал», щоби гетьман сю ж хвилю прислав йому карлицю. Москаль не міг зрозуміти, що то ж не невільниця і не кріпачка його, а людина вільна. Але Мазепа то розумів і писав до Головіна:

«Коли б ще та карлиця була сирота безрідна і не мала так багато та ще таких знатних і заслужених козаків-сродників своїх – тоді б іще я, ради любові боярина його милості, що багато гріхів покрива, хоч би й проти совісті моєї християнської (бо то ж не безгрішно – когось у неволю давати чи дарувати, коли ж вона не єсть ні бусурманка, ні невільниця) звелів би ту карлицю, по неволі в сани кинувши, до двора його милості в Москву привезти. Але хоч вона й карлиця, на зріст і на образ дрібненька, але все ж вона роду доброго козацького заслуженого, бо й батько її на службі монаршій убитий: тому трудно мені тій карлиці неволю і насильство чинити, бо тим я викликав би скарги її сродників та й від сторонніх людей в нашім вільнім народі осуд».

Се дрібний факт, але він яскраво малює дві психології народів. Старий москаль знати нікого не хоче – давай і більше нікаких: для Мазепи існують традиції. Боярин ні з чим «мненієм» і в голові не покладає рахуватися, бо того «мненія» в тій стороні немає; гетьман України, особа в десять раз вища боярина, оглядається не тільки на старшину, але й на «сторонніх людей», на громадську думку. Словом, се була здорова культурна суспільність – і тільки диявольський помисел історії велів сьому чутливому народу з'єднатися на цілих 250 літ з такою нацією, що деспотизм з одного боку і анархію з другого кладе в основу своєї психології. Багато сил пропало, багато сміття московського внеслося в душу народну...

Але тоді ще не було пізно. Ще ростило майже кожне серце протест, ще не пропали традиції свободної України. А обставини політичні і все більший і більший нетакт Москви наближали кризу. Політичні обставини були того роду, що шведський король побідно йшов Польщею і тривогою наповняв Московщину: цар вже не надіявся вистояти супроти шведів і посилав укріпляти вже саму Москву, сподіваючись Карла аж туди. При таких умовах не дивно, що в пам'яті козацької старшини мусили повстати старі традиції єднання України зі Швецією, що не вмирили в козачій суспільності ще з часів Богдана. Що ж до московського нетакту, то тут бери жменями. Чого-чого – а поважання не то до національного, а й до людського достоїнства Москва ніколи не мала, не має тепер і, мабуть, ніколи не буде мати.

Коли цар сподівався приходу шведського короля на Україну, він виставив проти нього корпус війська під проводом свого любимця Меншикова, а Мазепі, гетьманові України велів бути під рукою у Меншикова і в усім його слухатися. «От чого я діждався на старості літ за свою вірну службу, – говорив гетьман гірко. – Велять мені бути під командою Меншикова. Вже не жаль би було хоч би під командою якого-небудь заслуженого чоловіка, а то...»

Цар приїхав у Київ, і Мазепа запросив його до себе в гості. Коли вже всі були добре під напунком, Меншиков відвів Мазепу у бік і каже:

– Гетьман Іван Степанович! Пора вже убратися за ворогів, – при тім підморгнув у бік козацької старшини.

Се він натякав на те, що цареві давно вже муляли рештки козацької автономії і він задумував зовсім переробити права українські, а властиво цілком їх скасувати.

П'яний Меншиков і не помічав, що то ж усе чують люди, та ж сама старшина козацька. Мазепа каже йому ніби на вухо, але голосно.

– Не пора.

– Ні, не може бути кращої пори, як тепер, коли тут сам цар з усією своєю армією.

– Але не розумно було б, не скінчивши одної війни, братися за другу, внутрішню.

– Чи їх, ворогів, боятися й милувати? Яка з них користь його царському величеству? Ти, правда, вірний царю, але треба тобі знаменіє твоєї вірності і пам'ять по собі у вічні часи зоставити, щоб і вперед будучі государі знали й імя твоє блажили – що от, мовляв, один був такий вірний гетьман Іван Степанович Мазепа, що таку пользу государству Російському учинив.

Коли гості всі пішли, зосталася сама старшина, Мазепа й каже:

– Чули? Отак завжди мені тую ж пісню співають у Москві і на всякім місці.

Розуміються, що се дуже приємно було слухати старшині козацькій.

– Ми служимо царю без усякої противності, вірним і послушним серцем, ідемо в далекі походи – в Ліфляндію, і в Польщу, і в Литву, і на Дін, і в Казанське царство. Козачество гине й маліє – а за всі наші служби не тільки нема нам щирості, але й зовсім нашу погибель замишляють.

Отакій був настрій у старшини козацької. І се не щось хвилеве, се не вродилося сьогодні-вчора, а воно ж росло всі отсі 50 літ. І тому гетьман, що вже рішався на великий чин у душі, бачив, що буде йти не сам. Ще перед тим у нього були початки зносин з княгинією Дульською, яка була чимось вроди посередника між Мазепою і королями польським та шведськими. Бо старий гетьман, як стріляна лисиця, пробував ґрунт обережно.

Між іншим раз княгиня прислала лист, де писала, що на якімсь прийняттю була разом з Шереметевим і генералом Реном, і Рен буцімто сказав:

– Жаль мені сього доброго й розумного гетьмана. Він, бідний, і не знає, що князь Олександр Данилович (Меншиков) рие під ним яму – хоче сам гетьманувати.

Княгиня питає Шереметева, чи правда тому. Шереметев каже – так.

– Але чому ж ніхто з добрих приятелів не перестереже гетьмана?

– Не можна. Ми самі багато дечого терпимо, але мусимо мовчати.

Отакій лист прийшов від княгині Дульської. Мазепа читав його разом із генеральним писарем Орликом. Потім сказав:

– Я сам добре знаю, що вони задумують зо мною і з усіма вами зробити: хотять мене уконтентувати титулом Римського князя, а всю старшину викоренити, міста наші побрати під свої області, поставити в них своїх губернаторів, а якби люди противилися, то перегнати їх за Волгу, а Україну своїми людьми осадити. Та що о тім багато говорити...

Дійсно, пора розмов минала – приступала пора робити діло.

А Москва так мовби ошаліла: сила беззаконія завжди оп'яняє – і Москва насильничала, мов п'яна. «З усіх сторін скаржують мені, – писав Мазепа Головіну,

– на свавільство московських людей» – і пересилав при тій скаржуні городенського сотника Стаховича, де розказувалося, як офіцери полку Рєпіна чинили в сотні Городенській. «В селі Хоробрічах чоловіка на смерть замордували: спочатку йому коліна шаблею покололи, а потім з рушниць прострілили за те, що з кінями своїми у ліс утікав. В тій же селі хлопця з конем у полі узяли, і не знати де поділи; і коней десятеро забрали. Я хотів записати, хто то все робив, але офіцер нічого мені не хотів сказати й говорив, що краще йди, а то й тобі буде те саме. А тільки я вийшов, майор і капітан послали денщиків своїх і вони мене, поваливши, били що ледво-ледво живого покинули. А коли я, очунявши, пішов на того ж майора скаржитися, то він стрінув мене сміхом і сказав: «Не шукай коней по дворах. Се тобі за те, що ти у нас управи просиш».

Ох, солоно доставалося українському народу московське «благоденствіє»! А спитати б – чого ради наложили на себе отаке довічне ярмо?

А цар уже затіяв у Києві кріпость будувати, «Как закладана крѣпость, – пише літописець, – великое было людямъ въздыханіе и плачъ, понеже двори розметалъ, сады прекрасієе вирубали и жильцам велено, где хотя жить искать». А козаків зігнали будувати кріпость – і п'ять місяців вони її будували на всім своїм кошті. Над козаками поставив цар німецького полковника Гейсена із московськими стрільцями. Стрільці били козаків палками, обрубували вуха, а що там дома діялося – козак не знав, але догадувавсь: через Україну ішли безперестано московські війська і москалі брали що хотіли, палили, насилували дівчат і жінок, забирали коней, скотину, хліб... І прилуцькій полковник Горленко, трясучи кулаками перед лицем гетьмана, кричав йому:

– Як усі ми за душу Хмельницького Бога молимо – так твою душу і кості стануть діти наші проклинати, коли ти після себе зоставиш Україну у такій неволі!

Чи не ясною ж була тепер дорога українського гетьмана й українських кращих людей того часу?

А Карл XII ішов тим часом всюди побідно – і Петрові приходилося круто. Він шукав по цілім світі союзників (отоді й герцогу Мальборо за поміч предлагав Київське княжество), обіщав на всі боки: Польщі, напр., згоджувався віддати всю правобережну Україну. Саме він з поляками переговорив о тій у Жовкві, закликав і гетьмана туди, але зовсім не для поради, а по те, щоб сказати гетьманові про своє рішення – поволі починати касувати козацьке військо. Для того насамперед поробити з козаків «компанії» – взяти п'ятого, решту відправити в поспільство.

Цар се сказав Мазепі 20 квітня на військовій раді. Після ради Мазепа не пішов на обід до царя, а вернув до дому, чорний як ніч, цілий день нічого не їв. Старшину відпустив – так і пішли полковники, не знаючи що сталося.

Російські історики завше малюють Мазепу як себелюбника-зрадника, що ради своєї користі зрадив великому царю. Але себелюбці так близько до серця не приймають народних кривд.

Старшина козацька довідалася про царські думки з інших уст – і сильно схвилювалася. Се ж уже був кінець хоч сякій-такій, хоч козацькій автономії. І сходилися безперестанно то у обозного Ломиковського то у миргородського полковника Апостола: радилися, брали й Хмельницького договори і Гадяцькі пакти Виговського...

А Меншиков так уже й прямо поводився так, мовби гетьмана уже не було: сам віддав приказ компанейському полковнику Танському виступати в поході, взявши грошей на шість місяців. Коли про се донесли гетьману, він аж не стягнувся від образи.

– Як! То вже без мого відома і згоди Меншиков розсилає прикази людям мого регименту? Та як же ж Танський смів би йти без моєї волі з моїм полком! Та я би його як пса велів розстріляти!

Словом – усе назрівало. Неминуче, ясно, з предопреділення історії. І коли уночі пізно прийшов до Мазепа перший лист від польського короля Станислава, ставленика шведського – се вже властиво було рішення. Сумними, але яскравими фарбами описує сей момент Орлик, бо він перший читав сей лист.

– Спали передо мною те письмо, – сказав гетьман і довго сидів мовчки. Потім почав говорити.

– Борюся з розумом – чи давати о тім знати царю чи ні? Порадьмося, друже, ще ранком, а тепер іди до себе і молись Богу – нехай буде по Його волі. Може, твоя молитва скоріше дійде, як моя. Але Господь бачить – що не для себе я то роблю, а для вас усіх, для дітей ваших.

Орлик пішов додому, але не міг спати. Узяв грошей і пішов по Київських нетрях роздавати милостиню старцям. То вони з просоння лялялися, бо думали, що то злодії ходять.

Так минула ніч. На ранок Орлика покликали до гетьмана.

Гетьман уже сидів за столом, а перед ним лежав хрест із частицею животворящого древа. Мазепа сказав Орликові так.

– Досі я не наслідуювався передчасно відкривати тобі своїх думок і тайни, що тобі вчора відкрилася випадково. Не те, щоб я тобі не вірив, я ніколи не подумаю, щоб ти міг заплатити мені невдячністю за всі мої до тебе милості і був би моїм предателем за мою любов. Але я розсуждав так: ти людина розумна і добросовісна, але ще молодий і мало досвідчений у таких речах. Я боявся, щоб ти при бесіді з москалями та й з нашими людьми з довірливості або й з необережності не проговорився і тим не втопив би і мене, і себе. Але що тепер се випадково не утаїлося, то от я призиваю Всемогущого Бога у свідки і присягаю тобі, що не для своєї користі, не для вищої почесності, не для якої іншої гадки, а тільки ради всіх вас, що під властею моєю й під регіментом стоять, ради жінок і дітей наших, ради загального добра матері нашої бідної України, для користі усього Війська Запорозького і народа українського, для возвищення й розширення військових прав, вільностей хочу я при помочі Божій так робити, щоб ви з жінками і з дітьми нашими і рідний край з Військом Запорозьким не погибли як з московського, так із шведського боку. Коли ж би я ради своєї вигоди так мав робити, то нехай поб'є мене на душі й на тілі Бог в Трійці Святії Єдиний і невинні страсті Христові.

І гетьман поцілував хрест із частицею животворящого древа, а потім предположив те саме зробити Орлику. Орлик присягнув, але притім висказав деякі сумніви що до кінця війни.

– Добре ж, як побідять шведи – ми будемо усі щасливі, а як побідить цар?

– Яйця курку учать, – відповів на се Мазепа Орликові. – Хіба я дурний, аби відкривати карти, зарані поки я не буду певен, що цар не тільки України не оборонить, але й своєї Москівщини. Я вже будучи у Жовкві говорив царю, що коли королі польський та шведський розділяться і підуть один на Москівщину, а другий на Україну, то ми не зможемо оборонитися, бо наше військо змаліло й підірвалося від частих походів та битв. І я просив царя, щоб він хоч тисяч десять дав нам у поміч війська, а він відповів, що «не тільки десяти тисяч, а й десяти душ не могу дати – самі обороняйтеся як хочете». Отже ще й те змусило мене

увійти у переговори, щоб там не поступали з вами по-неприятельському, й не пустошили вогнем і мечем нашу бідну Україну. Але все ж я зостануся при царю доти, доки не побачу, з якими силами прийде польський король до границь українських і який успіх покажуть шведські сили. Коли ми ще в силі будемо оборонити Україну, то чого ж нам ради самим лізти в погибель і убити рідний край? Сам Бог і цілий світ буде бачити, що ми з нужди рішилися так зробити і що ми, як вільний і незавойований нарід, всіма способами старалися робити на користь цілості рідного краю.

Отака була бесіда гетьмана. Тільки замовчуванням фактів і їх перекручуванням удавалося досі російським історикам зробити з гетьмана негативну істоту. А в дійсності – чого справді ще треба було Мазепі? Почесті? То він був перша людина у величезнім краю, і ні цар, ні король більшим нічим не змогли би його нагородити. Багатства? То він мав подостатком і грошей, і маєтків, і всього. Нарешті він був уже 70-літній старець – чого він міг хотіти для себе? І чи могла би людина тих часів релігійних цілувати хрест животворящий, говорячи свідому неправду? Самі ці умови психологічні вже говорять, що дійство єдиним імпульсом могло бути тут почуття, як в деяких душах і в деякі часи домінує над усім – почуття бажання добра рідному краю. Що ж до обставин безсумнівних – то політичні умови ще яскравіше о тім говорять. Мазепа – се ж був не Родзянко, чи Терещенко, чи Скоропадський, які ніколи б не сказали – «ми вільний, незавойований народ». Тодішні люди – се ж не були теперішні перевертні, які на завойовання українських областей дивляться «съ общерусской точки зрѣнія» і їм однаково «больно», а вірніше однаково «безразлично», чи Волинь завоюють, чи Ригу. Ні, тоді живому чоловікові боліла доля свого краю рідного; він іще чув, що ні за що продав себе в кабалу і думав про те, як би вирватись, і болів, і страждав за долю свого народу. Міжнародню політику розумів з того погляду, чи принесе вона користь чи вред його краю, а не вручав дипломатію Сазонову чи ще якомусь -ову, розглядаючи потім його політику по газеті знов тільки «съ общерусской ТОЧКИ зрѣнія».

І от лише завдяки сьому здрібнінню, завдяки повному заникну національного почуття, завдяки сій національній кастрації, лише завдяки тому не тільки російський історик, але й здрібнілий раб-українець, малий потомок великих предків – і він, не знаючи своєї історії, не знаючи свого народу, накидався на Мазепу. Але наша задача, тих, хто має щастя першим свобідним словом відзиватися до свого народу, наша задача – злущити той бруд, яким укривала Москва досі нас і наших кращих людей, і на прикладах тяжкого, але великого минулого кликати народ до величного будучого. І для нас Мазепа не зрадник і не себелюбець – а герой невчасу, людина, що в послідні дні української свободи, української автономії, перед всезростаючим натиском царів, підпертих своїм народом – все ж пішла, повинуючися голосу совісті народної, пішла з послідним мечем у руках, з послідньою гвардією довкола себе. І полковники-мазепинці – се не убогі егоїсти, а рицарі смерті, що віддали за свою ідею, за світлий ідеал національної незалежності – віддали і вигідне своє життя, і спокій, і душу всю. І з глибокою пошаною, голови обнаживши, будемо читати ті імена в скрижалях історії, повторяючи за Кулішем Україні:

Від Тебе, моя Нене (їх імен тепер) туподумство людське не заслонить.

З того часу події пішли швидко. Часть військової старшини зовсім незалежно від Мазепи теж прийшла до мислі, що теперішня історична хвиля – єдина для

освобождения України. Прилуцький полковник Горленко, лубенський Зеленський, миргородський Апостол і військовий обозний Ломиковський вже порозумілися між собою і думали тільки, як би перетягти на свій бік Мазепу. Перша ж проба переговорів показала, що і гетьман думає про одно і те саме – і вони заприсяглися всі один перед одним, давши клятву стояти за свою ідею до кінця. «Перед тяглістю традиції, – каже М. Грушевський, – відступали на другий шлях особисті прикмети, мотиви, рахунки діячів. Комбінація, яку насували обставини міжнародної політики, мусила бути використана для розв'язання національної проблеми. Се було переконання старшини. Традиції й заповіти поколінь могутньо кликали до сього всіх тих, хто не закрив душі своєї для впливів сих традицій і заповітів. І вони пішли... Пішли, ризкуючи життям, здоров'ям, маєтком, спокоєм і добробутом своїм і своїх близьких. Проміняли достатнє багате життя у власті і пошанівку на гіркий хліб вигнання, на тортури і наслання в сибірські нетрі...»

Але не було ще такої ідеї освобождения, яка не мала б свого Іуди, свого Азефа; знайшовся він і серед української старшини се був генеральний писар Кочубей, родоначальник сих великих панів і магнатів Кочубеїв, що цілі покоління бачимо їх тепер в багатстві й роскоші, куплених за ціну неволі всього народу українського. Вигодувалися на хлібі зрадництва, викохалися на продажних грошах, крові. За предательство завше добре платилося на світі: се тільки перший предатель Іуда продешевив «по неопытности» – первина ж. А всі слідуючі получали харашо, особливо в класичній державі предательства – в Росії. А вже найкраще з усіх царі московські нагородили потомство того, хто продав не ту чи іншу особу або організацію, а весь рідний край – предателя України Кочубея. І княжество, і графство, і тисячі десятин землі з рабами українськими мужиками на ній, і ліси, і поля, і всякі угодья – все посипалося. Дорогу річ купили царі московські, що так добре платили.

Історія самого предательства звичайна. Приплутують там помсту Кочубея за дочку Мотрю, але се в розмаху історії значення не має. Історія має свої закони і каже, що коло кожної ідеї увільнення мусить бути предатель. От він і тут є. А чи була у нього донька чи ні – се не важно.

В доносі своїм з 32 пунктів між іншим Кочубей говорив, що якомсь Мазепа хвалив Виговського й Брюховецького за те, що стали за волю України. «І ми б, каже, хотіли про дальшу свою цілість і свободу подбати, але нема ще способу, бо не всі наші люди думають однаково». А потім звернувся до жінки Кочубея: «От і твоєму чоловікові, я скільки разів накидав слова про такі думки, як би нам безпечність цілості України на будучі часи учинити як для себе, так і для тих, що по нас прийдуть, але він мовчить, жадним словом мені не допоможе. Та й ні від кого не маю помочі і не маю кому довіритися».

Там же в доносі приводив Кочубей і пісню, зложену Мазепою, де так само говориться про брак єдності. Ось кілька рядків тої пісні:

Всі покою щиро прагнуть,
А не в степ гуж всі тягнуть:
Той направо, той наліво,
А всі брати, то то диво!
Не маш любові, не маш згоди,
От Жовтої взявши Води,
Через незгоду всі пропали
Самі себе завоювали.

Се та сама думка, яка веліла Мазепі держати весь свій намір у великім секреті. Далі говорилося о тім, що вороги України умисне її розшарпують, аби вона ослабіла і не мала вже сил для відпору. А москалі – «мужиками називають, а підданством нарікають». Потім автор звертається до України з окликом: «Чом ти братів не учила, чом від себе їх пустила?» А кінець пісні – зовсім боєвий: автор кличе старшину усю і полковників щиро взятися за руки і не допустити, щоби рідний край терпів більше.

Самопали набивайте,
Острих шабель добувайте,
А за віру хоч умріте
І вільностей бороніте.
Нехай вічна буде слава,
Же през шаблю має права!

Але з кучубеївського доносу нічого не вийшло: московське правительство не поїняло Кочубеєві й Іскрі (бувшому полтавському полковнику) віри і приговорило їх до смерті. За смертю їх донос був ліквідований.

Король шведський між тим рішив направити свої полки на Україну. Цар Петро велів гетьману іти з усім козацьким військом на з'єднання з московськими військами. Мазепа скликав на раду своїх однодумців полковників і питався, що йому робити: чи їхати чи ні. Старшина одноголосно постановила не їхати, навпаки – тепер же писати до шведського короля, аби навіть не пустити московських військ на Україну. І гетьман сам не поїхав, покликавши на хворобу, а післав лише часть козаків. З листом же до шведського короля все ще отягався, аж поки старшина не напосілася і лист не був написаний: в нім була просьба прийняти під свою протекцію український нарід в справі увільнення від московського ярма. Але гетьман був занадто обережний і не підписав листа ані припечатав його, рахуючи на те, що висланець же може бути перехоплений. Король шведський теж не писав нічого, але передав усно, що буде коло р. Десни на 22 жовтня. Се те, що ми знаємо з документів, але було багатьох такого, чого не збереглося на папері: були зносини ближчі з королями польським та шведським і з представниками других держав.

Темп подій все ускорявся. Вже не можна було далі ждати і гетьман постановляє їхати назустріч королю. Столицю свою Батурин поручає сердюцькому полковнику Чечелю, котрому було зоставлено чотири сердюцьких полки і часть полків Лубенського, Миргородського і Прилуцького. Сам гетьман узяв із собою тисяч до 5 війська та стільки ж зоставив по сей бік Десни, але...

Але се не були свідомі повстанці. Се не були люди, що йшли за ідеєю, йшли на смерть, свідомо, однодушно. Се були «солдати». Офіцери рішили зробити революцію, а солдатам о тім нічого не сказали. Думали, що вистачить видати приказ – і солдат послухає, і діло революції буде зроблене. В тім була помилка ініціаторів – і в тім лежить трагічний момент революції 1708 року.

Тільки перед лицем уже шведського війська, тільки уже в саму послідню критичну хвилину гетьман об'явив козачеству, куди він веде свої полки. Вийшов перед фронт і прочитав універсал, а потім говорив до козачества.

«Стоїмо браття над двома безоднями, що готові нас пожерти, коли ми десь не знайдемо добром як безодні обійти, цар московський і король шведський зав'язалися воювати – а терпітимемо від того тільки ми, бо то все буде діятися в нашій землі. Треба ж і нам подумати про себе самих. Моя думка є така.

Король шведський усіх побиває, то поб'є він і царя московського, зімне його царство, а нас віддасть назад полякам, бо він наставив їм королем свого приятеля Лещинського. Пропали тоді всі договори про наші права і гірка буде наша доля. Коли ж подужає цар московський, то буде ще гірше, бо він взяв собі всю владу, мучить людей як сам хоче, так що тепер і свобода народня і майно і саме життя кожного з нас лежить тільки в руках царя. Ви ж бачили, як він карав і мучив наших людей лютими муками. Мене самого бив у лице, а я ж представник ваш: то за яке ж бидло вважає він усю нашу націю? Московські війська на Україні чинять нам всякі кривди, але коли ми послали з жалобою нашого депутата Войнаровського і веліли йому просити, аби цар підписав і потвердив договір Хмельницького, бо так кожний цар робив, то Петро бив нашого депутата по щоках, посадив у тюрму, звелів повісити та тільки не вдалося, бо Войнаровський утік.

Отже, з усіх зол нам треба взяти менше, аби потомство нас не проклинало. У мене дітей немає, сам я одною ногою в гробі, отже мені нічого не треба. Я хочу тільки добра тому народу, котрий мене вибрав у гетьмани і доручив мені свою долю. Окаянним би я був, коли б воздав вам злом за добро і продав вас ради своєї користі. І от що я тепер надумав. Я довго займався політикою і знаю, що означає тайна в ділах політичних; тому я сам бачився і з королем польським і з королем шведським, і умовився з ними так: ми не будемо воювати ні з поляками, ні зі шведами, ні з москалями, а будемо стояти на своїх границях і берегти свою землю. А коли прийде час миру – нехай Україна буде об'явлена самостійною, як колись була за князів своїх, нехай їй будуть признані всі права, як кожній самостійній державі.

За таку мою думку взялися і Франція і Германія, бо Германія про таку нашу державу говорила ще з гетьманом Богданом Хмельницьким при імператорі Фердинанді III, але тоді се не рішилося. Тепер я вже маю договір, підписаний мною і шведським королем – отже, від сього часу шведи наші приятелі й союзники, які нам допоможуть увільнитися від рабства і зробитися свободними людьми в самостійній Україні. Бо Москва забрала у нас все, забрала навіть наше імя Русь.

Договори з шведами не ми вперше пишемо: Хмельницький уже був у союзі із шведами, допомагаючи їм брати Варшаву і Краків. Отже, й теперішній договір – се тільки продовження попередніх. Та й що ж би ми за народ були, як би ми не дбали самі про себе і не відпирали небезпеки?»

Так, як бачимо, розуміли своє становище люди, що пішли з Мазепою. Не бачимо тут ні демагогічних закликів, ні обіцянок, ні закликань, ні погроз, ні всього того апарата, який супроводить кожне нечисте діло. Суха політика, суха дипломатія, суха конечність історії. Люди дійсно йшли не задля власного капризу чи користі – бо чим же погано жилося полковникові козацькому? – а волокла їх невмолима сила історії, так само як вела вона під шибеницю чи на костер всіх поборників великих ідей. Не всі вони були однаково апостоли, не всі вистояли до кінця, але так було, так і буде завжди в усіх людських діяннях. Ось імена тих, що пішли.

З генеральної старшини обозний Ілія Ломиковський, судія Семен Чуйкевич, писар Пилип Орлик, осаул Антін Горленко, хорунжий Іван Сулима, бунчужний Дмитро Максимович. Потім небіж Мазепа Андрій Войнаровський, бунчуковий товариш Хведір Минович, Клим Довгополенко, Григорій, Іван і Афанасій Герцики, Хведір Нахимовський, Хведір Третяк, Антін Гамалія, Семен Лизоруб.

З канцелярії писарі Михайло Ломиковський, Яків Гречаний, Іван Максимович та канцеляристи Антонович і Григорович.

Полковники: київський Костянтин Мокієвський, прилуцький Дмитро Горленко

з зятем Бутовичем, лубенський Семен Зеленський, миргородський Данило Апо-стол, компанейські Гнат Голаган та Кожуховський, сердюцький Яків Покотило. Усі зі своїми полками, але з такими, котрим навіть не сказано було, куди вони йдуть.

Перше офіційне побачення Мазепи зі шведським королем відбулося 29 жовтня, причім гетьману України з огляду на його літа дозволено було сісти, а король слухав його стоячи. А цар уже в сей час знав, що сталося. Першим доніс йому про те Меншиков. Положення було грізне; побідні війська шведські, усилені козаками, мали справді повернути колесо історії російської зовсім в небажаний бік – і цар розвивав всю енергію, щоб рятувати становище.

Насамперед велить Меншикову старшину козацьку «сколь возможно ласково призывать» (от аж ось коли понадобилася ласка), а сам видає маніфест, в яким кличе старшину до Глухова на вибори нового гетьмана. «При семъ же объяв-ляемъ, что извъстно намъ, Великому Государю учинилось, что бывший Гетман хитростію своею безъ нашего указа аренды и многие иные поборы наложилъ на Малороссійскій народъ будто на плату войску, а въ самомъ деле ради обогащенія своего – и те тягости наложенныя повелеваемъ мы ныне съ Малороссійскаго народу оставить»... Божією милостію цар брехав.

А Меншикова цар послав на Батурин. Та навряд би взяв Меншиков місто: козаки відбивалися як льви. Кидав і кидав Меншиков московські війська на стіни Батурина, рови усі трупом укрит, а толку нема. Не сила московська була подолати козацтво. І Меншиков уже був відступив від города, перейшов навіть річку і хотів уже, переночувавши, іти назад, але найшовся зрадник і тут, сотник прилуцького полку Ніс – пом'янемо ж щиро його ім'я. Він послав уночі свого прибічника Соломаху догоняти Меншикова та сказати йому, що в Батурин можна увійти перед світом, коли козаки будуть спати, потайним ходом. Меншиков так і зробив: увійшов до міста і напав на сонних козаків «Рубилъ ихъ и кололъ без всякой пощады, выднейшихъ изъ яихъ перевязалъ на крюкъ». Упоравшись з козаками, почав бити всіх, хто тільки був у місті: «Выбилъ всехъ до единого, не щадя ни пола ни возраста ни самыхъ сущихъ младенцевъ». Військо московське палило й грабувало місто, а Меншиков з катами вішав і мучив усіх. «Самая обыкновенная казнь была живыхъ четвертовать (себто відрубати праву руку, потім ліву ногу, потім ліву руку, праву ногу) и на колъ сажать, а дальше выдуманы новые роды мученія самое воображене въ ужасъ приводящие»... О, Москва на що на що, на катування завжди була великим майстром! Але сеї Батуринської різанини не забудемо ми Москві ні до Страшного Суду. І на тім суді відшукаємо ми Меншикова з царем Петром та поставимо перед ними усіх замучених батуринців.

І всі літописці тих часів пишуть одними тонами – жаху й огиди. «Люди все мечу преданы какъ въ крепости, такъ и въ предместьи безъ остатку, не щадя ниже младенцевъ, ни только старыхъ» (Ригельман). «Перебили й старих і малих, решту жінок позабирали. Все разграбили» (Адлерфельд). «Всі жителі перерізані – се звичай нелюдських московитів. Меншиков звелів прив'язати до дощок трупи начальних козацьких людей і пустити по річці Сейму, щоб вони подали вістку іншим про погибель Батурина» (Фріксель). «При взятті онаго города много невинныхъ людей погигло, а при томъ и церкви Божіи самими единоверными по ярости войска не были ощажены и оставлены впусе» (невід. літоп.).

«Весь городъ, церкви, присудственные места съ ихъ архивами, арсеналы и магазейны съ запасами со всехъ сторонъ зажжены и превращены въ попель. Тела избіенныхъ христіанъ і младенцевъ брошены на улицахъ и стогнахъ града – «и не бе погребаний ихъ»; Меншиковъ бросилъ ихъ на сѣденіе птицамъ небеснымъ, а самъ обремененный безсчетомъ богатствами и сокровищами городскими,

удалился отъ города и, проходя окрестности городскія, жегъ и разорялъ все ему встречавшееся, обращая жилища народныя в пустыню».

«Равной участи подвержена была большая часть Малоросіи. Разъезжавшія по ней партіи воинства царского сожигали и грабили все селенія безъ изыятія. Малоросія долго тогда курилась после пожиравшаго ее пламени».

А шведи йшли зовсім інакше Україною, ніж Москва. «Вступленіе шведовъ въ Малороссію ни мало не похоже было на шествіе непріятельское и ничего оно въ себе враждебного не имело, а проходили они селенія обывательскія и пашни ихъ как друзья, не касаясь ничьей собственности. Ничего у обывателей не вымогали, но покупали добровольнымъ торгомъ и за наличные деньги. Каждый шведъ выученъ былъ отъ начальства своего говорить по-русски сіи слова къ народу: «Не бійтеся: ми ваші, а ви наші».

А сам Карл розіслав всюди такий універсал:

«Переслідуючи лихого свого ворога царя Московського, що почав воювати нашу Швецію без усякої причини, а тільки по самій злості своїй та гордості, я ввійшов у землю козацьку, але не для завоювання її або ради її багатств, а тільки для того, щоб вернути українцям давні їх права і свободи, за що й предки мої, королі шведські проти Польщі завжди вступалися. Бо я знаю й сам і від гетьмана Мазепи, що цар Московський, яко ворог непримиримий усім народам у світі, бажав би всі їх покорити під себе, зробивши і з українців своїх рабів, відобравши і знищивши всі ваші права і свободи, колись торжественно договорами й трактатами затверджені. Цар безстидно забув звичайну навіть вдячність, бо хто ж спас Московію, доведену самозванцями та непорядками до знищення? Тільки ви. Бо всьому світу відомо, що українці мали колись свою самостійну державу, а потім з'єдналися з Москвою добровільно і зробили з Москви те, чим вона єсть тепер, а самі від Москви тільки діждалися безстидного гніту.

Я ж обіцяю і перед цілим світом клянуся честію своєю королівською, що встановлю землю козацьку і зроблю Україну самостійною, незалежну ні від кого в світі, про що вже підписав договір з вашим гетьманом Мазепою, а найвищі в Європі держави то потвердили»,

А цар Петро собі маніфести такі. Він писав, що «нікогда и въ мысляхъ не имелъ обижать, разорять і поработчать вольный народъ Малороссійскій». Казав навіть – повертався ж у нього язик! – «можно неелестно сказать, что ни единый народъ подъ солнцемъ не можетъ хвалиться такою легкостію и свободою, якъ же нашъ народъ Малороссійскій»...

Про шведського короля писав, що буцімто він де тільки не проходив: «церкви и святинища грабили и делали ихъ конюшнями и поварнями, священослужителей тиранили и умерщвляль, сосуды и утвари церковныя передельвали на мирскія непристойные вещи а тайны священные рубаль, сокрушалъ и ногами попираль»,

Отака-то вона завжди була правда царська!

А в народ пускав чутки, буцімто Мазепа в селі Дехтярі зірвав у церкві із стіни образ Божої Матері, став на нього ногами, і відрікався від своєї віри, а присягав на шведську. Звичайна чорносотенна агітація, яку бачили ми живою ще й не так давно серед московського народу.

У Глухів для вибору нового гетьмана з'їхалося всього чотири полковники: зовсім «вільними голосами» були вибори з-під московських рушниць! Та все ж ще стало у старшини козацької стільки духу, що вона перше ніж приступити до вибору, просила царя потвердити всі давні права і свободи українського народу. І цар клявся, що всі права і свободи збереже. Вибраним показався старий і

Тоді ж був підписаний і договір із королем. Кароль обіцяв не миритися з царем інакше, як при умові, що Україна і Запорозжя назавжди відділяються від Москви і становлять самостійну державу... Чи знаємо ж ми, як зложилася би доля України, коли б військова щастя послужило Карлу, а не Петрові?

Та так не сталося. В відсутність Гордієнка до Січі приступив полковник Яковлев з Галаганом, тим самим, що був з Мазепою. Галаган присягнув козакам, що не буде нічого злого – а коли козаки повірили... «те учинилося у нас в Січі, що по присязі Галагановій і московській товариству нашому голови луплено, шию до плахи рубано вішано й інші тиранські смерті задавано, яких і за древніх мучителів не було: мертвих з гробів не тільки козаків, а і ченців викопувано, голови їм відрубано, шкуру здирано і вішано»...

А 27 червня 1709 року була програна Полтавська баталія – і се був кінець не тільки автономії, а й життю України. З того часу ниви українські – житниці Росії, багатства України – власність великоросійського народу, мова народна – мужицька, ім'я рідного краю – заборонений звук...

Захоплених в бою українців цар віддав на такі муки, що шведський історик Нордберг, очевидець, з содроганням про те згадує: людям ломали кості рук і ніг, ростягали на колеса тіла, сажали на кіл... Великий був цар Петро! Має кого Росія шанувати. Але столицю Росії побудував він на кістках українських, а могутність свого народу творив на стогонах наших і прокляттях. То нехай же буде проклято ім'я його вовіки.

Мазепа із шведським королем по Полтавській битві мусили тікати під протекцію Турції. Цар Петро давав 300 000 талярів, суму нечувану в ті часи, аби тільки видали йому Мазепу. Але дні українського гетьмана вже були зраховані – і 22 серпня його не стало. Похований він був в Яссах. Король супроводив гроб сам. Впереді їхали шведські трубачі, а за ними на катафалку шестеро білих коней везли труну, оббиту червоним оксамитом. По обох боках ішло козацтво з голими шаблями. Перед гробом бунчужний ніс булаву, а за домовиною ішли українки, жінки тих, що стали до кінця при Мазепі, і голосили. Потім ішла вся старшина і козацтво з понизеними прапорами і зброєю. Так ховали українці всю будучу долю рідного краю й рідного народу.

Що ж сказати на кінець?

Важкий сум, біль гострий обхоплює душу, коли прочитаєш сю історію поневолення свобідного народа, сю повість про послідній судорожний порив до свободи. Не удалося... І в той час як «побідителів не судять» – побіждених судять завжди. Але так як осудили Мазепу – ще мабуть ніколи ніхто не осуджував: се могло статися тільки в одвічнім краю деспотії і рабства – в Росії. Щоб 200 літ, щороку на праздниках всехристиянської любові на Великдень проклинати привселюдно ім'я національного борця устами його потомків! Щоб унизити нарід остільки, аби він празднував двухсотліття Полтавської битви, тої битви, яка наділа на нього кайдани і зробила кріпаком Москви! Щоб вирвати душу у народу і його ж сином звелів писати повні ганьби й грязі книги про Мазепу – се єдиний був край у світі – Росія. І єдиний був такий нарід, з яким можна було собі се позвонити – се нарід український. Занадто потульний, занадто миролюбивий, занадто уступчивий. Умів бути героєм в епоху козацтва – і мов витратив тоді увесь запас свого посвячення.

Та невже ж і справді не зосталося у нас нічого з пошани до свого національного достоїнства?

Про Антоновича, який зрадив свої переконання

До числа книжок-монографій Українського Вільного Університету (УВУ) належить видання Дмитра Володимировича Антоновича (1877-1945) «Скорочений курс історії українського мистецтва», яке появилось в Празі 1923 року. Перевидання друком цієї книжки здійснилося 65 років опісля, тобто 1988 р. в Мюнхені під назвою «Українська культура». На появу цих збірників написано кілька цінних відгуків. Одним з найбільш детальних і з вірною оцінкою першого збірника виявився відгук Василя Пуцка, поміщений на сторінках журналу «Образотворче мистецтво» (Київ, 1993 р., ч. 1). Крім аналізу опублікованих матеріалів Антоновича у його «Скороченому курсі», автор хоч коротко, проте достовірно освітлив життєвий і науковий шлях Дмитра Антоновича як «сина відомого українського історика, поляка за походженням, Володимира Антоновича» (тільки по матері. - Примітка автора). Отож, у пам'ять цього Антоновича, Володимира Боніфатійовича, піде мова нижче. Та насамперед, звернім увагу на довідку про нього, надрукованій в «Українській Радянській Енциклопедії» (УРЕ, том I, підписаний до друку 23 грудня 1959 р. в Києві). «Антонович Володимир Боніфатійович (1834-1908) - український буржуазно-націоналістичний історик, археолог, етнограф... За суспільно-політичними поглядами А. належав до українських буржуазних лібералів, які вихваляли реформу 1861 р. і одночасно виступали проти революційної боротьби народних мас... В політичній оцінці минулого України, А. , виходячи з класових інтересів української буржуазії, фальсифікував історичний процес... Розвивав буржуазно-націоналістичну «теорію» про «безкласовість» і «безбуржуазність» української нації, вороже ставився до революційних виступів народних мас, називаючи їх «руйнівницькими бунтами»... А. заперечував єдність історичного розвитку українського і російського братерських народів, всіляко протиставляв український народ російському, заперечував прогресивне значення їх спільної боротьби проти внутр. і зовн. поневолювачів. Буржуазно-націоналістичні концепції А. були використані й перетворені в основні засади ідеології українського буржуазного націоналізму його учнем М. С. Грушевським - натхненником української контрреволюції».

Вище наведені речення свідчать про те, як, властиво, автори цієї «високо наукової» інформації охарактеризували постать Антоновича, назвавши його «буржуазним», тобто особу, «втративши людську подобу», бо вона-буржуй, капіталіст, ласун, що належить до класу експлуататорів». Отаке свідоцтво про Антоновича переписували й інші радянські видання, як, наприклад «Шевченківський словник» (том перший, Київ, 1978). В ньому, між іншим, наведено: «А. негативно оцінював вагу та місце Шевченка як історика, зокрема, історика народних рухів 18 ст. на Правобережжі, які А. розглядав як релігійні...».

Та наперекір цих довідок, Антонович був зовсім протилежним у житті та в науковій діяльності. Як відомо, народницько-культурна течія української інтелігенції на Правобережній Україні 50 - 60-их рр. XIX ст., яка прагнула зближення з народом, отримала з боку польської шляхти призивку «хлопоманство». Згодом цю назву присвоїла собі передусім студентська молодь Київського університету, яка походила із спольщених шляхетських родин. Але усвідомивши собі, що вона належить до того народу, серед якого живе, покинула польські студентські організації і заснувала українські з метою «іти в народ», вивчати його мову, історію, народну мудрість і пізнавати життя українського селянства, яке вважалося власниками земель України.

«Хлопоманство» поширилося і серед молоді Харкова, Полтави, Чернігова, Одеси та інде. Серед основоположників «хлопоманства» були Вільям Беренштам, Павло Житецький, Кость Михайлчук, Федір Панченко, Борис Познанський, Тадей Рильський, Павло Чубинський та інші.

Їхнім ідеологом був Володимир Антонович. Був він гарного обличчя і з-поміж студентів вирізнявся своїм одягом. На собі мав білу типово селянську сорочку із стрічкою, що довжиною від шиї висіла майже до поясу, що був перев'язаний шлейкою, яка тримала сукняні широкі шаровари. На голову часто накладав високу кучму. Був сином польської гувернантки

Марії-Моніки, що походила з роду Гурських (Gorski) та князів Любомирських. За її суворою і жорстокою намовою, перші навчання здобув у гімназіях Одеси, потім на медичному факультеті Київського університету. Після його закінчення в 1855 році, працював лікарем у м. Бердичів Київської губернії. Та неабиякі здібності до науки молодого 21-річного Антоновича заманили знов поїхати до Києва, де почав студії на історично-філологічному факультеті. У роки навчання в Київському університеті він знайомився з багатьма козацькими документами, які старанно вивчав і досліджував. Саме ці матеріали та історично-літературні пам'ятки Правобережжя і Західної України 14 - 18 століть, архівні стародавні акти, документи з історії боротьби православної церкви з католицькою й полемічні між ними протоколи та інші архівно-письмові рукописи стали основними науковими працями, опублікованими в перших дев'яти томах «Архив Юго-Западной России» (1863-1880). Вони вийшли за редакцією Антоновича та його вступними детально проаналізованими дослідженнями, які вперше дали науці уяву про соціально-економічні процеси та політичні течії Правобережної України. Перед тим ніхто ними не займався, хоч зберігалися в Центральному Архіві стародавніх актів у Києві. Ще в студентські літа запізнався з творами Т. Шевченка, П. Куліша, й зокрема, працями Апполона Скальковського та етнографічними збірками, які вплинули на його наукові студії. Про те, як намагався отримати будь-які твори Шевченка, він написав: «...Недавно пройшов процес Кирило-Методіївського братства і через те доставать усе Шевченка, було даремно. Допіро на третій рік я міг дістати «Чигиринського Кобзаря» і то під великим секретом. Добув мені його Федір Панченко. Від його першого я довідався про Кирило-Методіївське братство... Джерел до української історії було не багато в ті часи. «Исторія Русов» була заборонена. Я дістав її в рукописному виді у букініста на Подолі... Серед студентів ніхто не говорив по-українськи, і мої питання про літературні та історичні джерела зустрічали як зайву й ексцентричну вигадку... За три роки я зустрів тільки одного чоловіка, котрий мав хоч слабе, але все ж таки поняття про те, чого я добиваюсь. Це був студент Самусь, котрий дав мені збірник пісень...».

Ім'я Антоновича стало добре відомим серед студентів університету, як також в українській громаді Києва та в зрусифікованих киян. Прихильники його поглядів у групі «хлопоманів», тобто українофілів, які виразно стояли й сміливо виступали проти великодержавних шовіністів та їхнього оточення, проти багатьох пихатих шляхтичів і високих російських урядовців, виявилися загрозюю для царської Росії. Для них Антонович був неблагонадійним українофілом і сепаратистом, а за радянських часів - ідейно шкідливим. Посмертно його репресовано, а читати його книги, якщо ще десь зберігалися, було заборонено. Та як би там його осуджували, Антонович працював для народу. Про свої погляди та основні переконання у «хлопоманстві» він визначив у своїй праці «Сповідь», надрукованій на сторінках першого номера з 1862 р. петербурзького журналу «Основа». Вибачте за довшу цитату з його публікації, але вона, в значній мірі, висвітлює дуже важливий момент у його житті. Антонович написав: «Судилося мені родитися шляхтичем на Україні. Дитиною були в мене всі навички панів і довго я тримався всіх становищ та національних упереджень тих людей, поміж якими виховався. Коли ж прийшов час моєї самосвідомості я розважно оцінив своє становище в краю, я зважив усі недостачі його, що моральне її становище немає виходу, коли вона не відщуряється своїх думок, своїх бундючних замірів на цей край та національність. Я впевнився, що ті поляки-шляхтичі, які живуть на Україні, перед судом власної совісті мають тільки два виходи: або полюбити народ, серед якого вони живуть, перейнятися його інтересами й вернутися назад до тієї національності, якої колись відщурались їх предки та занепадковою працею і любов'ю, спокутували це лихо, що вони заподіяли народові, який піт і кров віддядчували огидливістю, наругами, непошануванням його віри, звичаїв, моральності та особи. Коли ж на такий крок бракуватиме їм сили, то слід їм перебраться на польську землю, заселену польським народом тому, щоб не додавати собою в краю ще більше дармоїдів та лякалися прикрих докорів собі за те, що я зайда, плантатор, живу з чужої праці, вступаю стежку до розвитку тому народові, до якого я заліз некликаний, непроханий, та ще й належу до того табору, який дбає про розвиток народу-автохтона. Але я вибрав перший вихід. Бо хоч я був зіпсований шляхетським вихованням, звичаями і мріями, але міні було легше відректися від них ніж від того народу, серед якого я зріс, який я знав,

якого велике горе я бачив на власні очі. Цей народ я полюбив більше, як власні шляхетські звичаї та мрії. Я...став «перевертнем»...».

Мабуть, сам Антонович не вжив би слова «перевертень» до самого себе, якби якийсь польський журналіст і публіцист Зенон Фіш (псевдонім Тадей (Tadeusz) не назвав так його, який зрікся своєї національності. У своїй відповіді та «Сповіді» він зізнався журналістові, що правда на його стороні, додаючи: «Я - перевертень і пишаюся цим так само, як пишався б в Італії папіста, перевернувшись і став би чесним працюючим слугою спільної народної справи». Так, Антонович перестав належати до католицької шляхти і не хотів більше мати з нею нічого спільного. Він став православним українцем і «хохлом», якого підозрював царат. Одного разу його покликав на розмову київський генерал-губернатор під закидом створення Громади в Києві, члени котрої працювали в «недільних школах». З канцелярії губернатора його випустили, зате Тадея Рильського, який на своєму маєтку створив школу і в ній учительював, було заслано в Казань на Волгу.

Володимир Антонович та його однодумці, вірні українській ідеї, які відійшли від різних польських гмін і стали активними членами Київської Громади, пояснювали свої погляди і самонастанови через пресу такими словами: «Обов'язком освічених людей України є вжити всяких можливих заходів і способів, щоб добути народові освіту, визнати себе, свої потреби, уміти ознайомувати їх, нарешті внутрішнім своїм розвитком дійти до того щабля громадівства, яке дає йому закон... Доки народ своїм розвитком не стане в рівень із сучасним його становищем, даремно вигадувати для нього, та ще й без нього, дальші шляхи поступу...».

Доречно згадати, що «громадівці» йшли в народ і видавали книжки-букварі для народу. Але через колективну статтю «Відозва з Києва» громадівців, поміщеної на сторінках «Современной летописи», громадівцям було заборонено себе популяризувати. Жандарм, який робив догляд, велів просвітницьке товариство закрити, щоб обминути його «найшкідливіші і пізніше уже непоправні наслідки». Нападали на громадівців з усіх боків, бо вони сіяли зерна національної самосвідомості й просвіти. За Антоновичем встановлено пильний нагляд. Робити те, що робив досі, він вже не міг.

Антонович як доцент з 1870 р., й опісля як доктор і професор з 1878 р. Київського університету св. Володимира на кафедрі «руської історії» читав курси з історії княжої доби та історії Великого Литовського князівства. Органічно пов'язаний з Правобережжям, він, властиво, присвятив йому більше уваги. Центральний Архів, пізніше Архів Стародавніх Актів, що знаходився за кілька кроків від старого і величного будинку університету, збагатив Антоновича великими історіософськими знаннями, що пригодились йому для викладів вузького кола слухачів. А були вони здібними учнями: Дмитро Багалій (1857-1932), Петро Голубовський (1857-1907), Віктор Гошкевич (1860-1928), Михайло Грушевський (1866-1934), Митрофан Довнар-Запольський (1867-1934), Микола Дашкевич (1852-1908), Іван Линниченко (1857-1926), Василь Ляскоронський (1860-1928), Нікандр Молчановський (1858-1906), Олександр Андріяшев (1863-1932), Петро Струве (1870-1944), Олександр Грушевський, Петро Іванов та інші.

Величезне значення в Київському університеті мало те, що Антонович протягом кількох десятиліть посадив кафедру російської історії, яку мав колись Микола Костомаров. Ця посада дала можливість дійсному професору створити нову історичну школу, що отримала назву «Київська школа». Особливо прихильний до українства і до цієї школи був П. Струве. Антонович став лідером тогочасного політичного українства. І тому київський генерал-губернатор прокоментував, що українське питання скінчиться тоді, коли він з корінням знищить хатку Антоновича на углі Кузнечної та Жиланської вулиць. Тільки таким способом українська справа й політичне українство могли б бути позбавлені свого лідера. Сам Антонович, прислухавшись до слів київського начальника, вважав їх давно спізненими.

Антонович називав гайдамаків «славними і гордими лицарями, мстителями свого народу та оборонцями правди і волі». Найбільше непокоїли критиків дві праці історика: «Про походження козацтва» (1863) та «Дослідження про гайдамацтво» (1876). До ряду тих польських істориків, які паплюжили праці науковця, належав Франтішек Равіта-Гавронський (1846-1930). Хоч бачив історика як «людину під кожним оглядом незвичайну», але за те, що повернувся до

руського народу, не жалів його називати зрадником і висловлювати на нього злісні епітети.

Синтез історичного розвитку Правобережної України 16 - 18 століть Антонович знайшов в українській козаччині. Саме козаччина була стрижнем українського історичного процесу тієї доби, законно названою козацькою. Великий науковий авторитет Антоновича визнали його сучасники. Олександра Єфименко, наприклад, вважала його «за найбільшого тодішнього історика України, що ставув вище за всіх своїх таких попередників, як Максимовича, Куліша, Костомарова...» («Неделя», 1878, ч. 20-21). Покликуючись на такі праці науковця, як «Дослідження про християн Південно-Західної України 1700-1798» та «Останні часи козаччини на правому березі» та на багато інших (Костомаров, Яворницький, Маркевич, Бантиш-Каменський), вона написала двотомну «Історію українського народу» (1906 р., більше про неї дивись ж «Дукля», 2018, № 6). І сам Костомаров у своєму листі до Антоновича 1883 р. писав: «Ви одинока на Русі людина, яка має повну змогу і підготовку для того, щоб бути суддею історичних праць, які стосуються України...». З пошани до того «судді», Дмитро Іванович Дорошенко (1882-1951) - історик, громадський діяч, професор Карлового університету в Празі (1926-1936) відзначив наукову діяльність історика окремою згадкою «Володимир Антонович». А в другій частині книги «Мої спомини про недавнє-минуле» (1914-1920), котрі завершив писати у лютому 1924 р. в Празі, крім Вячеслава Липинського, Богдана Ярошевського, Тадея Рильського, він обстоював і Володимира Антоновича як «відродженого українця і повернувшись до своєї народності, він не належав до польської меншості, і не скріпляв собою ряди польських антагоністів, а навпаки, посилював українські сили». На цьому місці корисно згадати про відзначення 20-их роковин смерті Антоновича весною 1928 р. в Празі, організоване Українським історично-філологічним товариством, яке відбулося в приміщенні Карлового університету на Бружеговій ч. 5. У цій просторій залі Д. Дорошенко виголосив промову, в якій оцінював ідеологічні позиції історика, після якої відбулася дискусія.

Прекрасними словами на адресу свого педагога висловився Михайло Грушевський, назвавши його «великим майстром української історії». Іншим разом про нього написав, що «В. Б. Антонович був настільки ж дорогий нам, настільки підозрілий і ненависний всім тим українофобським елементам, що окружали з усіх сторін наш український рух, чигаючи і чекаючи першого сприятливого для них моменту, щоб затоптати, заглушити його, передовсім так, як вважали його провідники...» (Журнал «Україна», кн. 30, 1928). Про свого професора і опікуна Грушевський згадував, як про «Найбільшу окрасу тодішньої української науки...». У доробку академіка в сфері публіцистики зараховуються його авторські рецензії. А в бібліографії М. С. Грушевського їх нараховується кілька сотень. Наш вчений і державний діяч, перший президент України, кілька з них присвятив В. Б. Антоновичу. Першу з них зробив 1894 р. на статтю Антоновича «Розкопки на землях деревлян» (Записки НТШ. Т. IV). Наступними оцінками були на його такі праці «Археологічна карта Київської губернії» (1895), «Описи монет і медалей зберігаючихся в нумезматичному музеї у-ту св. Володимира», «Публічні лекції з геології та історії Києва: відчити П. І. Армашевського і проф. В. Б. Антоновича» та «До питання про знищення Ярославого валу». З приводу смерті історика 1908 р. академік Грушевський відмітив некрологом «Пам'яті Володимира Антоновича», який появився в «Літературно-науковому віснику» (Львів, кн. 4) та на сторінках 7-9 в другій книзі «Записок НТШ» (том XLII). Ту саму статтю Грушевського помістив редактор журналу «Український історик» д-р Любомир Винар (Нью-Йорк, 1984, № 1-4).

Було б несправедливо не згадати ім'я і прізвище української письменниці Людмили Коваленко-Івченко (1890-1969), яка свою біографічну повість «Тиха вода» адресувала на ім'я В. Антоновича. В ній вона відмітила його за велетенську працю, передусім як історика для українського відродження у XIX ст., яка знайшла своїх послідовників, передусім у постаті Михайла Грушевського і цілої плеяди діячів, що своєю жертвенною, тихою і непомітною працею клали у важких умовах царату основи для національного зриву, який завершився історичними Актами 22 січня 1918 і 22 січня 1919 рр.

У всіх своїх працях, які торкалися української (южноруської) літератури та етнографії Іван Франко згадав ім'я і прізвище Володимира Антоновича понад сімдесяті разів. Серед них слід

відмітити такі: «...був першим українським істориком, що більшість своїх, крім друкованих джерел, опирав також на архівних матеріалах... був поляк з роду, що пізніше прийняв православ'я... належав до найвизначніших діячів українського духовного розвитку... свої цінні праці поміщував у різних річниках «Київської старини»... як професор історії дав імпульс своїм ученикам до спеціального оброблювання поодиноких територій української землі, і ся його ініціатива принесла досить багаті плоди... визначну роль він відіграв у четвертій археологічній з'їзді в Києві 1874 року... читав, крім офіційних університетських лекцій, коротенькі курси в приватних кружках про різні цікаві теми історичного і суспільного життя, про які годі було говорити з катедри...». На іншому місці Франко зауважив про «Исторические песни малорусского народа» - видання, що появилось 1873-1874 роках, над яким «Михайло Драгоманов, спільно з Антоновичем» працювали кілька років. Доброї думки про науково-історичні праці Антоновича були вчені - Константин Бестужев-Рюмін (1829-1897) і Сергій Федорович Платонов (1860-1933).

Володимир Антонович мав нагоду познайомитися з Галичиною вперше весною 1880 року. Виїжджаючи за науковим дорученням Київського університету в цілорічну закордонну подорож, він зупинився на два з половиною місяці у Львові. За час свого перебування у Львові зустрічався з відомим галицьким істориком Ісидором Шараневичем (1829-1901), з котрим оглядав історичні пам'ятки стародавнього міста. Поруч зустрічей і розмов з братами Огоновськими - Омеляном і Олександром, Антонович бачився з Антоном Петрушевичем - греко-католицьким священиком, та багатьма видатними галицькими громадськими діячами старшого і молодшого покоління. Незвичайно важливим роком в історії взаємин Антоновича з Галичиною був 1885 рік. У травневому випуску «Київської старини» того року появилася його критика на твір «Ogniem i Mięszem» письменника Генрика Сенкевича, який з ненавистю і погордою поставився до українського козацтва і визвольного руху Хмельниччини. У своїй критиці він рішуче, але в спокійному тоні, науково осудив історичну концепцію Сенкевича. Того ж таки року Олександр Барвінський - видатний педагог та історик, виїхав у Київ і познайомився з Антоновичем. Бесіда зосередилася над справою видання «Руської Історичної Бібліотеки». Киянин, що жив тоді у власнім домі на Жиланській вулиці, зразу намітив план 15-томного видання, який наступного року Барвінський перевів у діло, коли вийшло друком п'ять томів бібліотеки. В цьому, без сумніву, у великій мірі була заслуга Антоновича. За його порадою в перший том видання увійшла «Коротка історія Руси» отця Стефана Качали, а в дальші томи - тексти курсів з історії України, литовсько-руської доби та доби козаччини і козацько-гетьманської держави. Вони поклали початок тісній співпраці галицьких і наддніпрянських вчених у галузі історичної науки, чим немовби завершилася діяльність Антоновича в Галичині. У січні 1891 р., вже як пенсіонер, їдучи на Захід, Антонович знов мав нагоду зустрітися у Львові з Барвінським, до котрого писав листи з Праги і Відня. На початку 1900-го Антонович познайомився у Львові з художником Іваном Трушем. Незабаром Труш поїхав до Києва, де спершу викладав уроки мистецтва у Київській рисувальній школі Миколи Мурашка, й одночасно створив тоді портрети видатних діячів української культури: Лесі Українки, Миколи Лисенка, Павла Житецького, Михайла Грушевського, Михайла Драгоманова та «Портрет історика Володимира Антоновича». На портреті останнього бачимо старшого віку вченого, з борідкою та вусами, серйозного на обличчі майже з профілю.

З 1870 року Антонович почав займатися археологією. Його ім'я ввійшло в ряд найвизначніших українських археологів другої половини XIX - початку XX століть. Його увага як дослідника торкалася багатьох куточків України. Територія лісостепового Подніпров'я не була винятком. Хоч свої дослідження на Полтавщині були несистематичними, майже випадкові, однак перелік польових розкопок доби бронзово-раннього залізного віку біля ріки Сула дали вченому почесне місце серед когорти українських археологів. Якраз про ці розкопки шести курганів скіфської доби Антонович написав «О раскопках на Суле» (1878). Колекція всякого роду знахідок, яка нараховувала понад сто екземплярів, збагатила Археологічний музей університету св. Володимира. До переліку досліджень, які Антонович здійснив, належить вивчення одного з курганів біля села Середівка Прилуцького повіту (1883), біля села Велика Круча Пирятинського повіту (1889) та біля села Бубнівська Слобідка Золотопільського повіту (1891).

З суто педагогічною метою в Антоновича була невелика особиста археологічна колекція, що окремі предмети походили з території історичної Полтавщини. Постійний зв'язок з цим краєм Антонович підтримував і через свою дружину Катерину Мельник-Антонович, уродженку міста Кременчук - також археолога та історика. У подружжі, крім Дмитра, який помер 12 жовтня 1945 р. в Празі, де і похований, було ще троє дітей: його брат Іван та сестри Ірина й Анна. Полтавці-сучасники В. Антоновича обрали його почесним членом Полтавської архівної комісії в жовтні 1903 року. Про свої розкопки українських могил археолог робив дослідницькі нотатки, з котрими, в роді рефератів, часто виступав перед киянами. До його наукової спадщини належать ще й дослідження скельно-печерних комплексів Придністров'я. Ці печерні пам'ятки цього регіону продовжували вивчати наступні покоління спеціалістів. На базі зібраного матеріалу Антонович виступав на кожному археологічному з'їзді в Україні - в Києві в 1874 і 1899-му роках, в Одесі в 1884-му, в Харкові у 1902-му, а також у міжнародному в Лісабоні у 1880-му. Усі матеріали й досі зберігають наукову цінність.

Хто б тільки займався українськими піснями, той не міг обійтися без праці Антоновича, зробленої вкупі з М. Драгомановим і виданої в Києві в 1873-74 рр. під заголовком «Історичні пісні українського народу». Обидва почали широку збирацьку акцію історичних пісень, до якої долучився галичанин Мелітон Бучинський.

Вивчивши поетичні твори Т. Шевченка, Антонович присвятив свою розвідку саме його поемам, в якій відзначив добру орієнтацію Шевченка в історичних подіях України. Постаті, які виступали в його творях, в очах Антоновича, були історично вірні.

У травні 1861 р., коли тіло покійного Шевченка перевозили через Київ, від імені громади «хлопоманів», 27-річний Антонович промовляв над труною. Зробив це з неабиякою повагою до поета-Кобзаря. Молодим Антонович пробував писати вірші. Перший вірш «З колишнього», написаний українською мовою, появився в галицькому літературно-політичному віснику «Мета» під прибраним іменем В. Маринчука. В ньому та в небагато інших віршах писав про козацькі часи в Україні, коли козаки «Широкою волю, блискучую славу» колись добували, а потім «І марно пустили кривавий добуток - не хтіли ділитися з братами...».

Відносин українсько-російських Антонович не торкався. За словами П. Куліша, у листі до О. Кониського 23 листопада 1863 р. він згадав про те, що «Ми великі обскуранти щодо польської історії...». 71-літній професор уклав меморіал до Міністерства освіти у справі дозволу вживання в Росії «малоруської мови», забороненої для вжитку відомим валуєвським указом. Це був останній вияв суспільно-політичної діяльності В. Антоновича. Останні роки свого життя він продовжував працювати у Ватиканському архіві, де знаходив багато матеріалів з історії України для видання історично-географічного словника України, який, на жаль, не вийшов друком. Помер Антонович 8 (21) березня 1908 року в Києві, де й похований на Байковому кладовищі. Лишив за собою автобіографічні «Спомини». Першу їх частину почав писати в Римі, в січні 1897 р., коли йому було 63 роки. Згодом написав і другу, також під час побуту в Італії в грудні 1900-го, але третю частину під кількома наголовками через хворобу писали кілька осіб,

Вперше їх опубліковано в періодичному «Літературно-науковому віснику» 1908 року. З них довідемося, що його біологічним батьком був Іван Джидай (Janos Dzsida), народжений в Галичині. Його батько Матяш (Matyas, Matyash) був змушений лишити Мадярщину, беручи участь у заворушенні для відокремлення її від Австрії. Іван Джидай закінчив університетські студії у Львові на факультеті мистецтва, мабуть в 1826-му або 1827-му рр. Учителем давав приватні домашні лекції дітям у багатих польських родинах, переїжджаючи з одного місця в інше. Зупинившись в Умані, у заможного землевласника Марковського, познайомився з майбутньою матір'ю Володимира Антоновича 1832 року, яка була гувернанткою у цій же хаті. Тоді їй виповнилося 30 років. Молодою вона, Марія-Моніка вийшла заміж за Боніфатія Антоновича (Bonufasy Antonowicz), мужчини латвійської національності. В них народилося двоє дітей, але синочок помер маленьким, а донька Евеліна лишилася живою. Їхнє сімейне життя не виходило. Її знайомство з Іваном Джидаем переросло в любов, в результаті якої народився Володимир Боніфатійович Антонович, якому дали прізвище першого чоловіка своєї матері.

Павло Лопата

РЕЦЕНЗІЇ

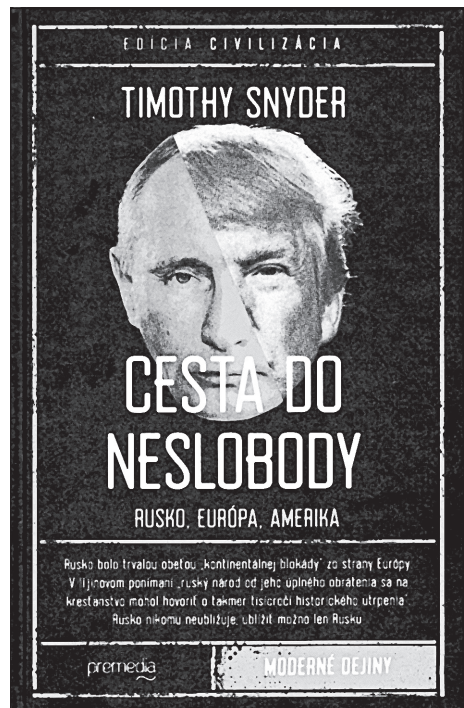
Кому мила неволя?

(Timothy Snyder. Cesta do neslobody. Rusko, Európa, Amerika. Vydavateľstvo Premedia (edícia Civilizácia). Bratislava, 2018, 342 str.)

Тімоті Снайдер – американський історик та письменник, професор Єльського університету. У Словаччині, крім цього видання, вийшли ще дальші три: «Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталінін», «Чорна земля. Голокост як історія і застереження», «Про тиранію: Двадцять повчань з ХХ-го століття». Його праці опубліковані англійською, польською, німецькою, російською, українською, чеською, французькою, словацькою, білоруською та іспанською мовами.

Видання має шість розділів. У розділі «Індивідуалізм – або тоталітаризм» автор розглядає філософські теорії Івана Олександровича Ільїна (1883-1954), оскільки, як зазначає Т. Снайдер, В. Путін вибрав за свого опікуна – фашистського філософа І. Ільїна. Вікіпедія про нього пише як про одного з ідеологів російського месіанства та фашизму. Справив вплив на світогляд російських правих мислителів, зокрема Олександра Солженіцина. Часто цитувався Володимиром Путінін. Що воно насправді так, про це свідчить духовна реабілітація Ільїна офіційною Росією. Вона ж відбулася у 90-х роках минулого і в першому десятилітті нашого століття. В. Путін у 2005 р. організував перевезення тілесних останків І. Ільїна у Москву. Творча спадщина І. Ільїна знаходилась у Мічіґенському університеті. У 2016 р. Путін вислав по неї свого емісара. В. Путін захищається авторитетом Ільїна, пояснюючи, чому Росія нападає на цілісність Європейського Союзу і чому «була змушена» загарбати територію України («Кожен член правлячої партії і кожен російський державний службовець отримав з Кремля початком 2014 року збірку політичних текстів Ільїна. У 2017 році російське телебачення пригадало 100 річницю більшовицької революції, де Ільїна було представлено моральним авторитетом») [с.25]. Ільїн твердив, що Росія захистить світ не перед фашизмом, але завдяки ньому.

У другому розділі «Спадкоємний порядок – або падіння» автор перекладу – Ігор Слободнік – використовує транскрипцію українських географічних назв, а ніколи транскрипцію з російської мови. І так вже не Куєв, а Кујів, не Charkov, але Charkiv... У цьому зв'язку хочеться нагадати, що відомий словацький публіцист Роман Каліський вже на почат-

ку 90-х років минулого століття закликав, що пора вже словакам писати Кујів...

У 2013 році Російська Федерація запропонувала альтернативу інтеграції під назвою «Євроазія»: «імперія для Росії, національні держави для всіх інших», – про це мова у третьому розділі книги – «Інтеграція – або імперія». Як заявляє автор, головними представниками ідеї Євроазії у другій декаді цього століття були – А. Дюгін, А. Проханов та С. Глазов («Вони оживили або переробили фашистські думки і пристосували їх російським потребам») [с. 73].

Путін дав перевагу імперії перед інтеграцією. У своїх «мріях» Росія не залишає Україну боком, а у посткомуністичних членських державах Євросоюзу Центральної та Східної Європи, як Чехія, Словаччина, Угорщина, Польща, організовує і фінансами підтримує дискусійні форуми по Інтернету, щоб дати під сумнів вартість їхнього членства у Європейському Союзі.

У політичних діях Росії між інтеграцією Європи та Євроазією часто опинялась Україна. У «євроазійців» були щодо України різні наміри – Дюгін вимагав знищення України, у вересні 2013 року Глазов заявив: якщо Київ не приєднається до Євроазії, то Росія може вторгнутись на територію України. Т. Снайдер позицію Європи розглядає таким міркуванням: «Оскільки європейці не зрозуміли, про яку високу ціну йдеться у випадку конфлікту в Україні, то показали себе щодо російського нападу уразливішими, ніж українці. Українці усвідомлювали собі, що їхня держава є крихкою, багато з них без труднощів ототожнилась з уявою Євросоюзу як передумовою їх власного майбуття на основі закону й розквіту. Російську інтервенцію розуміли як сигнал до розпалювання патріотичної революції, бо членство в Євросоюзі розуміли як етап будівництва української держави» [с.111].

В дальшій частині книги Т. Снайдер розглядає історичне минуле України, її державотворче зусилля, але і трагічні події, які залишили неабиякий слід в житті українців. Далі, перед читачем постають події Майдану та анексії Криму («Російська інвазія розбила колишній радянський міф про спільне російське і українське минуле») [с.155].

П'ятий розділ книги присвячено інформаційній війні, яку розгорнула Росія, бо ж першими, кого Кремль вислав в Україну, були політичні технологи («Коли 24 лютого Росія розпочала військову інтервенцію в Україну, президент Путін цілеспрямовано говорив неправду, 28-го лютого він твердив: «Ми не думаємо брязкотіти зброєю і висилати воїнів у Крим». Але в дійсності у Крим вже вислав воїнів. У мить, коли висловив ці слова, російські військові частини вже чотири дні топтали по українському суверенітеті.») [с.159].

Після загарбання Криму російські політичні технологи не зупиняються, планують запанувати й на південному сході України.

Російська війна проти України дістає назву – «гібридна», однак це не означає, що вона якась там «менша війна», насправді йдеться про додаток до війни. Йшлося і йдеться не тільки про регулярну війну, але про спосіб вести боротьбу, яка була спрямована на те, щоб українських громадян мотивувати воювати проти української армії. Крім того, з боку Росії йдеться про найширший кібернетичний наступ взагалі в історії,.

Життя не зупинилось, і як заявляє у своєму закінченні автор, уся добродесність залежить від правди, а правда залежить від їх сукупності. Найвища правда, – пише Тімоті Снайдер, – є у нашому світі недосяжною, однак її пошуки допомагають окремим особам уникнути шляху до неволі.

Книгу Т. Снайдера рекомендуємо прочитати й тим «нашим» русофілам, москвофілам і українофобам, які ще спроможні робити корективи у своєму думанні!

Іван Яцканин

Книжка про предтечу української наукової географії

Павло Штойко. *Григорій Величко (1863-1932). Життєписно-бібліографічний нарис.* – Львів, 2018. – 320 с. – (Серія : Визначні діячі НТШ. – № 12. – Тираж 350 прим.).

Нещодавно у мої руки потрапила монографія львівського географа Павла Штойка «Григорій Величко (1863-1932)», який довів, що Григорій Величко вже 1896 року опублікував капітальну працю «*Народописна карта українсько-руського народу*» і є «*Нестором української географії*». Оскільки праця П. Штойка вийшла низьким накладом, нижче подамо більш детальний опис її змісту.

У першому розділі «*Життєвий і творчий шлях Григорія Величка*» (с. 10–158) розглянуто його дитинство у рідному містечку Миколаєві на Львівщині в українській хліборобській сім'ї. Там він здобув початкову освіту і поступив у Львівську академічну гімназію, після закінчення якої 1883 року продовжував вчитися на теологічному факультеті Львівського університету. Після трьох років перейшов на його філософський факультет: до 1889 року вивчав історію, географію, німецьку та польську мови. Основним полем своєї діяльності обрав географію і вже в студентські роки, будучи членом студентського географічного гуртка, почав працювати над своїм капітальним твором – «*Народнописною картою українсько-руського народу*».

В 1900 році він одружився із сестрою письменниці Наталії Кобринської Геронімою, а через рік в них народилася дочка Ірина. Молоде подружжя спочатку жило на квартирі Івана Франка, пізніше – в Болехові. Незважаючи на складні сімейні (зокрема, матеріальні) обставини, Григорій продовжував поглиблювати свої знання з географії стажуванням в університетах Відня, Парижа (Сорбонна та Коледж де Франс) та Санкт-Петербурга (у знаменитого географа О. Воейкова). Той залучив його до співпраці з 50-томним «Енциклопедичним словником Брокгауза й Єфрона», для якого він опрацював ґрунтовну статтю «*Галичина*» («Галиція»; Санкт-Петербург, 1892, т. 7, с. 902–909). Львівський університет у 1893 році надав йому науковий ступінь доктора філософії, а Віденський у 1902 р. – звання професора. Та польські органи Галичини його до педагогічної роботи у вищих школах не допускали, тому він у 90-х роках XIX ст. працював заступником учителя (1894–1898) і «дійсним учителем» (1899) географії та історії середніх шкіл у Львові, Дрогобичі, Перемишлі, Станіславові (Івано-Франківську) та Тернополі. У Львові та Дрогобичі він інтенсивно працював над «*Народнописною картою українсько-руського народу*», яку опублікував у Львові 1896 році.

У 1899 р. Г. Величка обрано дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка. На сторінках видань НТШ він опублікував кілька наукових праць: «*Політичні і торговельні взаємини Руси і Візантії в X-XI ст.*» (Записки НТШ, 1896, т. VI, кн. II, с. 1–36); «*Вплив вітрів на асиметрію долин річних східноєвропейської низини*» (Хроніка НТШ, 1900, ч. 1); «*Географія України-Руси*» (ЗНТШ, 1902, т. 5, с. 1–32) та інші.

На початку ХХ ст. Г. Величко активно залучився до праці Товариства «Сільський господар», заснованого 1899 р. в містечку Олесько. Найбільшого розвитку це товариство досягло 1909 року, коли під час Першої Хліборобської виставки у Стрию було змінено статут Товариства і до його віділу (президії) увійшов і Г. Величко як його секретар та член городничо-садівничої секції. У 1910 році реорганізоване Товариство «Сільський господар» немалою його заслугою мало вже 85 філій, 317 гуртків та 12 500 членів і було найпотужнішим товариством в Галичині.

Як секретар Товариства Г. Величко головний наголос поставив на виїзді в села. *«Свої організаційні поїздки краєм, – пише автор, – доктор Г. Величко розпочав у половині червня 1909 р. і до осені 1910 р. здійснив 12 поїздок. Мета поїздок була не лише організація, але й популяризація господарських завдань Товариства. Він старався у всіх місцевостях, які відвідував, залучити відомих людей у члени Товариства, а також влаштував конференції у справах годівлі тварин, рільничого господарства, садівництва і городництва. [...] До осені 1909 р. він як делегат побував у 376 громадах»* (с.77).

У 1911 р. Г. Величко їздив в США з метою вивчити городництво, яке там, як у жодній країні світу, швидко розвивалось. Інтенсивно він вивчав прогрес сільського господарства в інших країнах, зокрема Данії та Німеччині, куди їздив у спеціальне відрядження.

З 1912 р. з ініціативи Г. Величка при багатьох філіях «Сільського господаря» шляхом наочного показу у рослинництві зорганізувались парцели – показові ділянки, на прикладі яких малоосвічені селяни набирались практичних знань з агротехнології виробництва городини, доцільного застосування мінеральних добрив, боротьби з бур'янами і хворобами тощо.

Товариство «Сільський господар» від 1910 року видавало *«Господарську часопись»* під редакцією Г. Величка, а згодом і серію дрібних брошур («метеликів») у серії *«Бібліотека «Сільського господаря»*.

У «Бібліотеці» появились і брошури Г. Величка *«Селянський город яринний»* (Львів, 1911, ч.14), *«Кукурудза карличок»* (1913, ч. 26), *«Управа люцину або вовкинї»* (1913, ч. 27), *«Сумішки конюшин з травами»* (1913, ч. 30), *«Взірцеві городи яринні»* (1914, річн. V), *«Пашні бураки»* (1916, ч. 33). Наприкінці 1912 року Товариство «Сільський господар» налічувало вже 90 філій, 1151 гурток та 26 612 членів.

Бурхливий розвиток Товариства «Сільський господар» припинила війна. *«З приходом московських полчищ – 1914 року в Галичину, – пише автор, – припиняється жвава його праця»* (с. 93). Московська окупаційна влада усіх його чільних представників (включаючи Г. Величка) арештувала і заслала до Буїнська – повітового містечка в Симбірській губернії на р. Волзі, де їм довелось перебувати до кінця війни.

Повернувшись в Галичину 1917 року, Г. Величко був іменованій редактором садівництва, городництва та рільництва відновленого Товариства «Сільський господар».

Розпад Австро-Угорщини та українсько-польська війна, розпочата у листопаді 1918 р., знов ускладнили роботу «Сільського господаря». Польська влада скасувала центральне бюро Товариства у Львові та його філії у провінції, багатьох представників «Сільського господаря», в їх числі і Г. Величка арештувала і вивезла до таборів. Якщо хтось там і пожив і повернувся в Галичину, то опинився без праці під суворим наглядом поліції.

Арешти й вивезення в табори продовжувалися, а українській інтелігенції було суворо заборонено втручатися в господарські справи. Така доля спіткала й Г. Величка. Його було звільнено з посади редактора й арештовано. На вимогу своїх варшавських друзів він був звільнений з-під арешту і до 1925 року поновлений на посаді редактора садівництва, городництва та рільництва..

У 1924 році відбулись Загальні збори Товариства «Сільський господар». Виявилось, що із 88 передвоєнних філій лише 10 відновило яку-таку діяльність. Після з'їзду діяльність філій значно позжавилася на всіх ділянках.

Та це діялось вже без Григорія Велика, який на запрошення Народного комісаріату освіти в Харкові від 26 червня 1925 року таємно переїхав у Радянську Україну. Згодом до батька в Україну виїхали і його дві дочки: Оріся (Грина) та Килина (Дарія).

Першим місцем педагогічної роботи Г. Величка в Україні був Київський інститут народної освіти. У червні 1926 року його переведено в Умань, де він до жовтня 1927 року займав посаду професора географії та городництва. Звідти він переїхав у новозаснований Український науково-дослідний інститут географії та картографії в Харкові, очолюваний його молодшим другом Степаном Рудницьким. Там він від 3 вересня 1929 року очолював біогеографічну секцію, а по сумісництву працював спеціалістом з городничого насінництва Харківського Українського сортового насінного тресту.

Найвизначніша наукова робота Г. Величка харківського періоду «*Географічні умови розвитку міст на Україні*» була опублікована в «Записках Українського науково-дослідного інституту географії та картографії» – (Харків, 1928/1929, річ. II, с. 139–188). Вона, на думку П. Штойка, «з часом поставила його в ряд українських націоналістів» (с. 104). Справа в тому, що наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років «українізація» в Радянській Україні починає згасати, що вело до поступової ліквідації Інституту й переслідування та арештів майже усіх його національно свідомих українських співробітників. Новий директор Інституту Ісаак Ландо, призначений на керівну посаду органами НКВС, у 1934 році оприлюднив акт звинувачення під назвою «*Український націоналізм на географічному фронті*», в якому Г. Величка, С. Рудницького, В. Гериновича, С. Кобзей-Сіяк відніс до «найголовніших шкідників у географії» та закликав «*пільно проаналізувати ті засоби й ідеї, які були знаряддям українського націоналізму в географії*». Г. Величка він посмертно звинуватив, що той у своїй праці «Географічні умови розвитку міст на Україні» як «*один з ряду українських націоналістів, описуючи Дніпропетровський район, вважає, що велика металургійна промисловість мало пов'язана з Україною та її населенням. Вона існує для «центральної російської губернії й іде на їх потреби*» (с. 105).

Окремий підрозділ першого розділу П. Штойко назвав «*Доля співробітників (у тому числі позаштатних) й аспірантів Українського науково-дослідного інституту географії та картографії і рідних Григорія Величка*» (с. 106–158). Це – неймовірно скрупульозно опрацьований акт звинувачення советської репресивно-каральної системи, документований багатьма конкретними фактами.

Із поіменної таблиці (с. 132) читач довідається, що із 36 співробітників

Інституту 1927–1934 років – 14 були репресовані. З них троє «вийшли з в'язниць живими», про трьох «відомості не з'ясовані», а **сім були розстріляні 1937 року: Степан Рудницький, Василь Баб'як, Наталія Гаврилів, Михайло Іванчук, Стефанія Кобзей, Степан Крушельницький та Мирон Процакевич**. Про тринадцять співробітників «відомості про арешти не виявлено», а лише дев'ять «уникли арешту». Між ними був і Григорій Величка, що умер 69-річним (він виїхав до дочки Дарії в Москву, де восени 1932 р. помер за досі не з'ясованих обставин). Її чоловіка Петра Дідушека та його трьох братів, а теж сестру Ірину в тому ж 1937 році розстріляли. Павло Штойко про всіх їх та десятки інших подає доволі ґрунтовні біографічні довідки. Головний звинувачувач усіх репресованих працівників Інституту Ісаак Ландо, виконавши чорну справу, працював директором Науково-дослідного інституту географії та картографії, а після його ліквідації – в інших вузах. Із солідною пенсією умер 2005 року у віці 101 рік.

Другий розділ рецензованої книги Павла Штойка – *«Пізнавальне й наукове значення праць Григорія Величка»* (с. 159–260) – присвячений аналізу опублікованих праць географа. Вже на першій сторінці зазначеного розділу автор зауважує: *«Незважаючи на низку публікацій останніх років, творчість Г. Величка залишається недостатньо висвітленою, а тому одним із важливих завдань є повернути увагу географів та істориків до результатів його наукових досліджень»* (с. 159). Автор в даному розділі вирішив заповнити цю прогалину і своє рішення виконав бездоганно. З наукових праць Г. Величка він на перше місце ставить згадану вже *«Народописну карту українсько-руського народу»* (Львів, 1896), яка, на його думку *«знаменувала початок української етногеографії»* (с. 163).

Окремий підрозділ другого розділу П. Штойко присвятив *«Видавничій діяльності Г. Величка у «Сільському господарі»* (с. 197–212). На його думку праці Г. Величка цього періоду не втратили своєї актуальності ні в наш час (с. 201).

Другий розділ монографії Павла Штойка закінчується підрозділом *«Від «Історії Русів» і «Укладання Малоросії» М. Гоголя до «Історії України-Руси» М. Грушевського та «Географії України-Руси» Г. Величка»* (с. 242–260). Це – експресивний зріз впливу територіального місцезоналення українців у їх боротьбі за суспільно-політичну та національну незалежність в освітленні Г. Величка.

У третій частині книги (с. 261–313) є *«Бібліографія праць Григорія Величка (33 позиції) та його «Епістолярна спадщина» (33 листи та листівки до родичів, друзів та знайомих з 1881–1917 років) – епістолярна пам'ять про життєві і творчі зв'язки Г. Величка (листи від О. Барвінського, М. Величка та його дружини Комарницької, О. Маковея, Д. Гладилевича, Ф. Вовка, І. Франка, М. Драгоманова, В. Гнатюка, М. Грушевського, М. Дюбуа, Б. Заклинського*.

Отже, книжка Павла Штойка про Григорія Величка відповідає найсуворішим вимогам наукового видання. Писана легким стилем, вона стане у пригоді не лише спеціалістам – географам та історикам – але й широкій громадськості. Широ вітаємо її появу.

Микола Мушинка

«ФРАНКОВУ НИВУ» ЗАСІЯНО ВТРЕТЄ

Не беруся назвати точного числа літературних альманахів, які виходять в Україні. Гадаю, що не спроможуться на це і видавці чи інші прихильники краснописьменницької статистики. І, звісно, можна було б понарікати. Та скажу про інше. Читацький загал уже знає про такі альманахи, як «Світязь» (Луцьк), «Русалка Дністровая» (Вінниця), «Слобожанщина» (Суми), «Скіфія» (Черкаси).

Додам до цього числа і «Франкову ниву», третє число якої недавно побачило світ завдяки фінансовій підтримці голови Дрогобицької районної ради Михайла Сікори. (Здалося, навіть, що зустрівся з ним і поспілкувався, прочитавши нарис Миколи Зимомрі та Івана Шведа про нього. Хоча тут не все виглядає так просто. З одного боку, можна балакати про елементи чиношанування і нескромність. А з другого? Чи багато серед чиновницької братії людей, котрі постійно допомагають літераторам? І що поганого є в тому, що письменник розповів про такого мецената?)

Але це – деталь, хоч є дуже важливою. Зазирнімо ліпше у видання. Вже стало традицією, що відкриває його поетичний розділ, зібравши твори 24 авторів. Тут виділив би добірки віршів Любові Бенедишин («цнотлива, як дівча, тремтить перед присутніми оголена душа»), Василя Кузана («хічок душі підводиться над світом і тіло приростає до свічок»), Ольги Яворської («на похороні втрачених ілюзій горять багряним сяйвом Вітражі.» Цікавинки для себе знаходжу у римованих текстах Олени О'Лір, Ігоря Павлюка, Миколи Петренка, Ярослава Петришина, Тані П'янкової, Богдана Томенчука. Є у розділі і твори Богдана Британа, Уляни Галів, Богдана Завідняка, Ольги Іванів-Вакуленко, Світлани – Майї Залізняка, Романа Кабацького, Оксани Карнаги. На побачення з читачами прийшли також Роман Квітневий, Олександра Палюх (Завідняк), Любов Пікас, Анна Поповчук, Любов Рудавська-Вовк, Любомир Сенік, Адель Станіславська. (Зауважу, що чи не у кожного з них існують вдатності. Вони, будемо відвертими, помітно не впливають на погоду у літературному морі, але є творчими досягненнями індивідумів).

Виокремив би лірику Ігоря Качуровського. Та не тому, що він є найпомітнішою постаттю серед поетів з альманаху. Бо хочемо того чи ні, а найпромовистішим є місцевий нюансик. В 2013-ому саме у Дрогобичі побачив світ його «Parodium» – збірник поетичної гумористики. (Але повернімося до лірики. Хіба не стрепенеться серце, коли читаєш «Щоб за радощі наші удавані заховати глибокий біль»?).

Отже, є над чим замислитися, перечитуючи поетичний розділ? Але не менш цікавою є й проза. Тут серед 9-ти авторів вирізняв би оповідання Андрія Дурунди. Вони, між іншим, причарували вже першими словами «коли з гір мені всміхалося сьоме літо». (Ніби нічого надзвичайного немає у них, але водночас образність вражає, тому й хочеться перечитувати «Ціндолю», «Ножик», «Поплюванку»). Певні цікавинки можна також віднайти у малій прозі Миколи Зимомрі. (Скажімо, на мене справила

позитивне враження новела «Почуття долоні»). Лірику і філософію спробував поєднати у своїх етюдах Іван Швед. Запропонували свої твори Роман Банський, Ольга Белдева, Віктор Кирій, Аделя Станіславська, Дарія Соловчук і Йосип Фиштик. (Звісно, прочитане можна оцінити порізно, бо людності є характерною різність смаків. Але безумовним є лише одне: твори по-своєму портретують лице сучасного автора.)

Творять цей портрет і драматичні твори, хоч і складається враження, що тексти Юрій Драгун та Олександри Завідняк не передають у повній мірі дихання епохи. Лише частково. Як і переклади, здійснені Богданом Завідняком, Оленою О'Лір, Ігорем Качуровським, Ольгою Іванів-Вакуленко, Іриною Качанюк-Слех, Яною Грицай, Тетяною Корольовою, Валентином Могилевським.

Щось подібне можна сказати і про розділ критики. І незброєним оком видно, це тут чи не найширше представлений один з редакторів-упорядників альманаху Миколи Зимомря. Він сам та у співавторстві розповів про Віктора Романюка, Романа Квітневого, Юлію Фиштик, Богдана Британа, Юрія Шипа. Ще серед авторів цього розділу можна зустріти Ігоря Добрянського, Миколу Ткачука, Романа Банського, Богдана Завідняка, Михайла Сікору, Романа Соловчука, автора цих рядків. Слушні думки висловили також Морослава та Іван Зимомрі, Вячеслав Юрош, Іван Хланта. Напевно, варто зупинитися й на інших моментах розмислів у цьому розділі. Та зумисно не робитиму цього. В кожного існують свої підходи. Зрештою, не хочу забувати, що пишу лише оглядовий відгук. (Не можу втриматися тільки від однієї зауваги. У короткій рецензії на попередній випуск автор ствердив, що «критикувати завжди легше, ніж писати самому». Можна було б поіронізувати, але чи варто, коли майже 60-річна людина, маючи певне відношення до літератури не розуміє, що літературознавство є самостійним видом творчості й є десятки письменників, котрі суміщають різні жанри? Але чи варто, коли іменитий автор не помітив чи вдав, що серед альманахівців є «багатоверстатники»: Микола Зимомря, Богдан Завідняк, Роман Банський...

Про найосновніші моменти третього числа альманаху «Франкова нива» уже згадано. Очевидно, можна поставити крапку над «і». Але є два аспекти, котрі, мабуть, варто згадати в оглядовому матеріалі. По-перше, декому «ряботить» повторюваність імен. Напевно, раціональне зерно тут є. Та глянемо на це по-філософськи. Можна почасти балакати про «альманах одного автора». Можливо, своєрідна «хвороба росту». Але це – невелика біда. Пересічного читача цікавить не повторюваність імен, а якість текстів. По-друге, як мені здається, слід сміливіше виходити на всеукраїнський рівень. І не тільки через ширше залучення автури з різних куточків держави, але й через розширення тематичного спектра. Зрозуміло, що тут водночас має переважити місцевий акцент. Чому б альманах не прив'язати до літературного фестивалю «Карпатський пегас», який минулого року проводився на Дрогобиччині?.. Все це легко сумістити. Але потрібно. Для «Франкової ниви» насамперед.

Ігор Фарина

УКРАЇНА ВИДАЄ

Народна творчість українців у просторі та часі. Наук. зб. упр-ня культури з питань релігії та національностей Волин. ОДА: Волин. краєзн. музей; Обл. наук. метод. центр культури: Вол. обл. орг. Нац. спілки краєзнавців України. Упоряд. А. Силюк. Наук. ред. В. Зубович – Луцьк. 2.018. – 656 с.

У науковому збірнику вміщено статті та повідомлення з історії та практики народної творчості на Волині та в Україні, виголошені на Міжнародній науковій конференції, проведеної в рамках Восьмого Міжнародного фестивалю українського фольклору «Берегиня» 10-11 серпня 2018 року в м. Луцьку.

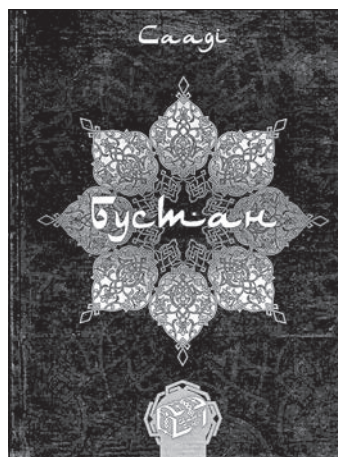
Сааді Ширазі. Бустан: поема. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. 2016. – 528 с. – (Серія «Скарби Сходу») «Буста («Плодовий сад, 1257) – видатний твір перського поета Сааді Ширазі (1210- 1291). Написаний у формі віршованої поеми-маснави, він визнаний найпоетичнішим твором серед усієї суфійської літератури. Неперевершений майстер поетичної техніки. Сааді притчами, приповідками та історіями пропагує цілком житейський, практичний суфізм.

Описуючи любов, Сааді показує її обмеженість, оскільки предметом кохання є лише людина, «яка сотворена, як ти, з води і глини». Істинна ж любов, «духовна любов», за словами поета, може бути лише до Бога. Вона водночас окриляє і завдає страждань. У ній закохані зрікаються себе, стаючи схожими на метеликів, які згоряють в полум'ї свічки.

«Для них важливе почуття духовне й відречення від цього світу повне», – наголошує Сааді.

Переклад «Бустану» здійснено за найновішим критичним виданням відомого іранського вченого Гулям-Хусейна Юсуфі.

Юрій Керекеш у спогадах і доброму слові. Статті, спогади та інші матеріали про життєтворчість письменника Юрія Керекеша. – Ужгород : Видавництво TIMPANI, 2018. – 216 с. іл.

Юрій Юрійович Керекеш (26.06.1921-16.08.2007) – відомий закарпатський український поет, прозаїк, драматург, перекладач, публіцист, педагог, творчий наставник представників багатьох поколінь відомих нині майстрів пера, вчителів, громадсько-культурних діячів. Залишив вагому творчу спадщину – глибокі борозни на ниві вітчизняної і крайової духовності.

Федака С. Історія України у датах і подіях: монографія. – Київ: Видавництво «Український пріоритет». 2018. – 368 ст.

Укладений доктором історичних наук, професором Ужгородського національного університету довідник містить близько 5 тисяч дат вітчизняної історії, охоплюючи практично усі значимі події, що відбувалися на широких теренах від Сяну до Дону, починаючи від появи тут найдавнішої людини (1 млн років тому) і до квітня 2018 р. включно. Подано факти політичної, економічної, дипломатичної, військової, церковної, культурної історії. Особливу увагу приділено першій добі, часам Хмельниччини і Руїни, визволь-

ним змаганням 1917-1921 рр., голодомору 1932-1933 рр., Револуції Гідності і сучасній постреволюційній добі.

Федака С. Д. «Ми, Федір Корятович, з ласки Божої князь із Мункача...»: історичний нарис. – Ужгород: Карпати, 2017. – 136 с. іл.

Федір Корятович - одна з найцікавіших і водночас найбільш міфологізованих постатей закарпатського середньовіччя. У даному нарисі на основі залучення

широкого кола джерел відтворюється реальна історична особистість в контексті своєї доби і водночас розкриваються причини і засоби творення історичного міфу навколо конкретної людини.

Федака Сергій. Закарпатський театр на порозі XXI століття. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2018. – 264 с.

Книжка містить театральні рецензії за останні півтора десятиліття, які відтворюють творчу діяльність чотирьох закарпатських те-

атрів, містять характеристики їхніх режисерів, драматургів і акторів, також подано відгуки на роботи гастролюючих в Ужгород колективів зі всієї України, інтерв'ю з окремими театральними діячами, замітки щодо ювілеїв і повсякденного життя колективів.

Літераті Т. О. Ужгород. Неви гадані історії. Історико-краєзнавчі нариси. Ужгород: Карпати 2017. – 208 с., іл.

Історико-краєзнавчі нариси Тетяни Літераті про Ужгород, його вулиці, будови і їхніх мешканців із конкретними іменами і конкретними долями – це жива розповідь нашої сучасниці про тих людей, котрі, розбудовуючи крайовий центр Срібної Землі, наповнюючи його своїм інтелектом, знаннями, теплом, серцем і мріями, самі стали основою, фундаментом і цеглинками душі міста, в якому жити нам, нашим дітям, внукам і тим, хто прийде після нас.

Вікторія Амеліна. Дім для Дома. –

Львів : Видавництво Старого Лева, 2017. – 384 с.

Смішний пудель на ім'я Дом розповідає нам історію родини – старого полковника та кількох поколінь жінок. І пес, і люди почуваються ніяково у невеличкій львівській квартирі, де жив раніше... Яка різниця хто? Каміні не розкажуть. Або розкажуть – якщо маєш собаче чуття. Та хіба є історії, які допоможуть – полковнику зі сходу України чи хоча б його псові – нарешті відчутти себе вдома у Львові 90-х? Здається, до чужої скрині вже ніколи не підібрати ключа. Вже ніколи не відпустити штурвал винищувача. Ніколи

ні пес, ні стіни не приймуть нових господарів. Але буває, чужа таємниця виявляється й твоєю також. І, можливо, героям цієї історії таки вдасться віднайти дім.

Петро Часто. між Україною та Америкою : бібліогр. покажч. : до 40-річчя літературної діяльності.– Ужгород : ТІМРАНІ, 2017. – 184 с. : фот.

Бібліографічний покажчик «Петро Часто: між Україною та Америкою» – друге видан-

ня у серії «Закарпатська публіцистика в іменах». Показчик, присвячений 40-річчю літературної діяльності автора, відображає художню та публіцистичну грані письменника із філософським світоглядом, журналіста з півстолітнім стажем, багаторічного редактора найстарішої україномовної газети Америки «Свобода» Петра Івановича Часта.

Михайло Бабидорич: життя в журналістиці : бібліогр. показч. : до 95-річчя від дня народж. – Ужгород : ТІМРАМІ, 2018. – 152 с. : фот.

Бібліографічний показчик «Михайло Бабидорич: життя в журналістиці» – третє видання у серії «Закарпатська публіцистика в іменах: біографія». Показчик, присвячений 95-річчю від дня народження Михайла Івановича Бабидорича, відображає життя і творчість патріарха закарпатської журналістики, іменем якого названа обласна премія в галузі журналістики, яскравого публіциста, який півстоліття пропрацював у «Закарпатській правді», учителя школи майбутнього журналіста.

Панчук Надія. Колодязь часу [Текст]: поетичні і прозові мініатюри. – Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2018. – 96 с.: іл.

Збірка нових поетичних і прозових мініатюр «Колодязь часу» Надії Панчук – про «лики і пики» нашого плінного часу, про ті невидимі мости і прірви, що лежать між днем нинішнім і давно минулим.

Надія Панчук

КОЛОДЯЗЬ ЧАСУ

У цьому занедбаному саду ранній снігопад чомусь пощадив кущ хризантем – таких знайомих з дитинства, непоказних, блідо-бузкових із золотавими осердями.

Їх пересаджували в горщик і вносили в хату на початку листопада, і вони віддано цвіли майже до Різдва – у найкоротші і найпохмуріші дні року.

Дивно, що цей сорт зберігся і тепер, в часи небаченого раніше розмаїття завезених квітів.

Заглядаєш у золотаві осердя блідобузкових зірок – як у колодязь часу – туди, де ті квіти були і вінчальними, і похоронними, і обнадійливо ясніли у непевній імлі нового дня.

Пекар Олена. Мереживо осені: поезії, спогади, статті. – Ужгород : ТОВ «ІВА», 2018. – 252 с. Поезія Олени Пекар різнотипна: є громадянська, пейзажна, інтимна лірика, цикл духовної поезії. У книжці вибраних творів читач знайде і поеми, і вірші-диалогії, філософського змісту катрени, вірші-новели, а також спогади, есеї О. Пекар та матеріали про її творчість.

Горват Василь. Зірки впритул. Поема, вірші. – Київ: Український пріоритет, 2018. – 128 с.

Пропоноване видання презентує поему «Половання на сина», яке свого часу спробував проаналізувати лауреат Національної премії ім. Т. Шевченка Петро Скунець. Також вміщені поетичні тексти, написані у різні роки, але об'єднані виразним емоційним меседжем. 1994 року вийшла перша збірка Василя Горвата «Сьогодні опівночі тихо-тихо завив вовк». Сучасне видання має ту ж назву, засвідчуючи, що за всі роки творчості поет пише по суті одну книгу.

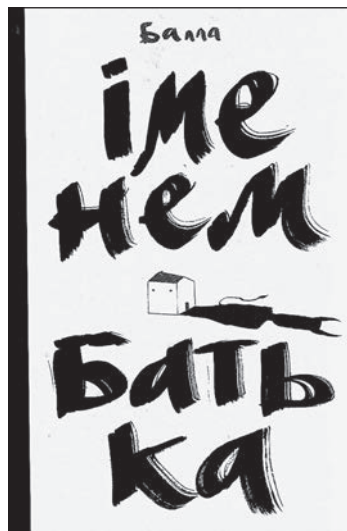
Василь Горват є також автором книги фантастичних повістей «Великий похід», його вірші, проза, есе друкувалися в часописах «Екзиль», «Дзвін», «Київ», «Дукля» (Словаччина), «Шветлощ» (Сербія), опубліковані угорською й російською мовами.

Гворецький Міхал. Троль; пер. зі словац. Галини Малик. – К. : Знання, 2018. – 159 с.

Моторошна подорож двох молодих людей від комп'ютера до світу галюцинацій, наповненого ненавистю та безумством, тримає читача в напрузі до останньої сторінки роману, водночас відкриваючи всю «кухню» сучасного тролінгу, його загрози та роль у гібридній війні. Перед читачем постає світ, який міг би

існувати, якби до влади прийшли ті, хто породив і виплекав цілі фабрики тролів,

Балла. Іменем батька (Переклад зі словацької Олександри Ковальчук). – Київ: Комора, 2018. – 144 с.

Одруження і переїзд у новий, збудований братом будинок мали стати для нього початком нового життя. Однак щось пішло не так вчорашні сподівання розсипались разом із підвалинами сімейного щастя. Чому вікна будинку завжди зашпунті шторами? Що стало причиною божевілля дружини й відчуженості синів? І хто несе за це відповідальність? У спробах втекти від похмурих буднів, герой опиняється у сюрреалістичних ситуаціях, рефлексує над своїм життям, шукаючи відповідей і виправдань. А тим часом у підвал, його химерного будинку нуртують і рвуться назовні містичні сили.

На фонд журналу «Дукля»

Шановні читачі! Якщо Вам не байдужа дальша доля журналу «Дукля», просимо Вас підтримати її своїми пожертвами, які слід надсилати на рахунок:

VÚB Prešov, číslo účtu: SK46 0200 0000 0000 2843 4572

На обкладинці журналу твори українських художників – **Олеся Солов'я та Левка Воєдила.**

На першій сторінці обкладинки: О. Соловей: «Степи мої запродані...» (Т. Шевченко). 2007-2008 рр. Полотно, олія, 135x115.

На другій сторінці обкладинки: Олесь Соловей: «Рік 1764. Знищення гетьманства». 2007 р. Полотно, олія, 115x200.

На третій сторінці обкладинки: Олесь Соловей, Левко Воєдило: «Дем'янів лаз – відлуння золотого вересня». (1939-1941 рр. Надвірнянський р-н, Івано-Франківщина). 2009 р. МДФ, олія, 240x500.

На четвертій сторінці обкладинки: Левко Воєдило: «Журлива пісня». 2002-2004 рр. Полотно, олія, 117x112.

Ціна 0,66 €

Індекс EV 226/08

ISSN 0419-8131

